

Fyra berättelser om arkeologins tysta människor på en fäbod

Lisa Jacobsson, Camilla Olofsson, Ulrika Stenbäck Lönnquist och Stig Welinder

”Vad rörde sig i huvudet på forna tiders människor?”¹ Är detta den humanistiska forskningens svåraste fråga? Vi ska försöka vrida och vända på frågan utifrån människorna på fäboden Munkbovallen på 660 meters höjd i Oviksfjällen i Jämtland. I dag består fäboden av fyra spisrösen, fem stensatta källare och en fähusgrund. De sista stockvarven efter en ängslada ligger på en slogmyr, och ett sentida gapskjul inbjuder fjällvandrare till en vilostund. Där fanns kor och getter fram till mitten av 1800-talet. På 2000-talet gjordes den arkeologiska utgrävning som är utgångspunkt för vår diskussion.

Traditionellt, och emellanåt konventionellt, har fäbodforskningen handlat om å ena sidan fäbodväsendets utformning och uppkomst och å andra sidan om hur fäbodlandskapet formats av människor och genus, och omvänt. Det kunde benämnas folklivsforskning eller etnografi respektive kulturantropologi. Vår studie faller i det senare facket men främst som en källkritisk metodstudie: hur är människorna på en fäbod gripbara och möjliga att göra förståeliga? Vi har valt människorna på en fäbod därför att en fäbod är en tydlig, avgränsad och gripbar plats – nästan ett experimentellt akvarium, där spänningen mellan det individuella hos ett fåtal människor och det generellt mänskliga framträder.

Vi ska närma oss våra människor utefter fyra vägar och forma fyra berättelser. Utgångspunkterna är fyra uppsättningar empiriska data och fyra discipliners tolkningsbegrepp och sätt att diskutera. Det är tre akademiska

verksamheter – skrifthistoria, folkminnesforskning och arkeologi – och därtill konstens fria bildskapande.

Fäbodarnas landskap, människor och berättelser

I den sentida säterterrängen på det norska Vestlandet uppfördes små hus med eldstäder med början 400–600 e.Kr. (Magnus 1986, Bjørge 2000) efter det att vallarna tidigare vilat och övernattat i anslutning till eldstäder och kokgropar (Dahle 2005:58–60). Från omkring 1000–1100 uppfördes större och mera differentierade byggnader och i tidigmodern tid utformades de från fäbodväsendets högkonjunktur på 1700- och 1800-talen välkända sätrarna (Dahle 2005:63–71).

Inom svensk arkeologi har snarare än något liknande den linjära processen på Vestlandet diskuterats, komplex dynamisk förändring, i vilken det i tidsperspektivet 500–1500 har varit metodiskt svårt och måhända inte meningsfullt att särskilja fäbodlar, åkerfäbodlar, bodland och småbruk i fäbodlandskapet (Emanuelsson m.fl. 2000, 2003, Liaser 2003). Pollenanalyser nära sentida fäbodlar och äldre fäbodliknande lämningar har varit till begränsad hjälp (Emanuelsson m.fl. 2001, Karlsson & Emanuelsson 2002).

Den äldre etnologin konstruerade mångsidiga klassificeringar av olika slags fäbodlar och innehållsrika beskrivningar av verksamheterna på fäbodarna (Reinton 1955, 1957, 1961, Lidman 1963, Rosander 1977). Teoribildningen kring frågan om fäbodväsendets

uppkomst var rikhaltig (Pedersen 1974) – och tämligen spekulativ, till exempel som en evolutionär utveckling ur en nomadiserande, extensiv boskapsdrift eller som ett indoeuropeiskt grundelement spritt till Skandinavien i indoeuropeiseringsprocessen. Efter de senaste årtiondenas utgrävningar av radiometriskt daterade lämningar i utmarkerna är det uppenbart, att det mesta av betydelse om fäbodväsendet före 1500-talet måste diskuteras utifrån fältarkeologiska undersökningar (Øye 2002:54–61, Dahle 2005:9–11).

Det arkeologiska påvisandet av en lång och variationsrik tradition för utmarksbete, delvis långt från hemgården och i anslutning till byggnader inklusive ett fähus, har gjort begreppet ”fäbod” tvekluvet. Jesper Larsson har nyligen skurit igenom diskussionen genom att formulera en definition, som är ägnad att fånga fäbodväsendets höjdpunkt från 1500-talet, då fäbodväsendet skulle ha vuxit fram som en del av ett agrartekniskt komplex, till 1900-talets början (Larsson 2009a, b). Den tar fasta på byggnaderna, boskopen, sommarbetet, mejeriprodukterna, den kvinnliga arbetskraften och det funktionella sambandet med hemgården (2009a:102–103). Vi skriver om människorna på en sådan fäbod, som åtminstone tidvis var en åkerfäbod enligt den äldre etnologins termer.

Larssons synsätt syftar också till att undvika att fäbodromantiken förs in i fel sammanhang. Den är problematisk nog för de sentida fäbodarna (Daugstad 2000): frihetskänslan i naturen, sol, gröna ängar och porlande bäckar, säterjäntor och näverlurar, vita kullkor och pilska getter, ost, smör och mese, mjölkchoklad och Rättviksdräkter. Äldre platser knutna till den säsongmässiga fädriften kan benämnas boskapsstationer (Myrdal 1999:294–295) eller på norska *støler* (Dahle 2005:59–60, 70).

Fäbodarna associeras gärna med kvinnor och uppfattas som kvinnliga arbetsplatser. Sedan 1600-talet har boskopen varit en domän

för kvinnor och barn, även pojkar, fram till introduktionen av mjölkmaskiner i modern tid (Myrdal 1999:132–135). Den kvinnliga arbetskraften ingår också i Jesper Larssons definition. Saken bör emellertid modifieras. Män vistades och arbetade ofta och emellanåt länge på fäbodarna, särskilt på fäbodarna med slätterängar och åkermark. Männerna deltog i buföringen, hämtade regelbundet ost, timrade hus, stängde gårdsgård, samlade och klöv veden, plöjde, skördade, sköt rovdjur och så vidare, förutom att de kom upp till lördagsdanserna och på nattfrieri. På vintern var fäbodarna männens värld under kolning, skogsarbete, jakt och hämtning av hö (Stenbäck Lönnquist & Welinder 2005:38–41).

Ibland vistades kvinnor ensamma på fäbodarna, ibland var männen ensamma, ibland fanns där arbetsgemenskap, arbetsfördelning och umgänge. På fäbodarna upprätthölls och utmejslades genusroller (Stenbäck Lönnquist & Welinder 2008). Arkeologin, i synnerhet den förhistoriska, har svårigheter i sin diskussion av genus. Begreppet innebär kvinnors och mäns upplevelse av och deras omgivnings traditioner och synsätt kring det att vara kvinnor och män. Genus är naturligtvis inbyggt i den av arkeologin studerade materialitet som ingår i det att vara människa (Arwill-Nordbladh 2001), men det materiella är ordlöst, stumt. Orden och berättelserna måste komma från eftertidens tolkande arkeologer, i skrifthistorien däremot berättar andra i den historiska samtiden om de nu döda människorna, och i folkminnesuppteckningarna berättar de inblandade, vanligen i förhållande till arkeologin, sentida människorna själva. Våra berättelser om samma människor blir sålunda egentligen olika berättelser med olika startpunkter om människor från olika tider.

Människorna på Munkbovallen kommer att ingå i en allmän diskussion om människokunskap och förståelsen av människor som det inte längre går att möta ansikte mot ansikte.

De fyra berättelserna

I de närmaste fyra avsnitten följer de fyra olika berättelserna. Vi börjar med den skrift-historiska berättelsen – de andras ord i den dåtida samtiden. Vi fortsätter med den etno-logiska berättelsen – människornas egna ord i folkminnesberättelserna – och sedan den arkeologiska berättelsen utan ord, eller rättare sagt med enbart våra egna ord utifrån ordlös materialitet. Däremellan kommer emellertid berättelsen i bilder. Också den är liksom den arkeologiska ordlös, men den skapar själv utifrån upplevelse, känsla och fantasi sin egen materialitet.

De skrifthistoriska arkiven

Diplom, rättsliga handlingar och liknande med fäbodar i texten finns från Jämtland och Härjedalen från årtiondena runt 1600.² Det finns inga skäl att tro annat än att också Munkbovallen var i bruk redan då. De tillfälligtvis bevarade dokumenten är dock i sig själva något yngre.

Avrads- och böxellängden för Jämtland från 1666 upptar ”Gamble Norrgårdz-boderne”. Namnen på yngre kartor anger att detta bör vara Munkbovallen. Helt klart är det emellertid inte. Motsvarande närmast äldre längd, från 1649, saknar både Gamla Norrgårdsbodarna och Munkbovallen. Frågan är om den svenska byråkratin var så effektiv och fullständig redan några år efter erövringen av Jämtland, att slutsatsen kan dras att Munkbovallen togs i bruk på 1650-talet. Förutom att epitetet ”Gamble” i namnet antyder det, så visar också den arkeologiska utgrävningen att fäboden är äldre än så.

Den skrifthistoriska dokumentationen av upphörandet av bruket av Munkbovallen är lika oklar som för upptagandet. En karta från 1824 i Lantmäteriarkivet i Östersund reproducerar bara en äldre karta och saknar värde. Avvittringshandlingarna från 1827–1838 för Oviken i samma arkiv saknar karta, men texten anger att Munkbovallen blev över vid

skiftesförrättningen och hamnade inom en kronoallmänning. Om vallen ödelades eller fortsatte att vara i bruk framgår inte. I jordeboken för 1825–1881³ är en avkastning från ”Gamla Norrgårds-bodarne” upptagen, som användes till att avlöna ”Fändriken af Ovikens Compagnie”. Fäbodvallen uteslöts ur jordeboken 1852, möjligen på grund av att den då hade gått ur bruk.

Det skrifthistoriskt dokumenterade bruket av Munkbovallen inringas således av tiden 1650–1850, vilket inte betyder att detta är fäbodvallens brukstid. I den lokala berättartraditionen övergavs platsen på grund av trakasserier från vittra och annat oknytt. Alternativt berodde det på att vallen invaderades av tuvor av stagg: ”På hera biter inte mule eller lie.”⁴ Ytterligare en förklaring i den lokala traditionen handlar om björnar. En butös skulle ha blivit björnriven (Nyman 1975). Alla är överens om att vallen övergavs på 1700-talet, då den flyttades till den närbelägna Vestnårbodarna. Skrifthistorien handlar om 1800-talets andra fjärdedel, äganderätt och arrenden.

Den äldsta kartan över Oviksfjällen med fäbodar är från 1781 (fig. 1). På kartan är Munkbovallen med namnet ”Norrgårds Bodar” ritad som två inägor med en fägata emellan, allt beläget vid en myrkant. Kartbilderna är lätt att känna igen i dagens landskap. På kartan ligger ytterligare tolv fäbodvallar inom fyra

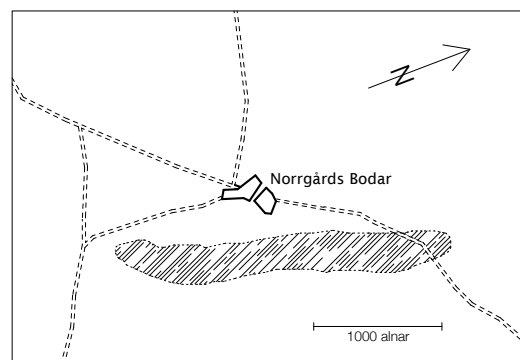

Fig. 1. Munkbovallen i Oviksfjällen. Renritning efter karta från 1781.

kilometers radie runt Munkbovallen.

På inägorna fanns fem bustugor med stenbyggda spisar. I enlighet med de patriarkala normerna i tiden anger de kamerala handlingarna bara namnen på bulagarna, de bönder som hade andelar i fåbodvallen. Dessa var 1666 Oluff Olofsson, Eskil Jönsson och Anders Olofsson, 1766⁵ Ol Olsson, Per Andersson, Erik Olofsson, Bertil Persson, Anders Jönsson och Jöns Persson samt 1781 Per Andersson, Bertil Persson, Jöns Andersson och Olof Olsson. Alla dessa karlar har rimligtvis vistats på Munkbovallen och arbetat med vad som var brukligt för männen på fåbodvallarna.

De uppräknade bönderna hade sina gårdar i Sunne socken 25–30 km bort på andra sidan av en vik av Storsjön. Buföringen kunde bli dramatisk:

En annan gång när min far var med och buförde från Näs och de skulle färja över Sannsundet, kom en kraftig stormby när de var mitt i sundet. Det slog in vatten i färjan, en kalv blev rädd, slet sig loss och hoppade i vattnet. Den bara råmade till en gång och sjönk (Olsson 1990:35).

Förutom de manliga överhuvudena i hushållen på gårdarna har byråkraterna förtecknat antalet djur på Munkbovallen. Dessa var 1766 42 kor, ston och stutar, 17 kvigor och 43 getter. I texten till kartan från 1781 angavs de till 26 nöt, 9 ungnöt och 23 getter, som vistades på vallen i sju veckor. Där slogs dessutom ”hära”, det vill säga stagg, och ”blandfoder” på sandig och stenig hårdvall. Alla dessa djur, och därtill slåttern om männen inte fick tid att lämna hemgården, sköttes av butöserna.⁶ Dessa kvinnor syns i de kyrkliga räkenskaperna över själar som böndernas hustrur, döttrar och pigor, om inte särskilda butöser städslades bara för sommaren.

I husförhörslängden för 1754–1766 står kvinnorna i de ovan namngivna bulagarnas hushåll: modern Kierstin Persdotter (f. 1689), hustrun Kerstin Andersdotter (f. 1718, g. 1737), hustrun Märeta Jönsdotter (f. 1734,

g. 1751), dottern Anna (f. 1757), dottern Karin (f. 1761), pigan Anna Olofsdotter (flyttat 1758) med flera. I husförhörslängden för 1766–1805 står bland andra änkan Cherstin Svensdotter, svärmodern [---] Andersdotter (f. 1709, d. 1800), pigan Brita Ersdotter (f. 1765, bosatt i församlingen 1779–1781), Brita (f. 1767, syster till gårdsägaren), inhyses Anna Jönsdotter (f. 1738). Vilka av dessa som vallat och mjölkat korna på Munkbovallen är inte lätt att veta.

Folkminnen och etnologiskt frågande

Från Ovikens socken finns 74 nedskrivna texter om fåbodlivet. Ingen av dem avser Munkbovallen, utom de arkeologiska utgrävningsrapporterna:⁷

Etnologiska och arkeologiska fältrapporter	7
Minnesberättelser	38
Lokalhistoria	22
Noveller, dikter	7

Texterna har tillkommit under lång tid (tab. 1). De äldsta är från 1930-talet. De utgörs av både arkiverade och tryckta rapporter från etnologiska fältarbeten under fotvandringar i ”Ovikskälen” eller ”Uppå Käla”, som var den lokala benämningen på fåbodlandskapet

Tabell 1. Minnesberättelsernas tillkomsttid.

	Tryckta artiklar (tryckår)	Uppteckningar i arkiv (år för signering)
2000–2009	11	
1990–1999	16	
1980–1989	15	
1970–1979	5	1
1960–1969	4	11
1950–1959	1	4
1940–1949		
1930–1939	4	1
Obest.		1
Summa	56	18

i Oviksfjällen. Under dessa och motsvarande expeditioner i resten av landet insamlades den kunskap som kom att utgöra grunden för de frågeformulär som sändes ut på 1950- och 60-talen. Här grundlades en tradition för hur texter om fäbodlivet skulle se ut. De arkiverande museernas kontaktpersoner och informanterna ute i socknarna styrdes in i av museernas folklivsforskare konstruerade fallor (Österman 1991, Lilja 1996, Eivergård 2005, Hagström & Marander-Eklund 2005, Skott 2008). Styrningen av texterna mot förväntningarna hos dem som konstruerat frågelistorna känns påtaglig, när informanternas berättelser innehåller ursäktande anmärkningar om vad svaren inte innehåller, men vad som borde ha funnits där enligt de förväntningar som frågelistorna överförde till arkivens lokala intervjuande och skrivande personer.

Sockenårsboken *Oviks- och Myssjöbygden* började utkomma 1957. De följande årtiondena infördes korta artiklar om socknens fäbodar, först sporadiskt och sedan årligen eller flera om året i årsboken. Artiklarna handlar inte bara om det äldre fäbodlivet baserat på minnen utan också om fäbodarnas användning efter det att somrarnas boskapsdrift hade upphört på 1950-talet, och tänkbara framtida användningsområden. Våra fältarbeten inom ramen för Mittuniversitetets arkeologiundervisning rapporterades på 2000-talet.

Informanterna med minnen av fäbodarna från buföringens tid utgörs av lika många kvinnor som män. Minnena är ingen odelad kvinnovärld (tab. 2). De berättande eller intervjuade kvinnorna och männen är också ungefär lika gamla. Några få är födda före 1880-talet. Förstahandsminnen från tiden före 1890-talet är fåtaliga, men flera berättar i andra hand sina föräldrars eller andra äldre personers minnen, men längre tillbaka än till kanske 1850-talet sträcker sig i det här fallet inte mannaminne. Berättelserna handlar emellertid framför allt om de två perioderna 1890–1910 och 1920–1950. Det är efter det

	Kvinnor	Män
1930–1939	3	2
1920–1929	3	1
1910–1919	1	2
1900–1909	5	1
1890–1899	3	2
1880–1889	6	3
1870–1879	1	2
1860–1869	1	
1850–1859		1
1840–1849		1
Obest.	11	15
Summa	34	30

Tabell 2. Informanternas födelseår

att brukandet av Munkbovallen hade upphört. Det är inte självklart att det rörde sig samma tankar i huvudena på människorna där som på människorna på andra fäbodavvallar generationer senare. Samhällsförändringarna mot moderniteten låg emellan (Frykman & Löfgren 1979, Frykman 1985).

Vanligast är att någon annan än informanten har hållit i pennan då en minnesberättelse nedtecknats. Denne är ibland en yngre släkting eller vän, men oftare en arkivens kontaktperson ute i socknen med ett frågeformulär i handen. De kvinnliga informanterna har mycket oftare berättat för en kvinnlig nedtecknare än för en manlig, de manliga informanterna lika ofta för en kvinnlig som en manlig. Om man vänder på relationen, så har kvinnliga nedtecknare ungefär lika ofta samtalat med kvinnliga som manliga informanter; manliga nedtecknare däremot dubbelt så ofta med manliga informanter som med kvinnliga. Jaktlagens nätverk avtecknar sig något mera än bagarstugornas och syföreningarnas.

Stilen och kynnet i berättelserna varierar. De äldre berättelserna av i Oviken boende gammalt folk, vanligen nedtecknade av någon annan än informanten, är lakoniska, ord-

knappa, sakliga, osentimentala, som denna sjuttiofyraåriga kvinnas:

Jag var bara 16 år när jag var fäbodstorsche första gången. Det var tretton kor och fyra kalvar som jag ensam skulle sköta (ÖMEA 707:2).

De yngre berättelserna i tryck, ofta skrivna av någon till en tätort flyttad person med bondelivet i föräldrahemmet bakom sig, är drivet berättande i en litterär stil, detaljrika och med återgivna episoder. En äldre man minns:

Liksom så många andra "utvandrare", reste jag till hembygden under sommarssemestern 1966. Jag kom till min hembygd, och en tidig höstdag gick jag till min barndoms buvall. Det var en beklämmande syn, som mötte mig när jag hade vandrat tillbaka på de för många år sedan igenvuxna buvägarna (Wennström 1966:39).

Ambitionerna har varit olika: att dokumentera för forskning respektive att underhålla läsarna på en kulturhistorisk grund.

Om än stilen i berättelserna är olika, så är innehållet det i mindre utsträckning. En sträckläsning av dem alla är nog så enahanda. De traditionsbestämda förväntningarna på vad fäbodberättelser skulle innehålla, vare sig de styrdes av frågelistor eller inte, är ständigt närvarande. Schablonerna är många, överraskningarna få. Vi har funnit att berättelserna kan klassificeras med avseende på sitt innehåll utifrån femton teman. Varje berättelse innehåller några av temana och därmed är deras innehåll uttömt:

1. Fäbodvallarnas topografi (namn, läge, storlek, antal kor).
2. Ägare, anställningsförhållanden (penningbelopp, traditionella gåvor).
3. Människorna (namn, benämningar, småstinter, män och pojkar).
4. Byggnader, interiörer, utrustning, städning.
5. Buföring, färder mellan gården och fäboden.
6. Första arbetsdagen.

7. Årskalendern, arbetstider (klockslag, arbetsdagens längd).
8. Bärplockning, fiske.
9. Arbetsgången under dagen och sommaren (vallning, mjölkning, mejerihantering).
10. Djuren.
11. Det skrämmande (ensamhet, rovdjur, farliga väsen).
12. Trivsel (naturen, samvaro, kafferep, besök, pojkar).
13. Obehag (vädret, sjukdom, olyckor, mygg och knott).
14. Förändring, modernisering, nostalgi över fäboddriftens upphörande.
15. Det unika eller ovanliga (anekdoter, dramatiska händelser, reflektioner).

Det sista temat ser motsägelsefullt ut. Det handlar dock inte om den unika berättelsen av en annorlunda tänkande och berättande informant av det slag som Ella Johansson har diskuterat, som den som öppnar den analyserande etnologens ögon och får henne att skära igenom de många upprepningar av det samma och utifrån den avvikande berättelsen se ljuset (Johansson 1999). Våra unika berättelser är snarare i jagform återgivna enstaka upplevelser, episoder värda att bli ihågkomna eller anekdoter om originella händelser eller personer. De spränger inte ramarna för vad som i de fjorton andra temana står att vinna av kunskap om fäbodlivet och dess människor.

De vanligaste temana i berättelserna (tab. 3) är buföringen, människorna och anekdoter (nr 5, 3 och 15). Emellertid ser kvinnors och mäns berättelser olika ut. Kvinnorna har oftare än männen berättat om sitt arbete med djuren och mjölken (nr 7 och 9) och om hur de trivdes (nr 12). Männen har oftare än kvinnorna berättat om den första arbetsdagen som följde på buföringen, då de ännu var kvar på vallen (nr 6), och det är också de som har berättat om enskilda händelser och om fäboddriftens upphörande (nr 14 och 15). Ett intryck är att kvinnorna nyktert har berättat om sitt eget och

	Kvinnlig berättare	Manlig berättare	Arkivhandling	Tryckt artikel
1	7	5	6	5
2	7	8	6	4
3	7	9	6	9
4	6	5	6	3
5	9	11	3	18
6		3	1	3
7	6	2	8	2
8	6	4	1	8
9	9	4	8	6
10	7	5	4	8
11	2	1	3	1
12	8	4	4	9
13	4	4	1	7
14	4	7	3	7
15	6	15	3	17
Summa	82	93	52	99

Tabell 3. Folkminnesberättelsernas innehåll (antal berättelser med respektive tema; för definitioner, se texten).

om de många kvinnogenerationernas dagliga, ständigt dag efter dag, lika arbete under betes-säsongen på fäbodarna, medan männen mera sentimentalt har berättat dels egna, dels sina mödrars minnen.

Något av samma skillnad finns mellan de arkiverade uppteckningarna och de tryckta notiserna och artiklarna. De förra innehåller oftare än de senare faktauppgifter om fäbodarnas namn, läge och storlek och om de dithörande människorna, till exempel deras betalning (nr 1 och 2). De handlar också oftare om arbetet som det efterfrågades i frågelistorna (nr 7 och 9). De senare skrivna tryckta berättelserna, ofta skrivna av personer som inte själva har varit butöser eller arbetat på fäbodarna, handlar om buföringen och bärplockning (nr 5 och 8) och om dramatiska eller annars minnesvärda händelser (nr 13 och 15).

Folkminnesberättelserna är en föränderlig tradition. Deras innehåll är både stereotypa schabloner och ett livligare anekdotberättande. Om butöserna, bulagarna och arbetskarlarna möter berättelsernas läsare som

anonyma skepnader eller individualiserade porträtt, är en problematisk fråga. I de inte så få fotografierna är människorna antingen i arbete nära fäbodhusen eller stelt uppställda framför husen (fig. 2). På Munkbovallens tid fanns varken upptecknare eller fotografer.

Inre bilder på duk⁸

Mot slutet av 1800-talet gav landskapsmå-larna, Düsseldorfmå-larna, Karl XII-målarna⁹ och de andra upp ambitionen att avbilda verkligheten som fotografiska bilder. Målandet blev en diskussion där idéerna avlöste varandra i rask takt: impressionism, pointillism, expressionism... Pablo Picassos *Les demoiselles d'Avignon* var det sista försöket att avbilda människor på en tvådimensionell duk sådana de verkligen ser ut: tredimensionella, möjliga att betrakta från många olika håll för olika betraktare, med ljus och skugga fallande olika för de olika betraktarna (Linde 1984:15–33). Det blev kubismen och en Pandoras ask, en frihet för konstnärerna som individer att bestämma hur verkligheten ser ut, utan regler

Fig. 2. Butöser på Svedjebo-darna i Oviksfjällen i Jämtland. Foto: Nils Thomasson ca 1905.

för centralperspektiv och annat hämmande.

Lisa Jacobsson har målat fäboden Munkbovallen, fäbodliv och butöser utifrån sin egen person. Hon är uppvuxen i Oviken och har vandrat i Oviksfjällens gamla fäbodlandskap, numera bland annat renbetesterräng, inklusive Munkbovallen. Emellertid valde hon att söka längre in i sig själv än att med hela färgpaletten framkalla dessa minnen på duk. Hon tog fram tre tuber umbrafärger och tre penslar i ateljén, försatte sig i transliknande koncentration och fyllde sju träpannåer med färg. Därefter målade hon fyra dukar med sin berättelse (fig. 3).

Framför allt är Lisa Jacobssons berättelse ordlös. Det är betraktaren som formulerar berättelsen i ord. Betraktaren har en frihet att använda sitt inre, sin fantasi, för att finna orden. Någon annan väg finns inte, bara valet mellan att låta Jacobssons bilder inspirera till betraktarens egen berättelse eller appellera till att söka hennes berättelse i bilderna.

Vi tror att Lisa Jacobssons berättelse handlar om den ena sidan av tveklukenheten i butösernas somrar med boskapen. Hennes bilder visar inte den höga rymden, friheten, kvinnosamvaron, glädjen i det nyttiga arbetet. Hon har istället fångat de mörka förhöstkvällarna, ensamheten, det långa och dryga arbetet, ledan, det tunga ansvaret, rädslan för rovdjur, våldtäktmän och det okända. Och även en sommardag med hög, blå himmel kan man i fjällen gå över myrar med mörkt vatten i gölarna.

Upplevelse, känsla och fantasi är inte nödvändigtvis ordlösa. Tvärtom. Från fäbodlandskapet i Oviksfjällen finns faktiskt en sagobok, *Olles äventyr på fäbodvallen*, av Stina Backman med pseudonymen "Stina Jämte" (1931). Den boken kunde ha varit en femte berättelse.

Butösernas egna ord, och känslor, finns i trädristningarna i Ore socken i Dalarna (An-

Fig. 3. Lisa Jacobssons berättelse om fäboden Munkbovallen och dess människor. Eget foto av ateljéutställning 2010.

dersson m.fl. 2005, Lundqvist 2005). Mest är det namn, datum och årtal, men ibland har kvinnorna velat säga mera. Fäbodlivet både ljusa och mörka sidor möter i furornas stammar. En vallkulla, som de benämndes i Dalarna, har skrivit ”BRA”, medan ett par andra har gett uttryck för samma känsla med mera eftertryck: ”WI MÅR BRA SOM FAN.” Andra ristade in den motsatta känslan med det enkla ordet ”LETT”, och någon har angett orsaken till sitt betryck: ”LETT TRE KOR BORTA.” En lång, ensam fäbodsommar kunde tära på livsmodet: ”JAG ÖNSKAR JAG HELLRE VORE DÖDER ÄN JAG VORE HÄR.” Beträktaren av Lisa Jacobssons tavlor har att välja vilken av dessa stämningar, om någon, som hon har fångat med sina former och färger. Som bekant är – enligt Paul Ricœur – författaren död. Det gäller också konstnåmalare.

Fålt- och laboratoriearkeologi

Vi låter den arkeologiska berättelsen komma sist i vår kavalkad, därför att det arkeologiskt utgråvbara är vad som är kvar på platsen efter det att allt annat hänt. Vi kunde ha gjort anorlunda och till exempel valt en tidsordning. Folkminnesuppteckningarna är alla nedtecknade efter det att Munkbovallen hade gått ur bruk som fäbod, och Lisa Jacobssons bilder har tillkommit helt nyligen.

Av Munkbovallens fyra bustugor är en utgråvd med avseende på nästan hela golvet, en avfallsgrop bakom stugan och en del av tunet framför dörren (Bengtsson 2007). Arkeologins berättelse handlar om de människor som byggde, rörde sig inom och lämnade saker efter sig inom detta område.

Bustugan var ett timmerhus med väggarna vilande direkt på marken runt ett nedsånt 4 x 4 m stort golv. En fjårdedel av golvet upp-

togs av en öppen spis, utan skorsten, av staplade stenhällar i borte hörnet från dörren sett. Vanligare i Oviksfjällen var att spisen fanns i hörnet omedelbart till höger om dörren. I äldre tider bestod golvet av grästorvor, som lades in första dagen efter buföringen. Senare fick stugorna brädgolv. Det är oklart om stugorna på Munkbovallen någonsin fick det.

Mitt i bustugan, delvis under den öppna stenspisens, fanns ett bortåt två meter stort område med rödbränd sand och inemot vit aska. Vi förstår detta som eldstaden i ett störs, eller eldhus, som har föregått bustugan på samma plats och med samma nedsänkta golv (Gustafson 2003). Alla daterbara föremålsfynd är från tiden 1600–1800, men vi vill ändå gärna tro att eldhuset är medeltida (jfr Lundell 1996:25–27). Enligt pollendiagrammet från myren bara några tiotal meter från tunet på Munkbovallen började skogsröjning och skogsbyte i trakten på 1300-talet. Vi finner det rimligt att eldhuset byggdes vid den tiden som en boskapsstation, enligt Janken Myrdals och Jesper Larssons begrepps värld. Pollendiagrammet visar vidare hur vallen byggdes ut till en åkerfäbod med högt betestryck och kornodling på 1600-talet (Wallin 2006). Tanken att eldhuset då byggdes om till en traditionell bustuga ligger nära till hands.¹⁰

Det är vanligt att dela in föremålsfynden från utgrävningar av hus och gårdar efter aktiviteter ("activity categories"). Aktiviteterna kan försees med genus utifrån den skrifthistoriska och etnologiska erfarenheten. Därigenom kan hushållens arbetsliv fångas. Eva Svensson har genomfört en sådan uppgift för ett antal medeltida platser i Värmland (Svensson 2008:50–51). Hennes lista sträcker sig från "1. Handicraft" till "13. Leisure". En kvinnlig aktivitet är till exempel "4. House-keeping, table manners, and cooking", en manlig är "11. Military objects" (Svensson 2008:158).

Vi har valt en annan klassificeringsgrund med inspiration från amerikanska studier i

tafonomi¹¹ (Binford 1983, Schiffer 1987). Avsikten är att inte studera aktiviteter inom ett hushåll, vilket riskerar att hölja de enskilda individerna i ett anonymitetens töcken. Vår utgångspunkt är att alla föremålsfynden är mer eller mindre avfall och att avfall självklart inte bara är föremål. Detta avfall har vi källsorterat i fyra kategorier (efter Welinder 1992:22–26). Den fjärde är Munkbovallens människor in på bara skinnet – eller åtminstone kläderna:

(a) Rester efter hus och andra fasta konstruktioner

Hit hör 51 bitar av spik eller hela spik, två bitar gångjärn, fyra bitar järnband, en skärva fönsterglas, 73 gram bruk eller puts och fem gram bränd lera. Det är vad som är kvar av stugan och dess inredning förutom lite sten och förmultnat trä, och mera är inte att berätta om det (fig. 4).

(b) Hushållsavfall: slakt- och matavfall, spisaska, sopor, latrin med mera

Höga fosfatvärden i marken bakom stugan visar var det mesta av slask och sopor har hamnat och var kvinnorna satte sig på huk och männen ställde sig bakom knutarna på kvällen. Ben efter nöt, getter, får och grisar ligger i stugans hörn och nära spisen. Den öppna golvytan mellan dörren och spisen städades, skrymslena däremot inte. Att inga ben hittades utanför stugan torde ha tafonomiska orsaker: mindre gynnsam markkemi, och korpar och rävar.

I avfallet utanför stugans väggar, i gropen bakom stugan, men också liksom benen i dåligt städade hörn inuti stugan, ligger skärvor av 2–3 keramikskålar av yngre rödgods, en glasskål, 1–2 täljstensgrytor och minst åtta glasflaskor. Med en viss elegans framträder en karaffpropp av glas. Inget av detta är äldre än 1600-talet, inte heller täljstensgrytorna, som har raka väggar (Myrvoll Lossius 1977). Fäbodlivet var trä och åter trä. Benen är från köttrika delar av slaktdjuren. Några åt köttmat

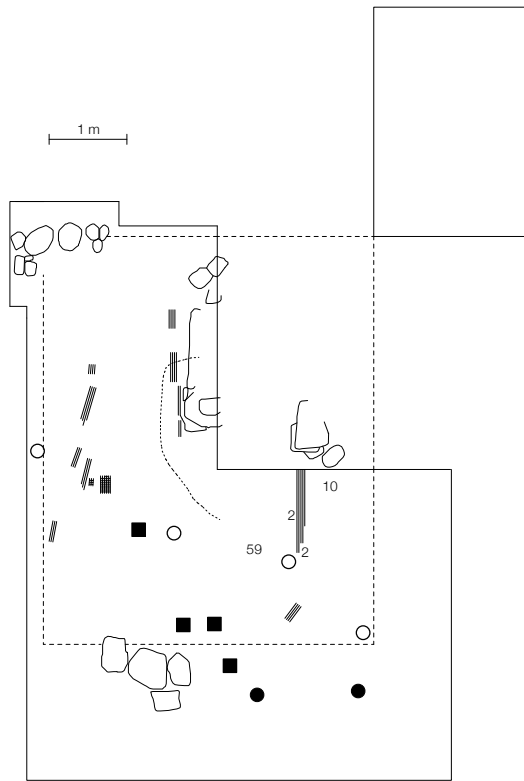

Fig. 4. Utgrävningsschaktet med bustugan på Munkbovallen. Stugans väggar är tentativt markerade runt det nedsänkta golvet (punkt = gångjärn, kvadrater = bandjärn, cirklar = spik >10 cm, streckat = trärester, krysstecknat = förkolnat trä, konturtecknat = sten, streckad linje = begränsningen av en eldstad delvis under spisen, siffror = gram bruk och puts per 0,25 m²).

av god kvalitet, som burits med ifrån gården i bygden.

Matlagningen och kosthållet syns mindre än den hjälpliga städningen av stugans golv och sophantering (fig. 5). Bådadåda resulterade på karaktäristiskt förmodernt vis i att avfallet hopades runt stugan, mest på baksidan (Frykman & Löfgren 1979, Stenbäck Lönnquist & Welinder 2006).

(c) Arbete

Inte heller mejerihanteringen syns i fält- och laborierarkeologin. Pollendiagrammet visar de betande djuren, men av de levande

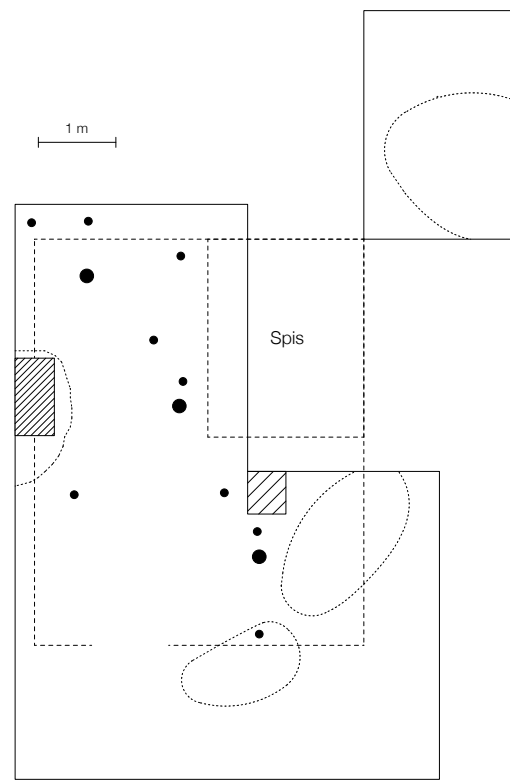

Fig. 5. Hushållsavfallet i och runt bustugan på Munkbovallen (skrafferingarna anger <15 g respektive 20–35 g keramikskärvor per 0,25 m², punkterna anger 1–2 och 5–6 ben per 0,25 m², punktlinjerna anger skärvor ur fyra olika glaskärl).

djuren själva och arbetet kring dem syns bara hästarnas hovar som en bit hästsko, sju hästskosömmar och fem isbroddar. Det mesta av detta ligger på tunet framför stugans dörr. Det var där hästarna stod och stampade i väntan på att de klövjade bördorna skulle lyftas av och på. Det gjorde de tydligen både på sommaren och på vintern i isigt väglag.

(d) Personliga saker

Nio föremål lyfter – kanske – fram människorna ur fäbodlivets och arbetets anonyma grupp: två knappar, en hyska, fem bitar kritpipa och ett bokspänne. Detta är huvudkapitlet i den arkeologiska berättelsen om människorna på Munkbovallen (fig. 6). Att de hade en stuga,

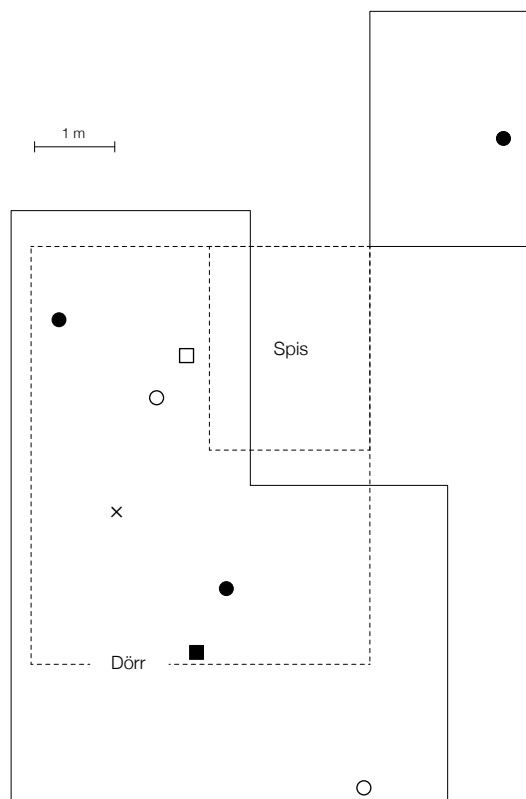

Fig. 6. Människorna på Munkbovallen som föremål (cirklar = knappar, kryss = hyska, punkter = piphuvuden, kvadrat = bokspänne).

arbetade och åt är trivialt, men det är det väl också att de hade kläder, rökte pipa och läste ett stycke i andaktsboken i en arbetspaus eller efter den långa arbetsdagens slut på söndagarna.

Blanka mässingsknappar med en ögla på baksidan satt oftast i manskläder och hyskor oftast i kvinnokläder, men det omvända förekom, och egentligen är ganska lite känt om kläder, knappar och hyskor före insamlandet av folkdräkter mot slutet av 1800-talet.

Rökte butöserna pipa, eller var det arbetsskarlar och nattfriare som slängde ifrån sig obrukbara pipor? På 1800-talet och i början av 1900-talet rökte mer eller mindre alla. Saken är mera problematisk för 1700-talet. Teckningar och målningar av folkliv, i alla

samhällsklasser, i både fest och vardag, visar bara piprökande män; kvinnliga kranier med slitmärken i tänderna efter pipor finns inte. Det var manlig identitet och virilitet att röka (Stenbäck Lönnquist & Welinder 2008:172–175). Frågan är om normen fungerade också på landsbygden i Jämtland och då kvinnor var ensamma på fäbodarna.

Vi lämnar frågan om vem som rökte öppen, däremot inte frågan om hur vederbörande rökte. En pipa från omkring 1700 har rökts länge och till slut vecklats om med ett metallbleck för att hålla ihop. En annan pipa, en hjärtpipa tillverkad i London omkring 1600, har kraftiga tuggmärken på det till bara några centimeters längd nedslitna skaftet. Också den pipan röktes länge – av någon i den första generationen rökare i Norge. Pipor var tydligen bristvara på fäbodvallarna. Personer som stannade länge där fick bekymmer.

En tredje kritpipa är allmänt känd från ungefär 1700–1750. Det är de tre kritpiporna som ger Munkbovallen dess arkeologiska datering av brukstiden, som således enligt den äldsta pipan påbörjades före det äldsta skrifthistoriska dokumentet. Detta är enligt vanligheten. Bland utgrävningsfynden finns för övrigt också tusentals år äldre slagen flinta och kvartsit.

Människornas saker, bohag och lösöre, finns också i bouppteckningarna. Sådana finns dock bara efter fem av de skrifthistoriskt kända bularna, således bara efter män. Vi har inte lyckats finna någon bouppteckning efter en kvinna som med rimlig säkerhet har vistats på Munkbovallen. Om fäbodarna eller om saker som med visshet användes på fäbodarna står det inget i förteckningarna. De under rubrikerna "Porslin", "Sten", "Trä", "Järn" och "Glas" upptagna tallrikarna, kaggarna, flaskorna, grytorna med mera kunde dock vara några av skärvorna på Munkbovallen. Ingen karaffin med propp står i listorna. På alla gårdarna fanns också flera andakts- och psalmböcker. Någon sådan fanns också på fäboden. Åtskilligt, som

rimligtvis inte fanns i bustugorna eller som medfördes dit under buföringarna, står i bouppteckningarna, till exempel bägare, fat, ljusstakar med mera av silver, koppar, malm och tenn; bolstrar, linne och örngott; en brännvinspanna. Kritpiporna och skärvorna av täljstensgrytor i avfallet på fäboden har inga motsvarigheter i bouppteckningarna. De förra var väl för obetydliga, och de senare hade gått ur bruk när de bevarade bouppteckningarna upprättades i andra halvan av 1700-talet.

Gårdarna hade vardera 3–7 kor – en brukade stanna på gården för att ge de hemma- varande mjölk – och därtill kvigor, kalvar, svin, får, lamm, getter och någon bock, som i större eller mindre mängd traskade till fäboden. Hemma blev ett par svin och någon häst. Den senare deltog dock i buföringen.

Det mänskligaste i den arkeologiska berättelsen blev några män, kanske kvinnor, som med sorg i hjärtat såg sin sista pipa bli oduglig.

Att närma sig människorna

Våra fyra berättelsers människor levde under olika tider. Skrifthistorien om Munkbovallen som fäbod sträcker sig från en lite obestämd tidpunkt vid mitten av 1600-talet till en likaså obestämd tidpunkt kring mitten av 1800-talet. Folkminnesberättelserna handlar om fäbodlivet i Oviksfjällen under tider när Munkbovallen veterligen var tagen ur bruk sedan någon eller några generationer. Det äldsta arkeologiska utgrävningsfyndet är en kritpipa från omkring 1600, det yngsta en kritpipa från

1700–1750, medan pollenanalysen visar att trakten runt vallen användes för bete sedan ungefär 1300-talet. Lisa Jacobssons målningar handlar om nutid och en obestämd dåtid.

Berättelserna handlar inte bara om människor från olika tid, tillkomna vid olika tid, de är också tillkomna under olika betingelser och med olika syften. Några berättelser är medvetet skapade och formulerade i ord: människornas egna berättelser, de samtida etnologernas fältrapporter, prästernas och skattskrivarnas längder. Andra berättelser är medvetet tillkomna men inte uttryckta i ord: de arkeologiska husgrunderna, etnologernas och turisternas fotografier, lantmätarnas kartor. Ytterligare andra berättelser har bara blivit till: arkeologins rasmassor och avfall, pollenregnet i pollendiagrammet. Allt detta skall omvandlas till våra berättelser. Dessa måste komma att bli komplexa, mångtydiga, utan inbördes gränser... De måste komma att handla om olika människor, som alla inte ens har varit på Munkbovallen, men som ändå har något att säga om människorna där.

Vi har försökt att karaktärisera de fyra berättelserna utifrån sex aspekter av innehåll (tab. 4). Med ”fakta” avser vi enkelt konstaterbara, oproblematiska, sanna påståenden, i positivistisk anda om människorna på Munkbovallen. Många sådana finns, och det finns just inget annat, i de skrifthistoriska dokumenten och kartorna och de arkeologiska utgrävningsrapporterna, till exempel bulagarnas dödsår och antalet uppgrävda spik per kvadratmeter.

Tabell 4. De fyra berättelsernas innehåll av intryck och upplevelser.

	Skrifthistoria	Folkminnen	Målningar	Arkeologi
Fakta	X	X		X
Ofullständighet	X	X		X
Romantik		X		
Individualitet		X	X	
Känsla		X	X	
Helhetlighet			X	

Dessa fakta är naturligtvis ofullständiga. Betraktade genom historisk källkritik och arkeologisk tafonomi är de högst ofullständiga. De är ett urval, ett svårbedömt urval.

Folkminnesberättelserna innehåller också ett ofullständigt urval fakta, men de innehåller därtill så mycket mera. Deras tillkomst-historia tillåter att romantik, individualitet och känsla kommer till uttryck i texterna. Romantiken innebär förträngningar och för-
enklingar, vanligen idealisering men också ett framhävande av det rysansvärda, invävda i känslsamhet och nostalgi. Det är indivi-
der, ofta med framhävande av jaget och de egna upplevelserna, som berättar. De flesta folkminnesberättelserna innehåller dock mest skäligen ointressanta schabloner. I skrifthistorien är individerna namn och på sin höjd fragment av livsbiografier; i arkeologin är de knappar och kritpipor. Vår fjärde berättelses målningar är individen Lisa Jacobsson och föga därutöver. Målningarna innehåller henne och hennes upplevelser och känslor, till och med i trans och introspektion. Något liknande skulle kunna finnas i dikterna, men det gör det inte. Där frodas en naturlyrisk romantik (t.ex. Wennström 1966:40; Göranson 1986:61; Olofsson 1994:23):

Nässlorna gungar
så sakta i vinden
bland gråa fallna hus.

Vallflickan blåser i luren
det ekar bort över fjällen
hon lockar till sig djuren
hem till vallen om kvällen.

Till den tiden så ofta mina tankar flyr
när det var i fäbodvallen
skratt och glam och kel.
Att buföra var ett helt äventyr,
det var ett vildmarkens skådespel.

Kanske har Lisa Jacobsson fångat människorna på Munkbovallen som hela, odelade, icke-reducerade människor, så som hon själv

är en hel människa. Det är betraktaren av hennes bilder som får bestämma den saken. Hennes människor är en sammanflätning av de forna butöserna och arbetskarlarna, av henne själv och av betraktarna. Folkminnesberättelsernas människor är inte hela individer i någon sådan komplicerad betydelse. De var förstås mycket innehållsrikare människor än deras stereotypa berättelser, men de är helhetliga i den meningen, att de själva framställt sig så som de minns och vill återge sig som människor på fäboden. Helheten naggas dock betänkligt i kanten av tafatt berättarförmåga, beskäftiga frågeformulär från museerna och ovilja att berätta om det pinsamma och orena (jfr Stenbäck Lönnquist & Welinder 2006).

Om ingen av våra berättelser fångar hela, nyanserade och intressanta människor på Munkbovallen, kan kanske våra fyra berättelser vävas samman till en, som skulle motsvara rimligt högt ställda krav på att innehålla komplex identitet på ett sätt som vi skulle önska i berättelser om oss själva? Som inte är reproduktioner av oss själva, som Lisa Jacobssons bilder oundvikligen är och som de ord som vi tilldelar de stumma arkeologiska föremålen likaså måste vara? Och inte heller är tvångströjor som museernas frågeformulär, som har lett folkminnesberättarna till att gång på gång återge samma schabloner? Är det ens meningsfullt att försöka, då det snarast skulle leda till en berättelse om diffusa anonyma butöser och arbetskarlar, inte till berättelser om just de individer som var verksamma på Munkbovallen?

Birgitta Svenssons lösning i en essä ”om behovet av stora berättelser” är att söka efter ”en ny kulturell grammatik” i mötet mellan de många små berättelserna och den stora berättelsen. Dessa förutsätter varandra och gör varandra ömsesidigt förstäligen (Svensson 2009). Hon avslutar:¹²

Utan de stora berättelserna kan vi inte fånga de små, och omvänt är de små berättelserna alltid yttringar av en större. De kulturella avregleringar som vi accepterar om

vi inte tror på de stora berättelserna leder sannolikt oss humanister bort från trovärdiga analyser i vetenskapssamhället (2009:3).

Våra fyra berättelser är onekligen små berättelser, om fragment av människors liv på en fäbodvall. Vilken är vår stora berättelse, som skulle göra fragmenten meningsfulla? Vilken är vår trovärdiga analys?

Vi tror att frågorna har sitt svar i vetenskapssamhället självt och i hur det är inbäddat i det västerländska 1900-talssamhällets förändring. Med Birgitta Svenssons synsätt och formuleringar handlar det om förändring från grupptänkande till individualitet, från gemensamma normer och ideal och fasta identiteter, till marknad, nyliberalism och globalisering. Från enhetlighet, stabilitet och kontinuitet till föränderlighet och passionerad otålighet (Svensson 2009:28–30 efter Sennett 2007). Vi känner igen vårt sätt att fråga och vår forskningsstrategi.

Den tillgängliga skrifthistorien satte Munkbovallens människor i boxar och bås: avrads- och husförhörslängder, patriarkat, kön. Den äldre folklivsforskningen skapade tidlösa schabloner om fäbodrar utifrån standardiserade frågeformulär. Nästa generation skrev fäbodminnen livfullare, mera känslöengagerat, mera personligt. Den ultimata individualiteten, och subjektiviteten, finns i Lisa Jacobssons målningar.

Arkeologins människor är synliga som det materiella. Detta är både en ofullkomlighet och en nödvändighet. Människor vore inte människor om de inte samspelade med varandra och med omgivningen med det materiella som meningsbärande symboler, som ett tyst språk, och naturligtvis också som redskap för att påverka och utnyttja omgivningen, för att omskapa den och påverkas av den. Utan det materiella funnes inte det mänskliga (Hodder 1982, Olausson & Vandkilde 2000, Fahlander & Oestigaard 2004). Människorna på Munkbovallan är bouppteckningar och bortkastade föremål. De är inventarielistor och avfall, som

visar att man städade dåligt inomhus och att man slängde mera bakom stugan än framför, när man väl städade.

De små berättelserna om människorna på Munkbovallan finns: positivistiska och kvantitativa, eller individualistiska och kvalitativa. De stora berättelserna är däremot mera undflyende.

Våra människor

Ibland möter arkeologin ordlösa, tysta individer och till och med namnger dem: Barumkvinnan, Egtvedkvinnan, Granhammarmannen, Ismannen, Lindowmannen (Hvass 1981; Ross & Robins 1990; Beausang 2005; Rastbichler Zissernig 2006; Lindström 2009) och andra kändisar. Vi möter dem i olika situationer, karakteriserade av hur de slutade sina liv som begravda, offrade eller ihjälslagna. Att berätta hela deras livs biografier är svårt, att möta dem på ett djupt mänskligt plan är än svårare. De var emellertid annorlunda oss, och mötet med dem vidgar vår horisont kring det mänskligt möjliga. Det gör kanske mötet med butöserna och arbetskarlarna på Munkbovallan också, eller känner vi bara igen oss själva?

Våra människor blev inte utifrån våra fyra berättelser helgjutna, fullödiga människor. De blev ofullgångna, splittrade, fragmentariska, men också mångfacetterade, färgrika, emellanåt dramatiska och känslösa – och arbetsamma. Är det sådana människor faktiskt är? I samspelet med andra människor – med oss – som vill försöka skildra och förstå dem?

Människor och deras liv är inte entydiga. Det kan människoskildringar och historiskrivning inte heller vara (Jönsson 2006). Detta är den humanistiska forskningens stora berättelse, svaret på dess svåraste fråga.

*Lisa Jacobsson, Camilla Olofsson, Ulrika Stenbäck
Lönquist, Stig Welinder*
Mittuniversitetet, Härnösand

Noter

- 1 Frågan är travesterad efter korven Assar i Ulf Lundkvists Nollberga.
- 2 T.ex. Landsarkivet i Östersund: Härjedalens fornminnesförenings samling, vol. 1; Diplomsamlingen, pappersbrev; Heimbygdas deposition, nr 18016; Jämtlands domböcker I, 195.
- 3 Landsarkivet i Östersund G III a:17.
- 4 Informant: Christina Bengtsson, Oviken, sommaren 2006. Även Bengtsson (1966:101).
- 5 "Allmogens uppgift af deras fäbodewallar", Landsarkivet i Östersund G III e:2.
- 6 Den vanligaste lokala benämningen är "bustorsche", numera stavat "stårsa" (Oscarsson 2001:139).
- 7 Excerperade arkiv: Jämtlands läns museum, Nordiska museet, SOFI i Uppsala. Excerperade skriftserier: Jämten, Oviks- och Myssjöbygden.
- 8 Detta avsnitt är skrivet av alla författare utom konstnären Lisa Jacobsson.
- 9 August Strindbergs benämning på 1800-talets historiemåleri.
- 10 De angivna dateringarna i pollendiagrammet bygger lika mycket på erfarenhetsbaserade uppskattningar som på C14-dateringar.
- 11 En bra svensk översättning finns inte. "Källkritik" kommer nära, om man betonar inte bara den traditionella diskussionen om bevarande, representativitet etc. utan också studier av källornas tillkomst och transformationer inom både de en gång levande samhällena och under tiden därefter fram till nu.
- 12 Birgitta Svenssons essä framfördes ursprungligen som en föreläsning vid en arkeologisk konferens om "Framtidens stora berättelser" i Lund 2008.

Referenser

- Andersson, Richard m.fl. 2005: Carved trees in grazed forests in boreal Sweden – analysis of remaining trees, interpretation of past land use and implications for conservation. *Vegetation History and Archaeobotany* 14.
- Arwill-Nordbladh, Elisabeth 2001: *Genusforskning inom arkeologin*. Stockholm: Högskölevetket.
- Backman, Stina 1931: *Olles äventyr på fäbodvallen*. Stockholm: Baptist-Missionens Bokförlag.
- Beausang, Elisabeth 2005: *Childbirth and mothering in archaeology*. Göteborg: Institutionen för arkeologi, Göteborgs universitet.
- Bengtsson, Christina 1966: Bete och foderfång i Oviken. Från 1800-talets slut fram till våra dagar. *Jämten*.
- Bengtsson, P.G. 2007: *Avslutande arkeologisk undersökning av fäbodvallen Munkebovallen, 2006. Teknisk rapport*. Rapport – Jamtli, Jämtlands läns museum 2007:17.
- Binford, Lewis R. 1983: *In pursuit of the past*. London: Thames and Hudson.
- Bjørge, Tore 2000: Arkeologi i vestnorske høyfjell. *Arkeo. Nytt fra Arkeologisk institutt, Universitetet i Bergen* 2000.
- Dahle, Kristoffer 2005: *Norm og praksis. Bruk og forvaltning av utmark i midtre Romsdal i et langtidsperspektiv*. Magisteroppgave i arkeologi. Bergen: Universitetet i Bergen.
- Daugstad, Karoline 2000: *Mellom romantikk og realisme. Om seterlandskapet som ideal og realitet*. Trondheim: Senter for bygdeforskning.
- Eivergård, Mikael (red.) 2005: *Kulturarv och historiebrik*. Östersund: Jamtli.
- Emanuelsson, Marie m.fl. 2000: Shieling or something else? Iron Age and Medieval forest settlement and land use at Gammelvallen in Ängersjö, Central Sweden. *Lund Archaeological Review* 6.
- Emanuelsson Marie m.fl. 2001: Land use dynamics during 2000 years. A case study of agrarian outland use in a forest landscape, west-central Sweden. I: Emanuelsson, Marie (red.): *Settlement and land-use history in the Central Swedish forest region. The use of pollen analysis in interdisciplinary studies*. Umeå: Swedish University of Agricultural Sciences.
- Emanuelsson, Marie m.fl. 2003: *Settlement, shieling and landscape. The local history of a forest hamlet*. Stockholm: Almqvist & Wiksell.
- Fahlander, Fredrik & Oestigaard, Terje (red.) 2004: *Material culture and other things. Postdisciplinary studies*. Göteborg: Department of Archaeology, University of Gothenburg.
- Frykman, Jonas (red.) 1985: *Modärna tider. Vision och vardag i folkhemmet*. Malmö: Liber Förlag.
- Frykman, Jonas & Löfgren, Orvar 1979: *Den kultiverade människan*. Malmö: Gleerups Utbildning.
- Gustafson, Gunvor 2003: Störs. Från långhus till långa och skjul. *Bebyggelsehistorisk tidskrift* 45.
- Göransson, Elsa 1986: Vallflickan. *Oviks- och Myssjöbygden* 30.
- Hagström, Charlotta & Marander-Eklund, Lena (red.) 2005: *Frågelistan som källa och metod*. Lund: Studentlitteratur.
- Hodder, Ian 1982: *Symbols in action. Ethoarchaeology*

- gical studies of material culture*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Hvass, Lone 1981: *Egtvedpiggen*. København: Sesam.
- Johansson, Ella 1999: Det lilla som många sagt. I: Bergqvist, Magnus & Svensson, Birgitta (red.): *Metod och minne. Etnologiska tolkningar och rekonstruktioner*. Lund: Studentlitteratur.
- Jönsson, Lars-Eric 2006: Efterord. I: Vallström, Mikael: *Det förflutnas närvaro. Essäer om norrländska kulturarv, historieskrivning och de andras spår*. Stockholm: Riksantikvarieämbetet.
- Karlsson, Hanna & Emanuelsson, Marie 2002: Fäbodväsendets långa historia. En diskussion utifrån vegetationsförändringar vid Öjingsvallen under 1500 år. I: Johansson, Ella (red.): *Periferins landskap. Historiska spår och nutida blickfält i svensk glesbygd*. Lund: Nordic Academic Press.
- Larsson, Jesper 2009a: *Fäbodväsendet 1550–1920. Ett centralt element i Nordsveriges jordbrukssystem*. Östersund: Jamtli Förlag.
- Larsson, Jesper 2009b: Mesosten och fäbodkullan. Om arbetslivets specialisering och fäbodarnas uppkomst i Dalarna. *Dalarna* 79.
- Liases, Katarina, 2003: Torkelsbovallen – ett skogsbyte från yngre järnåldern. *Fornvännen* 98.
- Lidman, Hans (red.) 1963: *Fäbodar*. Stockholm: LTs förlag.
- Lilja, Agneta 1996: *Föreställningen om den ideala uppveckningen. En studie av idé och praktik vid traditionssamlade arkiv. Ett exempel från Uppsala 1914–1945*. Uppsala: Dialekt- och folkminnesarkivet.
- Linde, Ulf 1984: *Spejare*. Göteborg: Bokförlaget Korpen.
- Lindström, Jonathan 2009: *Bronsåldersmordet. Om arkeologi och ond bråd död*. Stockholm: Norstedts.
- Lundell, Jan 1996: Några funderingar kring Hälsinglands medeltida bostadshus. *Hälsingerunor. En hembygdsbok* 1996.
- Lundqvist, Rolf 2005: Ristade träd i skogen. *Dalarnas hembygdsförbunds årsbok* 75.
- Magnus, Bente 1986: Iron Age exploitation of high mountain resources in Sogn. *Norwegian Archaeological Review* 19:1.
- Myrdal, Jan 1999: *Det svenska jordbrukets historia. Jordbruket under feodalismen 1000–1700*. Stockholm: Natur och Kultur/LTs förlag.
- Myrvoll Lossius, Siri 1977: *Klebermaterialet fra Borgund, Sunmøre*. Bergen: Historisk museum, Universitetet i Bergen.
- Nyman, Gunvor 1975: Fäbodar för turister. *Oviks- och Myssjöbygden* 19.
- Olausson, Deborah & Vandkilde, Helle (red.) 2000: *Form, function and context. Material culture in Scandinavian archaeology*. Stockholm: Almqvist & Wiksell International.
- Olofsson, Märta 1994: En fäbodtös minns. *Oviks- och Myssjöbygden* 38.
- Olsson, Anders 1990: Buföring i snöstorm. *Oviks- och Myssjöbygden* 34.
- Oscarsson, Bo 2001: *Orlboka. Ordbok över jamskan*. Östersund: Jengel.
- Pedersen, Ragnar 1974: Teoriene om seterbrukets utvikling. *By og bygd* 1974.
- Rastbichler Zissernig, Elisabeth 2006: *Der Mann in der Eis. Die Fundgeschichte. Die Interpretationen der Quellen als Grundlage für die Rekonstruktion des archäologischen Befunds*. Innsbruck: Innsbruck University Press.
- Reinton, Lars 1955: *Sæterbruket i Noreg I. Sætertypar og driftsformer*. Oslo: Instituttet for sammenlignende kulturforskning.
- Reinton, Lars 1957: *Sæterbruket i Noreg II. Anna arbeid på sætra. Sætra i høstingsbruket og i matøysla ellers*. Oslo: Instituttet for sammenlignende kulturforskning.
- Reinton, Lars 1961: *Sæterbruket i Noreg III*. Oslo: Instituttet for sammenlignende kulturforskning.
- Rosander, Göran (red.) 1977: *Nordiskt fäbodväsen. Förhandlingar vid fäbodseminarium i Älvdalen, Dalarna, 1–3 sept. 1976*. Stockholm: Nordiska museet.
- Ross, Ann & Robins, Don 1990: *Druidens död. En arkeologisk thriller*. Stockholm: Bonniers.
- Schiffer, M.B. 1987: *Transformation processes of the archaeological record*. Albuquerque: University of New Mexico Press.
- Sennett, Richard 2007: *Den nya kapitalismens kultur*. Stockholm: Atlas.
- Skott, Fredrik 2008: *Folkets minnen. Traditionsinsamling i idé och praktik 1919–1964*. Göteborg: Institutet för språk och folkminnen.
- Stenbäck Lönnquist, Ulrika & Welinder, Stig 2005: The archaeology of complex feelings. *K.A.N. Kvinner i arkeologi i Norge* 24.
- Stenbäck Lönnquist, Ulrika & Welinder, Stig 2006: Folkhemmet möter butöserna. I: Barndon, Randi m.fl. (red.): *Samfunn, symboler og identitet. Festskrift til Gro Mandt på 70-årsdagen*. Bergen: Universitetet i Bergen.

- Stenbäck Lönnquist, Ulrika & Welinder, Stig 2008: Cattle, dung and clay tobacco pipes. I: Konstantinos, Chilidis m.fl. (red.): *Facets of archaeology. Essays in honour of Lotte Hedeager on her 60th birthday*. Oslo: Unipub/Oslo Academic Press.
- Svensson, Birgitta 2009: En ny kulturell grammatik? Om behovet av stora berättelser. I: Artelius, Tore & Källén, Anna (red.): *Arkeologisk framtid*. Stockholm: Svenska arkeologiska samfundet.
- Svensson, Eva 2008: *The medieval household. Daily life in castles and farmsteads. Scandinavian examples in their European context*. Turnhout: Brepols Publishers.
- Wallin, Jan-Erik 2006: *Munkebovallen. En fjällnära fäbod i Ovikens socken, Bergs kommun, Jämtland*. *Vegetationsförändringar och markanvändning. En undersökning baserad på pollenanalys*. Institutionen för arkeologi och samiska studier, Umeå universitet. Miljöarkeologiska laboratoriet. Rapport 2006:028.
- Welinder, Stig 1992: *Människor och artefaktmönster*. Uppsala: Societas Archaeologica Upsaliensis.
- Wennström, A.O. 1966: En gammal buvall. *Oviks- och Myssjöbygden* 10.
- Österman, Annika 1991: *Människors egen historia. Om Nordiska museets frågelistverksamhet*. Stockholm: Nordiska museet.
- Øye, Ingvild (red.) 2002: *Vestlandsgården. Fire arkeologiske undersøkelser*. Bergen: Universitetet i Bergen.

SUMMARY

Four Narratives about the Silent People on a Summer Farm

Scandinavian summer farms (Sw. fäbodar) were used in the summer season for grazing livestock and making dairy products. Women alone or in small groups tended the animals and worked as dairy maids. Men also worked at the summer farms when houses and fences needed repairing, or in providing the firewood, and for harvesting, if the summer farm had meadows or arable land. Gender roles were created and recreated.

Munkebovallen, a summer farm in the low mountains in the province of Jämtland in Mid-Sweden, was in use from the 14th century to the mid-19th century. Four different approaches, using four different kinds of data, tell four different narratives about the people at the site: written history, through cadastral documents and

land-survey maps; ethnography, through the folklore; archaeology through field and laboratory data; and through an artist's paintings.

The historical documents present names of the male owners of the summer farms and the number of cows and goats tended there. The folklore records contain short conventional stories about the daily life and work during the summer. The archaeological findings present people as buttons and fragments of clay tobacco pipes, and the artist has painted her personal memories and feelings.

Even together the four narratives do not form one coherent story. They show the complexity and ambiguity of real people – and of understanding real people. That is the challenge to humanistic research.

Kampen om kvinnohuset

Om splittring som strategi eller eftergift

Gabriella Nilsson

I maj 2005 visades tv-dokumentären *Könskriget* av journalisten Evin Rubar (SVT2 14 och 21/5 2005). Dokumentären presenterades som en granskning av kvinnojourerörelsens politiska inflytande i Sverige. Till bilder av brinnande pentagram framställdes rörelsen som en maktfaktor och dess verksamhet som ytterst kontroversiell och grundad i manshat. *Könskriget* blev inledningen på en omfattande debatt i medierna, där Riksorganisationen för kvinnojourer och tjejjourer i Sverige (Roks) beskrevs stå för en ”djävulfeminism” (*Svenska Dagbladet* 17/5 2005). Ganska snart kom debatten att handla om pengar och flera debattörer ifrågasatte kvinnojourernas rätt till ekonomiskt stöd (*Svenska Dagbladet* 17/5 2005, *Aftonbladet* 29/5 2005, *Dagens Nyheter* 3/6 2005). Följden blev att några kommuner frös bidragen till de lokala jourerna. För att inte själva drabbas av indraget stöd, eller förknippas med manshat, valde ett stort antal jourer att lämna Roks för den mindre organisationen Sveriges kvinnojourers riksorganisation (SKR). Splittring av det här slaget var emellertid ingenting nytt inom kvinnojourerörelsen. Redan tio år tidigare ledde en långvarig debatt om feminism, separatism och manshat till att några lokala jourer bröt sig ur Roks och bildade SKR 1996. Organisationerna kom därefter att representera två skilda sätt att se på mäns våld mot kvinnor: våldet som ett könspolitiskt problem eller som ett socialt fenomen (Nilsson 2009).

De flesta är överens om att kvinnojourerna gör en viktig samhällsinsats. Många kommu-

ner saknar andra alternativ för omsorgen om våldsutsatta kvinnor än jourernas ideella engagemang (Holmberg & Bender 2003, SOU 2004:121). Om socialsekreterare skulle utföra det arbete kvinnojourerna lägger ner ideellt skulle det enligt en beräkning som gjordes 1990 kosta kommunerna 50 miljoner kronor per år (SoS-rapport 1990:38:3). Ändå tvivlar många jourkvinnor på den egna verksamhetens legitimitet (Nilsson 2009). Det finns en stark rädsla för att utmana och provocera, vilket även beskrivs som ett generellt problem vid kvinnors organisering (Lindgren 1996, Wendt Höjer 2002, Eduards 2002, Holmberg 2003, Törnqvist 2006, Wahl 1996, Wahl m.fl. 2001). Det upplevs som illojalt mot män att driva kvinnofrågor även av de engagerade kvinnorna själva. Av den anledningen fjärrar sig kvinnor vanligen självmant från varandra (Holmberg 2003:108f).

Den lätthet med vilken kvinnojourerörelsen splittrades 1996 och 2005 efter kritik i massmedierna kan förklaras av jourkvinnornas tvivel och rädsla för att avvika. Beredskapen för splittring skulle emellertid även kunna förklaras med ideologiska motsättningar inom rörelsen eller som strategiska val i förhållande till bidragsgivarna. Det förefaller hur som helst finnas en sprickbildning inbyggd i rörelsen. I den här artikeln undersöker jag denna sprickbildning i ett historiskt perspektiv genom att studera bildandet av Stockholms första kvinnohus vid slutet av 1970-talet.

Ett kvinnohus i Stockholm

Under hösten 1976 möttes ett antal kvinnoorganisationer för att diskutera bildandet av Stockholms första kvinnohus.¹ Initiativet kom från föreningen Lesbisk Front och bakgrunden var ett ökat intresse för kvinnor som brottsoffer från mitten av 1970-talet (Nilsson 2009, jfr Tham 2001:28).² Kvinnomisshandel hade tidigare varit en ickefråga i Sverige, men efterhand som våldsutsatta kvinnor började dela med sig av sina erfarenheter ”vällde informationen fram” (Önfelt 1991:10). Ett incitament för bildandet av ett kvinnohus var därför något så konkret som behovet av en mötesplats där kvinnor kunde tala med varandra. Huset i Stockholm var tänkt att erbjuda akut hjälp åt kvinnor i nödsituationer samtidigt som det skulle vara ett allaktivitetshus för kvinnorörelsen. Det var i denna kombinerade verksamhet som den politiska sprängkraften ansågs ligga (*Kvinnobulletinen* nr 2 1979c). Målet var att få kommunen att bidra ekonomiskt till hyreskostnaden. Samarbetet inom den s.k. Kvinnohusgruppen formaliserades 1977 av kvinnor från Lesbisk Front, Grupp 8, Svenska kvinnors vänsterförbund, Invandrar-

kvinnornas förening och Socialdemokratiska kvinnoförbundet (Eduards 2002:86).

En planeringsgrupp, framförallt bestående av representanter från Socialdemokratiska kvinnoförbundet under ledning av Gunilla Rudling, skötte arbetet mot kommunen. I mötet med kommunalpolitikerna framhövdes hjälpverksamheten på bekostnad av de kvinnopolitiska målen eftersom planeringsgruppen ”tyckte sig förstå att kommunen var mindre intresserad av att stödja enskilda organisationer med lokaler än att bidra till att hjälpa kvinnor som blivit utsatta för våld” (Önfelt 1991:16). Valet att betona den ena sidan av den tänkta verksamheten framstår av citatet att döma som i första hand strategiskt. Det var ett sätt att få ekonomiskt stöd för projektet. Men när en rörelses politiska vision översätts till förhandlingsbara objekt leder det lätt till intern debatt och kritik (Eyerman och Jamison 2005:105, se Törnqvist 2006, Nilsson 2009). Arbetet hade redan från början präglats av oenighet kring hur stor plats hjälparbetet skulle få lov att ta i förhållande till det kvinnopolitiska engagemanget. I takt med att Kvinnohusgruppen kom allt när-

I december 1978 bröt sig några kvinnor ut ur Kvinnohusgruppen och bildade egna föreningen Alla Kvinnors Hus. Föreningen fick genast stöd från det socialdemokratiska socialborgarrådet Mats Hulth. Kvinnohusgruppen betraktade utbrytningen som ett svek. Foto: Ur *Kvinnobulletinen* nr 2/1979.

Kvinnohusgruppen ansåg att Alla Kvinnors Hus kidnappat det projekt som kvinnorörelsen samlat in pengar till under flera år, bland annat genom en stor kvinnokulturfestival i Rålambshovsparken i Stockholm under sommaren 1978. Foto: Ur *Kvinnobulletinen* nr 1/1979.

mare ett verkligt kvinnohus blev konflikten om verksamhetens inriktning än mer påtaglig (Eduards 2002:86). En konkret skillnad bestod i synen på hur hjälpverksamheten skulle organiseras – som en telefonjour eller i form av ett säkert boende med sängplatser. I arbetet mot kommunalpolitikerna ställdes saken på sin spets: Vad var viktigast, tillgången till det fysiska huset eller den bakomliggande kvinnopolitiska visionen?

Under hösten 1978 höll Kvinnohusgruppen återkommande interna möten, men enighet kring hur arbetet skulle fortskrida kunde inte uppnås. De socialdemokratiska kvinnorna i planeringsgruppen blev alltmer besvikna över att deras arbete gentemot kommunpolitikerna gått i stå. De pressades dessutom tidsmässigt av att en annan organisation omtalades som potentiell hyresgäst i det hus på Svartensgatan 3 som förhandlingarna med kommunen kommit att handla om (Önfelt 1991:14ff). I december 1978 bröt sig planeringsgruppen med Gunilla Rudling i spetsen ut ur Kvinnohusgruppen och bildade föreningen Alla Kvinnors Hus, med huvudsakligt fokus på den sociala hjälpverksamheten och siktet fortsatt inställt på huset på Svartensgatan 3.

Föreningen fick genast stöd från det socialdemokratiska socialborgarrådet i Stockholm, Mats Hulth, och planerna kunde fortskrida som tänkt. ”Det är kvinnorna i den nya föreningen Alla Kvinnors Hus som vi jobbat med hela tiden och det ska vi fortsätta med”, berättade Hulth för *Dagens Nyheter* (21/12 1978). Den ursprungliga gruppen höll inte med utan menade att den nya föreningen hade kidnappat det projekt som kvinnorörelsen samlat in pengar till under flera år, bland annat genom en stor kvinnokulturfestival i Rålambshovsparken i Stockholm sommaren 1978. Arbetet för ett kvinnohus i Stockholm kom härefter att föras i konkurrens mellan två organisationer – Kvinnohusgruppen och Alla Kvinnors Hus.

I den här artikeln behandlas turerna inför bildandet av Stockholms första kvinnohus så som de omskrevs och debatterades i olika texter. Det empiriska materialet utgörs huvudsakligen av artiklar i dagstidningar och i Grupp 8:s tidskrift *Kvinnobulletinen* samt av den minnesbild som en av de aktiva, Cecilia Önfelt, tecknar i sin bok *Vardagens hjältinnor. 10 år på Alla kvinnors hus* (1991). Syftet är att undersöka hur splittringen av Kvinnohus-

gruppen beskrevs och tolkades av de engagerade kvinnorna samt varför den framställdes på det sätt den gjorde. En central fråga är hur förhållandet mellan strategi och eftergift ska förstås vid ideellt arbete. Anpassning till de politiska spelreglerna kan göras av strategiska skäl för att få till stånd en förändring, men är en sådan förändring alltid positiv eller kan den, som eftergift betraktad, ha negativ inverkan på längre sikt? Jag är även intresserad av om kampen om kvinnohuset kan bidra till förståelsen av den splittring kvinnojourserörelsen drabbats av på senare år.

Strategi eller eftergift?

Varken Kvinnohusgruppen eller Alla Kvinnors Hus ansåg att en splittring egentligen varit nödvändig (*Dagens Nyheter* 21/12 1978, *Kvinnobulletinen* nr 1 1979a). Konflikten hade kunnat lösas om inte ”den lockande munsbiten, själva huset, hade funnits” (Åsa Britasdotter i Önfelt 1991:20). Alla Kvinnors Hus handlande kan därför tolkas pragmatiskt. Huset riskerade att gå till en annan organisation om inte kvinnorna snabbt kunde enas om en verksamhet som tilltalade kommunen. Agerandet efter utbrytningen, såsom valet av organisationsform, antyder en medvetenhet om det strategiskt riktiga för att få kommunen att bekosta huset.

En viktig princip inom kvinnorörelsen hade sedan tidigt 1970-tal varit att undvika vad som ansågs vara en traditionellt manlig, hierarkisk organisationsform, av rädsla för att denna skulle ta udden av kvinnokampen (Bolin 1984:126f). I stället för att bilda föreningar med styrelse och stadgar pågick arbetet i självständiga basgrupper och genom stormöten (Schmitz 2007). Även Kvinnohusgruppen tillämpade denna modell innan splittringen.

Eftersom vi motarbetar den patriarkaliska uppdelningen i ansvariga och oansvariga, ledare och förledda så kommer vi inte att arbeta efter en traditionell parti- eller föreningsmodell. Inga experter eller institutioner får styra oss. Vi använder kvinnorörelsens basdemokratiska,

ohierarkiska former, dvs vi träffas, arbetar och stöder varandra i basgrupper där varje kvinna är viktig. Gemensamma beslut fattas på stormöten (*Kvinnobulletinen* nr 1 1979a).

Planeringsgruppen upplevde emellertid den alternativa organisationsformen som genant i arbetet mot kommunpolitikerna.

Vi höll oss fortfarande till stormötesprincipen så förhandlingarna med staden var kolossalt tungrodda. Där satt vi och hade inga klara mandat att bestämma någonting. Det var verkligen pinsamt. Staden hade samlat ihop folk och satt till arbetstid och vi kom ingen vart (Önfelt 1991:12).

Enligt citatet förefaller anledningen till att förhandlingarna dragit ut på tiden ha varit att Kvinnohusgruppens organisationsform inte passade det kommunalpolitiska arbetssättet. Formuleringen att gruppen *fortfarande* höll sig till stormötesprincipen antyder att Önfelt upplevde den som förlegad. Mats Hulth påpekade i en intervju med *Kvinnobulletinen* att han gång på gång upplyst kvinnorna om hur de bäst borde agera i förhandlingarna (nr 2 1979b). Det första Alla Kvinnors Hus gjorde efter utbrytningen var därför att följa Hulths råd och bilda en förening ”under traditionella former, med stadgar, målsättning, styrelse och medlemsavgift” (Önfelt 1991:17). Förändringen kan tolkas som en medveten strategi för att stärka den egna förhandlingspositionen. Kommunen välkomnade förändringen: kommunfullmäktiges ledamot Elisabet Söderström berättade att de blev ”jättelyckliga” när Alla Kvinnors Hus bildades med en organisationsstruktur som politikerna förstod sig på (Önfelt 1991:19).

Arbetet för ett kvinnohus i Stockholm kan med hjälp av sociologen Pierre Bourdieus teoribildning betraktas som en kamp på det kommunalpolitiska fältet. Ett fält är hos Bourdieu ett sammanhang där en avgränsad grupp människor ingår eller vill ingå och därför strider om de tillgångar – det kapital – som är

giltiga på just detta fält (Bourdieu 1991:49, jfr Broady 1991:266f). Fältet konstitueras framförallt av en allestädes närvarande kamp där styrkeförhållandet mellan dem som har makten och dem som utmanar den står på spel (Bourdieu 1991:131). I det här fallet utgjordes kampen av kvinnorörelsens strävan efter att vinna legitimitet för åsikten att ett kvinnohus behövdes och att det borde vara en kommunal angelägenhet. Det var mer konkret en kamp på det kommunalpolitiska fältet för att få kommunen att bekosta kvinnohuset. Samtidigt är det möjligt att se den oenighet som uppstod mellan de båda grupperna som en ideologisk kamp på ett kvinnorörelsefält. Bourdieu påpekar att fält både är autonoma – centrerade kring specifika värden som enbart gäller det egna fältet – och heteronoma i bemärkelsen avhängiga andra fält (Bourdieu 2005:33f). Inte sällan utgör medierna ett sammanhang som andra fält är beroende av för den interna kampen (jfr Nilsson 2009). Den ideologiska kampen på kvinnorörelsefältet var i det här fallet avhängigt spelreglerna på det kommunalpolitiska fältet eftersom det var där den konkreta husfrågan förhandlades. Den grupp som fick tillgång till huset skulle komma att fastställa den ideologiska utgångspunkten för kvinnojoursverksamheten i Stockholm.

En av de mer subtila beståndsdelarna i kampen på ett fält är enligt Bourdieu att de som dominerar fältet utnyttjar motsättningar bland de dominerade om vilken kamp som ska föras och med vilka medel (Bourdieu 1991:280f). Oenigheten på kvinnorörelsefältet gjorde att kommunen kunde spela ut de båda grupperna mot varandra och därmed ställa krav på anpassning till fältets spelregler i utbyte mot huset. Alla Kvinnors Hus nya organisationsform var, enligt Kvinnohusgruppen, en eftergift som rimmade illa med kvinnorörelsens ideal (*Kvinnobulletinen* nr 1 1979b).

Organisationsförändringen framstår som en riktig taktik för att få tillgång till det konkreta huset på Svartensgatan 3. Den frivilliga

Den 20 januari 1979 fattade kommunen det formella beslutet att ge huset på Svartensgatan 3 till föreningen Alla Kvinnors Hus. Kvinnohusgruppen demonstrerade utanför Stadshuset i Stockholm och menade att de blivit överkörda. Foto: Ur *Kvinnobulletinen* nr 2/1979.

anpassningen säger emellertid även någonting om tilltron till de egna kravens relevans och legitimitet. I Önfelts minnesbild ovan framstår det som om kommunpolitikerna upplevdes ha gjort en uppoffring när de lyssnade till kvinnornas önskemål. Det blev pinsamt när de tvingades lyssna längre än nödvändigt. För

att anspråken skulle kännas legitima av de aktiva kvinnorna själva fick samarbetet med politikerna inte vara tungrovt när kommunen samlat ihop folk och avsatt arbetstid. Inom svensk kvinnopolitik har svårigheten att legitimeras kvinnofrågorna internt varit ett återkommande problem (Nilsson 2009, jfr Elman 1996). Statsvetaren Maud Eduards beskriver att kvinnors kollektiva handlande förväntas ske i samverkan med män, även i de fall där deras krav står i strid med mäns intressen. Kvinnor som organiserar sig utan män bryter mot centrala kulturella normer om harmoni mellan könen och omtalas som avvikande och odemokratiska i förhållande till *vanliga* demokratiska kvinnor som söker samarbete med män inom den etablerade politikens ramar (Eduards 2002:153ff). Organisationsförändringen blir mot bakgrund av detta även en anpassning till den kulturella normen för kön; ett sätt att göra en icke-avvikande kvinnlighet.

Alla Kvinnors Hus anpassning till den demokratiska ordningen blir tydlig i mediernas rapportering om splittringen. Det normala och demokratiska i deras utbrytning förstärktes retoriskt genom att Kvinnohusgruppens stormöten framställdes som odemokratiska. Gunilla Rudling beskrev ett av de möten som föregick splittringen:

Det var en otäck stämning från början. De [representanter från Grupp 8 och Lesbiskt front] agerade med handklappning, stampningar, buanden och rop om att de var den verkliga kvinnorörelsen. Många av oss [från Socialdemokratiska kvinnoförbundet] gick hem. Några veckor senare hölls ytterligare ett möte och nu var sympatisörerna till Grupp 8 och Lesbisk front ännu fler och ännu högljuddare och mötet slutade lika stormigt som tidigare. Vi ger fan i verksamhetsberättelsen, vi är ingen byråkrati, vi kvinnor jobbar inte som männen, ropades under mötet (*Dagens Nyheter* 20/12 1978).

Utifrån mediernas perspektiv innebar splittringen en möjlighet att skapa nyhetsvärde. En nyhet är enligt medielogiken sådant som pas-

sar mediernas format, arbetssätt, normer och behov av uppmärksamhet. Hit hör företeelser som kan tillspetsas, förenklas, polariseras, personifieras och stereotypiseras (Strömbäck 2000:157f, jfr Nilsson 2009). Det är därför inte förvånande att *Dagens Nyheter* framhöll konflikten mellan de båda organisationerna och de kvinnor som representerade dem. Det låg i tidningens intresse att, på samma sätt som kommunen, spela ut grupperna mot varandra. *Kvinnobulletinens* Ingrid Primander summerade i efterhand sina upplevelser och menade att det inte rådde några tvivel om att massmedierna spelat en väsentlig roll: ”Jag tror att det sätt som kampen om kvinnohuset kom att utveckla sig i massmedia säger något väsentligt om förhållandet mellan massmedia och den feministiska rörelsen” (*Kvinnobulletinen* nr 2 1981). Kampen på kvinnorörelsefältet var avhängigt det journalistiska fältets spelregler. Samtidigt fungerade medierna som ett verktyg i Alla Kvinnors Hus-arbetet mot kommunen. Rudlings beskrivning av stormötet och den journalistiska dramaturgin samverkade i tecknandet av normalt och onormalt, demokratiskt och odemokratiskt, kvinnligt och okvinnligt. Kvinnohusets alternativa organisationsform framställdes som någonting hotfullt. Representanter från Grupp 8 och Lesbisk Front beskrevs bedriva ”omstörtande verksamhet” (*Dagens Nyheter* 20/12 1978) när de stampade, buade, ropade och svor och inte ville samarbeta med männen.

Det är enligt organisationsforskaren Anna Wahl m.fl. en vanlig taktik att använda feminismen som motpol, som någonting extremt och negativt, i förhållande till vilken andra ståndpunkter framstår som mer normala. För att kvinnlig organisering ska upplevas som legitim måste den vara balanserad, kontrollerad och oklanderlig (Wahl m.fl. 2008:93ff). De socialdemokratiska kvinnorna hade enligt citatet ovan agerat balanserat. De hade hellre gått hem när stämningen blev för hätsk än stannat kvar och blivit en del av den oordning

som uppstod. Kvinnorna från Grupp 8 och Lesbisk Front framställdes som motsatsen till det balanserade. De beskrevs som otäcka, avvikande och okvinnliga, vilket minskade deras legitimitet som aktörer på det kommunalpolitiska fältet. Det avvikande förstärktes ytterligare av mediernas ställningstagande för kvinnorna i Alla Kvinnors Hus. I den polariserade massmediebilden av konflikten framstod de som kommunens givna förhandlingspart, inte Kvinnohusgruppen.

Gunilla Rudlings beskrivning av Kvinnohusgruppens stormöten i *Dagens Nyheter* kan tolkas som en medveten heterosocial strategi för att få tillgång till huset (se Lindgren 1996, Holgersson 2003, Wahl m.fl. 2008). Sociologen Gerd Lindgren skriver att då män som grupp har en överordnad position i förhållande till kvinnor är det logiskt att de söker bekräftelse hos andra män – att de identifierar sig homosocialt. Eftersom kvinnor genom sin underordnade position får sin eventuella makt tilldelad av män är det inte konstigt att även de söker bekräftelse hos män hellre än hos andra kvinnor – att de identifierar sig heterosocialt. Att prioritera sina relationer till andra kvinnor vore, menar Lindgren, liktydigt med att inte göra anspråk på makt och inflytande (Lindgren 1996:5). Vägen till kvinnohuset på Svartensgatan 3 gick via Mats Hulth och övriga kommunalpolitiker. Med huset som mål är det därför inte förvånande att kvinnorna i Alla Kvinnors Hus värnade relationen med kommunen snarare än enigheten inom kvinnorörelsen.

Statsvetaren Amy R. Elman har i sin avhandling *Sexual Subordination and State Intervention* (1996) jämfört kvinnopolitisk organisering i Sverige och USA. Hon ser den här formen av anpassning till den offentliga politikens spelregler som kännetecknande för svenska ideella organisationer i allmänhet och kvinnorörelsen i synnerhet. I stället för en självständig och oberoende feministisk rörelse, som i USA, var den svenska kvinnorörelsen antingen integrerad i partipolitiken eller

på annat sätt beroende av densamma. Elmans förklaring till det är bland annat det svenska politiska systemets konsensusökande uppbyggnad (Elman 1996, jfr Johansson 1992). Med Elmans synsätt kan Alla Kvinnors Hus agerande tolkas som en eftergift till följd av en politisk kultur som inte medgav alternativet. En stor del av den kvinnopolitiska kampen i fråga om mäns våld mot kvinnor från mitten av 1970-talet och framåt, och som jag beskrivit i min avhandling *Könsmakt eller häxjakt?*, får en förklaring i Elmans jämförelse. Är det något som kännetecknat perioden så är det anpassning och eftergifter (Nilsson 2009). Kopplas detta sedan till Eduards resonemang (se ovan) om hur normen för kvinnligt kön påbjuder samarbete med män inom den etablerade politikens ramar, blir de ideellt organiserade kvinnornas begränsade handlingsmöjligheter ännu tydligare. Jag är däremot inte helt enig med Elman om avsaknaden av en politiskt oberoende feministisk rörelse i Sverige. Kvinnorna i kvinnohusgruppen fortsatte trots allt sitt arbete efter splittringen. De var uttalat kritiska till Alla Kvinnors Hus prioritering och framställde utbrytningen som ett svek (*Dagens Nyheter* 21/12 1978).

I alla lägen förlitar sig Alla Kvinnors hus på kommunen, och dess politiker medan de motarbetar och smutskastar kvinnornas egna, partipolitiskt obundna organisationer (*Kvinnobulletinen* nr 2 1979a).

Alla Kvinnors Hus beskrevs ha gett avkall på den kvinnopolitiska visionen och slukats upp av statsapparaten. Organisationen var med det synsättet inte längre en del av kvinnorörelsen.

Det som en gång var levande och sprängkraftiga idéer hos en grupp i kvinnorörelsen, blir då det förverkligas, en totalt integrerad del av statsapparaten, en del av den övriga sociala servicen, där allt som gjorde det till en angelägenhet för kvinnorörelsen är bortsopat (*Kvinnobulletinen* nr 2 1979c).

Här tog sig Kvinnohusgruppen rätten att definiera vem som tillhörde kvinnorörelsen och

vem som inte gjorde det. Med deras definition uteslöts Alla Kvinnors Hus: vad de ägnade sig åt var inte en angelägenhet för kvinnorörelsen. Citatet förvånar med tanke på hur löst sammansatt rörelsen var. Grupp 8 fungerar ofta synonymt med 1970-talets svenska kvinnorörelse och som en symbol för kvinnokamp i allmänhet, men många forskare menar att den mer bör betraktas som ett nätverk än en organisation (Isaksson 2007:10, jfr Schmitz 2007:25, Ring 2007). Vissa kvinnor var organiserade medan andra bara dök upp vid möten och manifestationer (Wikander 1999:225). En viktig poäng inom Grupp 8 var dessutom det självständiga arbetet i mindre basgrupper där de aktiva kvinnorna själva styrde över verksamhetens inriktning (Nilsson 2009). Nu lät Kvinnohusgruppen i ett öppet brev, undertecknat av ”den samlade kvinnorörelsen”³, politikerna i Stockholm förstå att de inte tänkte nöja sig med ett kvinnohus i Alla Kvinnors Hus regi:

Det förslag ni stöder är inte förankrat i kvinnorörelsen och har inte stöd av de partipolitiskt obundna kvinnoorganisationerna. Kravet på ett kvinnohus i Stockholm kvarstår alltså (*Kvinnobulletinen* nr 2 1979a).

Den starka reaktionen mot utbrytningen kan förklaras med den besvikelse Kvinnohusgruppen måste ha känt. Åsa Britasdotter, en av dem som blev kvar i den ursprungliga gruppen, beskrev det som ett nederlag: ”Vi hade satsat all vår tid och energi under tre år och nu fick vi börja om från början igen” (Önfelt 1991:20). Reaktionerna kan även förstås mot bakgrund av systerskapets centrala betydelse inom kvinnorörelsen. Kvinno solidariteten ansågs vara vägen till förändring och parollen ”systerskap är makt/systerskap ger styrka” var en viktig symbol (Schmitz 2007:72, jfr Gunnarsson Payne 2006). Det var genom att samla kvinnor som grupp, oberoende av politisk färg, och göra enskilda frågor till Kvinnofrågor, som kampen fick politisk sprängkraft. Detta hade kvinnorörelsen erfarit under våldtäktsdebat-

ten 1976 när tretton kvinnoorganisationer gått samman för att förändra samhällets liberala syn på kvinnlig sexualitet och våldtäkt. Ett gemensamt upprop hade då bidragit till att regeringen rev upp Sexualbrottsutredningen, *SOU 1976:9*, och tillsatte en ny. Minnet av framgången i våldtäktsdebatten har sedan dess inte sällan fått inspirera och vägleda det kvinnopolitiska engagemanget i fråga om mäns våld mot kvinnor (Nilsson 2009). Men i stället för att bygga arbetet mot kommunen på enighet och systerskap smutskastade Alla Kvinnors Hus, enligt citatet ovan, sina egna, vilket ansågs kontraproduktivt för båda parter. Genom att uppvisa tecken på splittring riskerade kvinnofrågorna att upplevas som särintressen och därigenom som mindre viktiga av aktörerna på det kommunalpolitiska fältet.

Enighet har historiskt sett emellertid inte varit lätt att uppnå utan eftergifter. Uppropet mot Sexualbrottsutredningen 1976 var skrivet med ”högt i tak” för att kunna omfatta så många kvinnoorganisationer som möjligt (*Kvinnobulletinen* nr 2–3 1976, Nilsson 2009:74). Historikerna Christina Florin, Lena Sommestad och Ulla Wikander konstaterar i inledningen till sin bok *Kvinnor mot kvinnor* att systerskap snarare är en önskedröm än en realitet. Kvinnor tycker helt enkelt ofta ganska olika (1999:7, se Elman 1996). Det var så Mats Hulth tolkade utbrytningen. Han ansåg att partitillhörighet var av större betydelse för kvinnornas åsikter och politiska engagemang än könstillhörighet, tvärt emot vad den vänsterinriktade kvinnorörelsen hävdade under hela 1970-talet (jfr Thorgren 2003, Isaksson 2007):

Jag tror inte alla kvinnor kan enas i ett hus. Det är ju löjligt att tro att bara för att man är kvinnor så skulle man i alla sammanhang bli eniga. Moderattanter och SKP-are har förr eller senare svårt att samarbeta. Det är oundvikligt. Vi kanske behöver flera kvinnohus (*Kvinnobulletinen* nr 2 1979b).

För Hulth var kampen för ett kvinnohus inte en kvinnofråga. Även om ”flera kvinnohus”

vid första anblicken förefaller positivt innebar synsättet att kvinnohusfrågan avpolitiserades.

Feminismen flaggskepp eller hus för mänsklig behandling?

Kampen om kvinnohuset präglades av en oenighet om vilka krav som var rimliga att ställa. Kvinnohusgruppen ville förändra samhället ”i grunden” (*Kvinnobulletinen* nr 1 1979a) och krävde ett ”kvinnocenter för politisk kamp” (*Dagens Nyheter* 20/12 1978). Alla Kvinnors Hus ville ha ett hus där de uttryckligen inte skulle bedriva politisk kamp utan där de kunde ”stötta och ge mänsklig behandling av de kvinnor som har det sämst” (*Dagens Nyheter* 21/3 1979). Här framträder två skilda sätt att förstå och förklara mäns våld mot kvinnor. Den ena positionen ville, med minnet av framgångarna efter våldtäktsdebatten i bagaget, använda våldsutsatta kvinnors erfarenhet som ett verktyg med vilket en långsiktig jämställdhetskamp kunde bedrivas. Central var åsikten att alla former av förtryck hängde samman; att det fanns en likhet mellan upplevelsen av våld och andra uttryck för bristande jämställdhet. Den andra positionen gjorde tvärtom skillnad mellan våldsutsatta kvinnor – de kvinnor som hade det sämst – och andra. Mäns våld mot kvinnor betraktades inte som ett uttryck för bristande jämställdhet, varför det var oproblematiskt att säga sig inte vilja bedriva kvinnopolitisk kamp. Mer konkret bestod skillnaden i en diskrepans mellan dem som såg våldet som ett könspolitiskt samhällsproblem och dem som såg det som ett socialt fenomen (se Nilsson 2009).

Redan före utbrytningen hade de socialdemokratiska kvinnorna i planeringsgruppen insett att det var hjälpverksamheten kommunen var intresserad av, vilket Mats Hulth sedermera öppet deklarerade i sitt ställningstagande för Alla Kvinnors Hus.

Det är ju den sociala verksamheten kommunen är intresserad av och bara den gruppen har klara besked där (*Dagens Nyheter* 21/12 1978).

Nu när splittringen är ett faktum finns det bara en förning som håller fast vid den tidigare rimliga målsättningen: den nya ’Alla Kvinnors Hus’ (*Aftonbladet* 8/1 1979).

Även Siv Lindh, vice ordförande i socialdemokratiska kvinnodistriktet, såg detta som en självklarhet när hon intervjuades i *Kvinnobulletinen*:

Hela anslaget till hyran kommer från socialroteln. Om inte AKH [Alla Kvinnors Hus] hade satsat på jourverksamheten hade det inte blivit något hus alls. En verksamhet som bara inriktar sig på att medvetandegöra kvinnor kan inte kommunen ge pengar till. Det är en politisk realitet (*Kvinnobulletinen* nr 2 1979b).

Den som valde att ägna sig åt den, enligt Hulth, rimliga verksamheten att hjälpa enskilda kvinnor fick kommunens stöd. Den som ville förändra samhället fick det inte. Så ansågs den politiska realiteten se ut. Skulle kvinnorörelsen ställa krav fick det ske i enlighet med det kommunalpolitiska fältets spelregler. Socialroteln betalade för social verksamhet, allt annat var orimligt. Kvinnohusgruppen höll inte med utan menade att kraven skulle läggas på en högre nivå.

Självklart måste både kvinnohus och kriscenter inrikta sig på att medvetandegöra kvinnor. Att kräva kommunen på hyran och nödvändiga löner för dessa två slags hus är inga ’lyxprivilegier’. Det är inte vi som är skyldiga manssamhället något, utan det är manssamhället som står i skuld till oss (*Kvinnobulletinen* nr 2 1979b).

Bourdieu använder begreppet kravsystemets struktur för att beskriva en intern uppfattning om vilka förändringar som är möjliga att uppnå, till vilken de dominerade på ett fält självmant begränsar sin kamp. Han talar om tre nivåer av mer eller mindre begränsade krav. Överst krav som man inte ens kommer på tanken att ställa. Däremellan krav som anses orimliga och därför dömda att misslyckas. Först på den lägsta nivån återfinns de krav som upplevs legitima (Bourdieu 1991:280f). Alla Kvinnors Hus planerade verksamhet inne-

bar att kraven stannade på den lägsta nivån, medan kvinnorna i Kvinnohusgruppen ville ställa högre krav. För dem var en långsiktig samhällsförändring inte ett orimligt mål. Att nöja sig med mindre var en eftergift som enbart underlättade för män att slippa ha dåligt samvete (*Kvinnobulletinen* nr 2 1979d).

Alla Kvinnors Hus valde emellertid att anpassa sig till vad både de och politikerna uppfattade som en realitet på det kommunalpolitiska fältet. Den retorik de använde för att beskriva sina motståndare i kommunikationen med medierna kan betraktas som en strategisk del i denna anpassning. I sina uttalanden framhöll de, liksom kommunen, det orimliga i Kvinnohusgruppens krav. Deras kamp för samhällsförändring framställdes som självisk och okvinnlig. Enligt Rudling ville Kvinnohusgruppen ha "egna lokaler i huset på bekostnad av den sociala hjälpverksamheten" (*Dagens Nyheter* 20/12 1978). De satte "sina sekteristiska politiska syften före allt annat, till och med före de misshandlade kvinnornas akuta behov" (*Aftonbladet* 8/1 1979). Genom kopplingen till sekterism framstod kraven som ett hot mot den demokratiska ordningen (jfr Eduards 2002:153ff).

Utöver den strategiska förklaringen kan agerandet ha att göra med människors behov av bekräftelse. Wahl m.fl. beskriver, på samma sätt som Lindgren ovan, att kvinnor söker bekräftelse från män genom att utföra olika lojalitetshandlingar. En sådan handling är att uttryckligen försvara den rådande ordningen, vilket är kvinnors sätt att ta ansvar för situationen, lugna ner och osynliggöra möjliga konflikter mellan könen. Anledningen är att män inte ska känna sig utpekade eller anklagade oavsett om någon signalerat obehag eller inte (Wahl m.fl. 2008:87f., jfr Holmberg 2003:54). På ett liknande sätt skulle kampen för ett kvinnohus ske utan handlingar som kunde väcka obehag, metoder som kunde uppfattas som ojusta och krav som ansågs illegitima. Arbetet mot kvinnomisshandeln skulle utföras utan att

män som grupp utpekades eller anklagades. Kvinnohusgruppen var kritisk till retoriken och menade att Alla Kvinnors Hus manipulerats av kommunpolitikerna till att avpolitiserat frågan om kvinnomisshandel.

Det är den klassiska bluffen: sedan urminnes tider har kvinnor lurats att tro att det är någon annan grupp det är synd om (negrer, vietnameser, barn, djur ... och män). Varför? Jo, för att den potentiella (revolutionära!) vrede alla kvinnor känner inför sin situation, skulle, om den släpptes loss, kunna användas för att i grunden förändra det här samhället. Därför försöker man kanalisera in den på ofarliga banor: du är inte förtryckt så länge det finns de som är det ännu mer, ända in på skinnet! (*Kvinnobulletinen* nr 1 1979c).

Den främsta kritiken handlade om att kvinnorna på Alla Kvinnors Hus erbjöd sig att gratis utföra ett arbete som de menade egentligen var samhällets ansvar. *Kvinnobulletinen* skrev att välgörenhetstanter säkert hade haft sina goda sidor på 1800-talet men att det var reaktionärt att kräva att kvinnor skulle vårda gratis sedan sjuksköterskor fått sitt arbete erkänt som ett yrke för vilket de kunde kräva betalning (*Kvinnobulletinen* nr 2 1979a). Eftergifterna ansågs kontraproduktiva. Eduards forskning bekräftar Kvinnohusgruppens farhågor och hon påpekar att den som anpassar sig efter de demokratiska spelreglerna aldrig kan få mer än vad politiker och tjänstemän definierar som rimligt (Eduards 2002:82). Ett kriterium för att få ekonomiskt stöd för kvinnojoursverksamhet var under hela 1980-talet att jouren bedrev behandling, vård och omsorg. Först efter att socialutskottet 1990 slagit fast att detta var kvinnojourernas huvudsakliga verksamhet permanentades bidragen (Wendt Höjer 2002:104). Inger Segelström, som var vice ordförande i Alla Kvinnors Hus, värdade sig mot Kvinnohusgruppens kritik att de skulle ha avpolitiserat frågan.

Jag vet inte vad de menar med kvinnokamp [...] Jag anser att alla kvinnor som arbetar för att förbättra kvin-

nors villkor för en kvinnokamp. Den kampen för man i sitt vardagsliv, hemma och på arbetsplatsen (*Dagens Nyheter* 21/3 1979).

Här flyttades den legitima kvinnokampen från den offentliga politikens fält till vardagslivets. Mot bakgrund av hur länge kvinnorörelsen kämpat för det motsatta – att göra det privata politiskt – är det inte förvånande att agerandet provocerade. Frivillig anpassning till fältets spelregler, vanligen framställd som en medveten strategi för att få till stånd en förändring, är emellertid ett återkommande inslag i kampen mot mäns våld mot kvinnor i Sverige från mitten av 1970-talet och fram till idag. Kvinnopolitiskt orienterade forskare, politiker och aktivister har gång på gång gjort eftergifter för att vinna vetenskaplig legitimitet eller få igenom ett reformförslag i riksdagen (Nilsson 2009). Enligt Elman är förklaringen till det avsaknaden av andra möjligheter till ekonomiskt stöd för ideella organisationer än offentligt sanktionerade bidrag från stat eller kommun (Elman 1996). På lång sikt innebär anpassningen till de spelregler som gäller för ett visst fält en acceptans av dominansförhållandets existens, vilket bidrar till att reproducera samhället, inte förändra det. Men på kort sikt framstår den som en framgångsrik strategi: Den 20 mars 1979 fattade kommunen det formella beslutet att ge huset på Svartensgatan 3 till föreningen Alla Kvinnors Hus och den 8 mars 1981 invigdes huset med pompa och ståt.

Beredskap för splittring?

Kvinnohusgruppen fortsatte sitt arbete och startade en egen telefonjour på Snickarbacken redan i januari 1980. Det innebar att den ideologiska utgångspunkten för jourverksamheten i Stockholm inte helt kom att definieras av Alla Kvinnors Hus utan även fortsättningsvis följde två alternativa spår. Så småningom började de båda kvinnohusen samarbeta och meningsskiljaktigheterna från splittringen tonades ner. Inför bildandet av kvinnojourernas

centralorganisation Roks 1984 var de aktiva kvinnorna emellertid rädda att de ”grundläggande ideologiska motsättningar” som splittrat Kvinnohusgruppen skulle byggas in i organisationen (Bolin 1984:150). Initiativet till en riksorganisation hade kommit från Kvinnohusgruppens jour på Snickarbacken och deras uttalat feministiska perspektiv kom att dominera centralt (Roks 1994:13). Trots att Alla Kvinnors Hus vunnit kampen om kvinnohuset var det inte deras perspektiv som kom att dominera kvinnorörelsefältet. Men en diskrepans i synen på mäns våld mot kvinnor fanns kvar, både mellan och inom jourerna (Birgit Bladh i Önfelt 1991:46).

Alla Kvinnors Hus och Kvinnojourerna på Snickarbacken kom båda två att tillhöra Roks men deras skilda positioner i förhållande till den egna verksamhetens inriktning, som präglade kampen om kvinnohuset, fanns representerade bland medlemsjourerna. Roks blev successivt en uttalat feministisk organisation, men ordet feminism skrevs först efter stort motstånd in i stadgarna 1992. En av de tidiga centralgestalterna inom Roks, Elsa Bolin, var bekymrad över att så många kvinnojourers fokus var riktat mer mot ”allmän välvilja än medveten kvinnokamp” och befarade att inte alla kvinnojourer såg sig som ”kamporganisationer utan i stället som välgörenhetsorganisationer” (Bolin 1984:133f). Inte alla kvinnojourerna har förlikat sig med den feministiska positionen och Roks styrelse har kritiserats för att vara totalitär när den velat tvinga fram enighet (jfr *Kvinnotryck* nr 4 1995, Nilsson 2009).

Den spricka som präglade kampen om kvinnohuset på 1970-talet byggdes alltså in i riksorganisationen. Under 1980-talet växte rörelsen såväl i storlek som i anseende. Kvinnojourernas arbete togs på allt större allvar och Roks blev en ”aktad remissinstans” (*JÄMFO rapport nr 14* 1989:242). Socialstyrelsen ansåg att jourernas kunskap borde tas tillvara av de professionella som mötte

misshandlade kvinnor och att Roks skulle utgöra ett centrum för kunskapsutveckling (*SoS-rapport 1990:38:11f*). Det ökade anseendet i kombination med den bekräftelse rörelsen fick från den framväxande feministiska våldsforskningen i allmänhet och religionsvetaren Eva Lundgrens teori om våldets normaliseringsprocess i synnerhet (t.ex. 1989, jfr Nilsson 2009) kan ha bidragit till att oenigheten hölls i schack. Men den grundläggande motsättningen och det faktum att det saknades en gemensam tilltro till det egna engagemangets legitimitet gjorde rörelsen sårbar för kritik. När Roks dragits in i mediedebatten har det funnits en beredskap för splittring. För de lokala jourer som inte delat den feministiska synen på mäns våld mot kvinnor är det inte förvånande att anklagelser om att bedriva ”djävulfeminism” (jfr *Svenska Dagbladet* 17/5 2005) är svåra att hantera. För dem blir splittring ett sätt att slippa försvara både det ideella engagemanget och en avvikande kvinnlighet. Sedan bildandet av alternativa Sveriges Kvinnojourers Riksorganisation (SKR) 1996 har de jourer som ser våldet mer som ett socialt fenomen än som ett könspolitiskt problem fångats upp där.

Det har inom Alla Kvinnors Hus alltid funnits en diskussion om huruvida jouren skulle tillhöra Roks eller inte och deras medlemmar har ofta varit inblandade i splittringsdebatter (Nilsson 2009), men först 2008 valde jouren att lämna Roks.

Gabriella Nilsson, FD

Institutionen för Kulturvetenskaper, Lund

Noter

- 1 I Göteborg hade som första svenska stad redan ett kvinnohus, Kvinnocentrum, öppnats efter europeisk modell (Schmitz 2007:291).
- 2 Kvinnorörelsens intresse för våld mot kvinnor kan sägas ha inletts av den s.k. våldtäktsdebatten 1976 som uppstod som en reaktion mot Sexualbrottsutredningens betänkande *SOU 1976:9*. I Sverige blev

utredningen det slagträ som behövdes för att väcka frågan, men internationellt hade ämnet varit uppe på agendan inom kvinnorörelsen sedan några år tillbaka som en reaktion mot vad som upplevdes vara den sexuella revolutionens negativa konsekvenser för kvinnor (Nilsson 2009).

- 3 De grupper som signerade brevet var Bokhandeln Kvinnofolk, Föreningen för Kvinnofestivalen -78, Föreningen Kvinnokultur, Grupp 8, Kvinnohusgruppen i Stockholm, Lesbisk Front, Marianne Boije/Kvinnocentrum och Svenska kvinnors Vänsterförbund i Stockholm (*Kvinnobulletinen* nr 2 1979a).

Referenser

Källor

- Aftonbladet* 8/1 1979. ”Alla kvinnors hus”. Ledare av Gunilla Wettergren.
- Aftonbladet* 29/5 2005. ”Roks gör klokt i att göra sig av med extremfeministerna” av Jan Guillou.
- Bolin, Elsa 1984. *Kampen mot kvinnomisshandel*. Stockholm: Brevskolan.
- Dagens Nyheter* 20/12 1978. ”Kvinnorna osams om kvinnohuset”.
- Dagens Nyheter* 21/12 1978. ”Vi är Kvinnohusgruppen”. Nej, säger Mats Hulth”.
- Dagens Nyheter* 21/3 1979. ”Här ska kvinnor få hjälp och stöd”.
- Dagens Nyheter* 3/6 2005. ”Staten kan inte fortsätta stödja Eva Lundgrens stolligheter”. Ann-Marie Morhed och Bo Rothstein.
- JÄMFO rapport nr 14* 1989. *Kvinnomisshandel. Rapport från en konferens 14–15 november 1988*. Stockholm: JÄMFO.
- Kvinnobulletinen* nr 2–3 1976. ”Sveriges organiserade kvinnor säger nej till Sexualbrottsutredningen”.
- Kvinnobulletinen* nr 1 1979a. ”Vad ska vi göra i Kvinnohuset”.
- Kvinnobulletinen* nr 1 1979b. ”Vem ska styra Kvinnohuset – kvinnorna eller Mats Hulth?”
- Kvinnobulletinen* nr 1 1979c. ”Svaren som Aftonbladet vägrade ta in” av Grupp 8 Stockholm.
- Kvinnobulletinen* nr 2 1979a. ”Stockholms kvinnor fick nej”.
- Kvinnobulletinen* nr 2 1979b. ”Söndra och här(s)ka. Intervju med Mats Hulth” av Barbro Lindmark och AnnMari Langemar.
- Kvinnobulletinen* nr 2 1979c. ”Alla kvinnors hus’ inget kvinnohus” av Ingrid Primander.

- Kvinnobulletinen* nr 2 1979d. "Hur fungerar ett kvinnohus? Kvinnohusgruppens seminarium på Barnens ö" av AnnMari Langemar.
- Kvinnobulletinen* nr 2 1981. "Vår väg politiskt? Kvinnorörelsen och massmedia" av Ingrid Primander.
- Kvinnotryck* nr 4 1995. "Svar på 'Kvinnor mot kvinnor' nr 3/95" av Susanne Green.
- Lundgren, Eva 1989. "Våldets normaliseringsprocess. Två parter – två strategier". *JÄMFO rapport nr 14* 1989. *Kvinnomisshandel. Rapport från en konferens 14-15 november 1988*. Stockholm: JÄMFO.
- Roks 1994. *Riksorganisationen för kvinnojourer i Sverige: 1984–1994*. Stockholm: Roks.
- SoS-rapport 1990:38. *Kvinnjourer och mansjourer. Kartläggning 1990*. Stockholm: Socialstyrelsen.
- SOU* 1976:9. *Sexuella övergrepp. Förslag till ny lydelse av brottsbalkens bestämmelser om sedlighetsbrott*. Betänkande avgivet av Sexualbrottsutredningen. Stockholm: Liber Förlag/Allmänna förlaget.
- SOU* 2004:121. *Slag i luften. En utredning om myndigheter, mansvåld och makt*. Betänkande av utredningen om kvinnofridsuppdragen. Stockholm: Fritzes of-fentliga publikationer.
- SVT2 14/5 2005. Dokument inifrån. "Könskriget I" av Evin Rubar.
- SVT2 21/5 2005. Dokument inifrån. "Könskriget II" av Evin Rubar.
- Svenska Dagbladet* 17/5 2005. "Morbida fantasifoster till teorier" av Maria Abrahamsson.
- Önfelt, Cecilia 1991: *Vardagens hjältinnor. 10 år på Alla kvinnors hus*. Stockholm: Brevskolan.
- Litteratur*
- Bourdieu, Pierre 1991: *Kultur och kritik. Anföranden av Pierre Bourdieu*. Göteborg: Daidalos.
- Bourdieu, Pierre 1996: *Homo Academicus*. Stockholm/ Stehag: Brutus Östlings Bokförlag Symposion.
- Bourdieu, Pierre 2005: "The Political Field, the Social Science Field and the Journalistic Field". I: Benson, Rodney och Neveu, Erik (red.). *Bourdieu and the Journalistic Field*. Cambridge: Polity Press.
- Broady, Donald 1991: *Sociologi och epistemologi. Om Pierre Bourdieus författarskap och den historiska epistemologin*. Stockholm: HLS Förlag.
- Eduards, Maud 2002: *Förbjuden handling. Om kvinnors organisering och feministisk teori*. Malmö: Liber.
- Elman, Amy R. 1996: *Sexual Subordination and State Intervention. Comparing Sweden and the United States*. Providence/Oxford: Berghahn Books.
- Eyerman, Ron och Jamison, Andrew 2005: *Sociala rörelser i ny tid*. Lund: Studentlitteratur.
- Florin, Christina, Sommestad, Lena & Wikander, Ulla 1999: *Kvinnor mot kvinnor. Om systerskapets svårigheter*. Stockholm: Norstedts.
- Gunnarsson Payne, Jenny 2006: *Systerskapets logiker. En etnologisk studie av feministiska fanzines*. Umeå: Institutionen för kultur och medier, Umeå universitet.
- Holgersson, Charlotte 2003: *Rekrytering av företagsledare. En studie i homosocialitet*. Stockholm: Ekonomiska forskningsinstitutet.
- Holmberg, Carin 2003: *Det kallas manshat – en bok om feminism*. Stockholm: Modernista.
- Holmberg, Carin och Bender, Christine 2003: "Det är något speciellt med den här frågan". *Om det lokalpolitiska samtalet om mäns våld mot kvinnor*. Umeå: Brottsoffermyndigheten.
- Isaksson, Emma 2007: *Kvinnokamp. Synen på underordning och motstånd i den nya kvinnorörelsen*. Stockholm: Atlas.
- Johansson, Jan 1992: *Det statliga kommittéväsendet. Kunskap, kontroll, konsensus*. Stockholm: Stockholms universitet.
- Lindgren, Gerd 1996: "Broderskapets logik". *Kvinnovetenskaplig tidskrift* nr 1 1996.
- Nilsson, Gabriella 2009: *Könsmakt eller häxjakt? Antagonistiska föreställningar om mäns våld mot kvinnor*. Lund: Institutionen för kulturvetenskaper.
- Ring, Magnus 2007: *Social rörelse. Begreppsbyggnaden kring ett mångtydigt fenomen*. Lund: Sociologiska institutionen, Lunds universitet.
- Schmitz, Eva 2007: *Systerskap som politisk handling. Kvinnors organisering i Sverige 1968 till 1982*. Lund: Sociologiska institutionen, Lunds universitet.
- Strömbäck, Jesper 2000: *Makt och medier. En bok om samspelet mellan medborgarna, medierna och de politiska makthavarna*. Lund: Studentlitteratur.
- Tham, Henrik 2001: "Brottsoffrets uppkomst och framtid". I: Åkerström, Malin och Sahlin, Ingrid (red.): *Det motspänstiga offret*. Lund: Studentlitteratur.
- Thorgren, Gunilla 2003. *Grupp 8 och jag*. Stockholm: Norstedts.
- Törnqvist, Maria 2006: *Könspolitik på gränsen. Debatterna om varannan damernas och Thamprofessorerna*. Lund: Arkiv.
- Wahl, Anna 1996: "Företagsledning som konstruktion av manlighet". *Kvinnovetenskaplig tidskrift* nr 1 1996.

- Wahl, Anna m.fl. 2001: *Det ordnar sig. Teorier om organisation och kön*. Lund: Studentlitteratur.
- Wahl, Anna m.fl. 2008: *Motstånd & Fantasi. Historien om F*. Lund: Studentlitteratur.
- Wendt Höjer, Maria 2002: *Rädslans politik. Våld och sexualitet i den svenska demokratin*. Malmö: Liber ekonomi.
- Wikander, Ulla 1999: "Kvinnokultur, skillnader och sociobiologi. Kvinnorörelsen från 1960- till 90-tal ur ett personligt perspektiv". I: Florin, Christina, Somestad, Lena och Wikander, Ulla (red.): *Kvinnor mot kvinnor. Om systerskapets svårigheter*. Stockholm: Norstedts.

SUMMARY

The Struggle for a Women's House

Ideological Dividing as Strategy or Remission?

The Swedish shelter movement has on several occasions been disrupted due to bitter debates in the media. There appears to be a rift built in the movement. In this article I focus on the background to this by studying the formation of Stockholm's first shelter for women in the late 1970s. In the struggle to get financial support from the politicians it became clear that two different positions in the perception of men's violence against women was represented, those who saw violence as a gender-political problem, and those who saw it as a social phenomenon. Thus the struggle went on in competition between to

different groups of women. Since the politicians were more willing to finance social caretaking than political struggle, this difference was used rhetorically in the media and towards the local politicians to gain access to the specific house in question.

The question raised in this article is what, in their interaction with local politics, might be the most successful approach to achieve societal change for the shelter movement?

Should ideological dividing be seen as strategy or remission?

NYA AVHANDLINGAR

Roger Jacobsson: *Typographic Man. Medielandskap i förändring – Studier i provinsens tryckkultur*. Kungl. Skytteanska sällskapets handlingar, 64. Carlsson Bokförlag, Stockholm 2009. 353 s., ill. ISBN 978-91-7331-286-8.

Roger Jacobssons avhandling startar med en presentation av en av bokens huvudrollsinnehavare – trivialskolerektorn Jonas Svedbom i Härnösand. 1821 övertog han biskopens tryckeri och kom att varva uppgiften som rektor med att vara tryckare, förläggare, författare, bokhållare och tidningsutgivare. Det är sådana mångsysslare och pionjärer avhandlingen kretsar kring. Vi får följa Svedboms etablering och expansion, med uppbyggnad av marknad och kundkrets. Han blir ingången till avhandlingens syfte som är att undersöka ”hur medielandskapet formerades och förändrades i Norra Sverige vid 1700-talets slutskede och under 1800-talets första hälft”. Vilka personer, inrättningar och institutioner var indragna i denna utveckling av ett nytt medielandskap? Det är analysen av en provinsiell tryckkultur som står i fokus och med begreppet ”Typographic Man” poängteras att det är de nya ”typografiska människorna” – personer som Svedbom – som intresserar författaren. Avsikten är inte att skriva lokalhistoria utan att med Norrland som exempel visa hur det tryckta ordet skapade nya institutioner, relationer och vanor. Vilka trycksaker producerades, hur brukades de och i vilka sammanhang och varför tog det så lång tid för en boktryckartradition att utvecklas i denna del av riket? Begrepp som nätverksbyggande och det kommunikativa kretsloppet blir viktiga för analysen av denna etablering av nya sociala fält, där manuskript, korrektur, orderbrev, bokpaket, reklammaterial och lästips utväxlas.

Författaren rör sig inom ett starkt tvärvetenskapligt fält och i inledningen tecknas olika forskningstraditioner, bokhistoriska, socialhistoriska och medieanalytiska, men huvudperspektivet är etnologiskt och kulturhistoriskt snarare än bokhistoriskt. Samtidigt anknuter författaren hela tiden till en äldre forskningstradition

och utnyttjar den klassiska bokhistoriska forskningen från 1940- och 50-talen på ett tilltalande sätt. Det skapar kontinuitet men även möjligheter till nytolkningar. En fördel för författaren är också att det finns en stark forskningstradition kring norrländsk bildningshistoria, där t.ex. Dag Nordmarks avhandling kring tidningsläsande och lokalpress ger en utmärkt plattform att bygga vidare på.

Den långa inledningen visar författarens stora beläsenhet. Här möter vi medieforskare från en rad olika fält. Det blir ett fyrverkeri där medieforskare och storheter som Friedrich Kittler, Janice Radway och Arjun Appadurai blixtrar förbi, men många av dessa inspirationskällor hade jag önskat att författaren återvänt till senare i den empiriska analysen.

Avhandlingens uppläggning baseras på delstudier, där lokala medielandskap granskas. Ofta tas utgångspunkten i lokala entreprenörer och entusiaster med bildningsambitioner: från rektor Svedbom i Härnösand, den läsande pottasketillverkaren Abraham Hæggeström, prosten och folkbildaren Carl Johan Holm i Själeavad, till skalden och kyrkoherden Anders Abraham Grafström och boksmugglaren och konstförväntan P.M.F. Lundborg, båda i Umeå.

Genom att ställa orter som Härnösand, Själeavad och Umeå mot varandra och ibland utnyttja utblickar mot Österbotten blir det möjligt att se hur både lokala förutsättningar och generella trender formar ett mediefält. Just i pionjärfasen framträder drag i en läsandets och bokköpandets kultur, som senare sjunker in i vardaglig självklarhet.

Det finns efterhand en rik internationell litteratur kring läsandets former, som analyserar dess gradvisa förändring, från högläsande och katekestragglande till privat romanläsning och spirande läsgemenskaper. Problemet är bara att det norrländska materialet är tunt och fragmentariskt. ”Dessvärre” blir ett ord som författaren ofta måste ta till när källäget är för bräckligt. Ändå lyckas Jacobsson lägga pussel, genom ett skickligt utnyttjande av mycket olika materialkategorier, från dagböcker, biblioteksförteckningar, bouppteckningar,

tidningsannonser, tryckeriräkenskaper, och foga samman en bild eller snarare olika bilder. Det är i detta bricolage som författarens kulturanalytiska och etnologiska profil träder fram. Material letas fram ur överraskande sammanhang och konfronteras med aktuell medieteori.

Roger Jacobsson visar hur det utvecklas olika läsagemenskaper och kundkretsar för det tryckta ordet. I det norrländska sammanhanget blir den speciella tryckkultur som "läseriet" skapade viktig. Väckelsevägarna gav upphov till en marknad för andaktslitteratur och skapade läsarrörelser. Först i ett senare skede utvecklas mer profana läsargemenskaper, då framförallt hos städernas växande bildningsborgerskap och hos ståndspersoner på landsbygden. En speciellt intressant institution är läsesällskapet, ofta små grupper av borgerskap, som med författarens term kommer att fungera som kulturella nav, liksom försöken att skapa vittra salonger efter kosmopolitiska förebilder. Andra viktiga institutioner var gymnasiebiblioteken och hushållningssällskapen. Bokförsäljningen var föga institutionaliserad fram till 1800-talets mitt. Det var länge bokbindarna som tillhandahöll litteraturen och kolportörer som drog runt till marknader.

Här finns också intressanta skillnader i läsandet, baserade på klass, kön och yrkesprofil, som framträder i de olika lokalstudierna, och detta tema hade jag gärna sett mer systematiskt utvecklat. Ännu i 1830-talets Härnösand var boken närmast en lyxartikel.

Ibland ger källorna fina inblickar i läsandets vardag. Ett härligt material är pottaskefabrikören Hæggströms dagbok från 1830-talet på gården Johannestorp i Skellefteåtrakten. Här noteras när det är dags för läsning och hur sång, musik och högläsande blandas. Juldagen 1837 läser hans döttrar stolt upp sina små romanutkast och Hæggström imponeras av deras idéer och "rediga tankegång". En ögonblicksbild som denna leder tankarna till alla de läsande 1800-talshem där inte minst döttrarna fick lust att inte bara vara del av en internationell läsagemenskap, utan även skriva själva.

Det nya aktiva läsandet och skrivandet var inte oproblemiskt för överheten, vilket forskare som Roger Chartier och Thomas Lacqueur visat. Läsandet öppnade dörren till nya världar och dagdrömmar, till ifrågasättande tankar och farliga fantasier.

En viktig poäng i avhandlingen är att det inte gäller att stirra sig blind på just boken som medium. De lokala, norrländska tryckerierna levde i hög grad på olika former av tillfällighetstryck och i avhandlingen möter vi en djungel av pamfletter, bröllopsdikter, be-

gravningskort, traktater, kistebrev, kungörelser, skillingtryck och broschyrer. Allt detta småtryck har ofta behandlats styvmoderligt vid sidan av boken som den tunga genren. I Roger Jacobssons framställning kan man följa hur olika genrer och trycksaker förankras socialt och förändras över tid.

Det är en omfattande, idé- och materialrik avhandling som Roger Jacobsson skrivit, vacker är den dessutom, som det anstår en typografisk entusiast. Under läsningen kan man se spåren av att detta är ett utdraget avhandlingsprojekt. Avhandlingens långa produktionstid har tillfört nya perspektiv och material men även skapat överlappningar och glapp. De olika kapitlen har skrivits i olika skeden och är inte alltid så tydligt länkade i en analytisk berättarstruktur och därför känns det lite snopet att sammanfattningen är så kort. Det finns en rad trådar som kunde tvinnats samman tydligare och poänger som borde lyfts fram bättre. Även om begreppet medielandskap står centralt i avhandlingen saknar jag t.ex. en mer utförlig diskussion av hur olika medier samspelar eller konkurrerar. Hur tränger nya medieformer undan gamla? Hur skapar bokläsandet kopplingar till skrivande, tidningsläsande, teater eller musik?

Jag tilltalas framförallt av författarens fokus på tryckkulturens aktörer. Det ger oss som läsare möjlighet att se hur läsande miljöer utvecklas lokalt och på vilka sätt de ingår i en nationell dialog och marknad. Författaren kunde utvecklat detta perspektiv starkare, eftersom en av bokens stora behållningar just är att betrakta en bildnings- och mediehistoria från periferin. Mycket blir tydligt och spännande här: känslan av att vara en utpost i upplysningskampen eller en lokal avantgardist. Vad vi möter är en pionjärgeneration av mångsysslare och inte minst kreativa entreprenörer. De har en fantastisk förmåga att hålla parallella projekt gående och förmedlar en entusiasm av att just vara bärare av det nya. De vill inte bara vara avläggare av huvudstadens eller kontinentens strömningar utan skapa sina egna lokala offentligheter. Att se svensk mediehistoria från Johannestorps gård eller kyrkoherdebostället i Själevad ger nya insikter.

Efter läsningen slås jag av hur en avhandling kan välja sin författare. Roger Jacobssons engagemang för dessa aktörer speglar mycket av hans egen akademiska karriär, som skicklig entreprenör, trägen mångsysslare och bokälskare. Som läsare smittas man av hans engagemang.

Orvar Löfgren, Lund

Ingrid Fioretos: *Möten med motstånd: kultur, klass, kropp på vårdcentralen*. Institutionen för kulturvetenskaper, Lunds universitet 2009. 200 s. English summary. ISBN 978-91-6287-901-3.

Ingrid Fioretos avhandling handlar om möten mellan vårdpersonal på en vårdcentral och det både hon och personalen kallar för komplexa patienter. Det handlar alltså om patienter som söker vård för olika slags diffusa symtom och som vårdpersonalen har svårt att hjälpa.

Syftet med avhandlingen är ”att studera hur personal på en vårdcentral i Malmö i mötet med patienter förhandlar och förstår kroppsliga konsekvenser av den sociala utstötningens nya geografi”.

Kultur utgör ett viktigt analytiskt begrepp i avhandlingen och som brukligt i etnologiska kretsar anammar Fioretos ett kulturbegrepp som innefattar gränsöverskridande och ambivalenser snarare än stabilitet. Andra viktiga analytiska redskap i hennes studie är etnicitet, klass och kropp. När det gäller det förstnämnda hänvisar hon till Roland Barthes klassiska definition av etnicitet som något som skapas i mötet mellan människor, som ett fenomen som ständigt produceras och reproduceras. Fioretos sätt att analysera klass är inspirerat av Pierre Bourdieu och Beverley Skeggs. Med inspiration från Skeggs talar hon också om klass som något som görs i mötet mellan människor. När det gäller kropp och kroppslighet utgör Margret Lock och Nancy Shepard-Hughes diskussioner om den tredelade kroppen den huvudsakliga inspirationskällan. Teoretiskt bör avhandlingen karaktäriseras som eklektisk, men med tyngdpunkten i den poststrukturalistiska färan, något som också blir tydligt i avhandlingens ambition att avslöja dolda maktförhållanden. Fioretos hade tjänat på att rensa bland de teoretiska inspirationskällorna, t.ex. spelar det postkoloniala perspektiv som hon lyfter fram i inledningen en mycket blygsam roll i själva avhandlingen. I såväl inledningen som i de efterföljande kapitlen placerar hon dock på ett föredömligt tydligt sätt i sin egen studie i en vårdetnologisk tradition.

Det empiriska material som avhandlingen bygger på är insamlat genom deltagande observation. Fioretos har samlat in ett omfattande material som består av allt från anteckningar från samtalspromenader, samtal i väntrum och anteckningar från patientbesök till mediematerial. Hon har under två perioder, 2001 och 2006, varit på vårdcentralen vid 42 olika tillfällen och avhandlingen bygger på 230 mötessituationer. Avhandlingens dispo-

sition upplevs som logisk och konsekvent. Författaren inleder med att presentera Lyrans vårdcentral och den förändringsprocess som ägde rum där mellan åren 2001 och 2006. Medan avhandlingens senare del fokuserar hur vårdpersonalens förhållningssätt till kroppen, patienterna och hälsoupplysning påverkar relationen mellan personal och patient.

Den komparativa ansats som Fioretos antagit gör att man som läsare får möjlighet att följa vårdcentralen genom de mer generella förändringar som den svenska sjukvården genomgick under det tidiga 2000-talet, med både en allt starkare betoning av individens eget ansvar för sin hälsa/ohälsa och en allt större betoning av marknadsekonomiska principer. Författaren menar att en konsekvens av den här utvecklingen blivit att de komplexa patienterna inte tillåts vara lika komplexa längre. I relationen mellan läkare och patient yttrar sig detta i att läkarens agerande påverkas av en strikt medicinsk linje, där kroppsliga symtom och behandlingen av dessa står i centrum; medan sjuksköterskorna som deltar i studien ser hälsoupplysning som det viktigaste redskapet för att förbättra patienternas livssituation. Dessa strategier skapar en situation där samhälleliga och sociala förhållanden inte bemöts eller undanskymms i relationen mellan vårdtagare och vårdgivare. Det är just hur detta osynliggörande sker i olika situationer och sammanhang som utgör det centrala temat i Ingrid Fioretos avhandling.

I relation till det hälsoupplysningsmaterial och de hälsoupplysningsstrategier som används på vårdcentralen yttrar sig detta osynliggörande i en stark betoning av individens ansvar, samtidigt som denna individ alltid måste guidas rätt av en säker hand. Fioretos hävdar här att personalen tydligt betonar livsstilsrelaterade faktorer (dvs. faktorer som patienterna kan påverka själva), på bekostnad av faktorer som beror på livsvillkor (dvs. sådana som individen har betydligt svårare att påverka). Poängen är här att vårdpersonalen på så sätt sällar bort alternativa sätt att hantera patienternas problem.

I den avslutande diskussionen understryker Fioretos att personalens agerande bygger på föreställningar om hur individer påverkas av kunskap, klass och kultur. I de strategier som utarbetas för att hantera möten med komplexa patienter spelar föreställningen om kunskapsbrist en central roll och kunskapsförmedling blir då också lösningen. Ett problem med det maktperspektiv författaren utgår från är att hon ibland tenderar att ställa vårdpersonalen till svars, istället för att försöka förstå deras bevekelsegrunder.

Ingrid Fioretos avslutar sin avhandling genom att betona vikten av att se de komplexa patienterna just utifrån ett komplext och mångfaktoriellt perspektiv, där vare sig kulturella, klassbaserade aspekter eller kunskapsbrist kan ses som det stora svaret på problemen. Det faktum att författaren på ett så tydligt sätt förhåller sig till samtida vårdetnografisk forskning gör hennes avhandling inte bara högintressant för personer som är intresserade av fenomenet komplexa patienter, utan också för personer som vill sätta sig in i det vårdetnografiska fältet. Visserligen hade hon kunnat rensa en del i de teoretiska resonemangen och tagit bort onödiga upprepningar, men hennes avhandling bidrar med ny och viktig kunskap till den etnologiska vårdetnografiska traditionen.

Anna Hagborg, Uppsala

Claes G. Olsson: *Omsorg & kontroll. En handikaphistorisk studie 1750–1930*. Institutionen för kultur- och medievetenskaper, Umeå universitet 2010. 314 s. English summary. ISBN 978-91-7264-980-4.

Claes G. Olssons avhandling *Omsorg & kontroll. En handikaphistorisk studie 1750–1930* rör sig inom det flervetenskapliga handikaphistoriska forskningsfältet och även inom det humanistiska mångvetenskapliga forskningsområdet som rör vård, omsorg och hälsa i stort. Titelns ord ”omsorg och kontroll” markerar ett centralt fokus, nämligen att omsorg inrymmer någon form av kontroll och maktutövning. Avhandlingen har två övergripande syften. I studien ”undersöks dominerande föreställningar om nedsättningar i funktionsförmåga beträffande hörsel, syn och rörelseförmåga, till en del även nedsatt förståelseförmåga, som dessa kommit till uttryck i vetenskapliga artiklar, i folkliga sägner samt inom den framväxande utbildningen och omvårdnaden” (s. 14). Vidare avser avhandlingen att ”belysa hur livet gestaltade sig för enskilda personer med funktionshinder när det gällde självförsörjning, oberoende och beroende av andra: anhöriga, lokalsamhället, de filantropiska organisationerna och staten” (s. 14).

Detta undersöks i sex kapitel. Förutom inlednings- och avslutningskapitlen finns det fyra mer empiriska kapitel: ”Folkliga föreställningar och förklaringar”, ”Vetenskapens blick och problematiseringen”, ”Per Aron Borg och undervisningen av blinda och döva” samt ”Omsorg och kontroll genom utbildning och in-

spektion”. Dispositionen är kronologisk, men bygger också på tre historiska brytpunkter. Brytpunkterna är en del av analysen och visar på tre viktiga historiska skeenden.

Den första brytpunkten kan tidsplaceras till andra halvan av 1700-talet. Under denna period utmanades de folkliga föreställningarna om funktionshinder av den allt starkare och allt mer systematiserande vetenskapen. Funktionshinder dokumenterades, indelades i mer finfördelade kategorier och blev föremål för problematisering och kunskapsproduktion i vetenskapens namn. Idén om att handikappade kan fostras och utbildas befastes som en central tankefigur. Den banade vägen för nästa brytpunkt under 1800-talet, nämligen inrättandet av den första specialskolan, framväxten av filantropin och ett ökat intresse bland myndigheter. Under denna period övertogs initiativet av experterna och funktionshinder blev en uppgift för samhället. Under den tredje brytpunkten, 1900-talets första tre decennier, togs ett allt fastare samhällsligt grepp om de funktionshinder, fokus på deras försörjning och moraliska leverne intensifierades och formaliserades.

De tre brytpunkterna är inte unika för just fältet funktionshinder. Vetenskapens upptäckt av allehanda icke-normala tillstånd, områdets finfördelning och den alltmer ökade samhällskontrollen känns igen från andra samhällsområden. I den meningen är den handikaphistoria som beskrivs i avhandlingen ytterligare en pusselbit i en bredare historieskrivning som rör vård och normalitet i en mer övergripande mening. Successivt under hela den studerade perioden problematiserades funktionshinder allt mer och frågor om normalitet kom i centrum. Något annat viktigt är finfördelningen av olika typer av funktionshinder där olika grupper åtskildes både i tanken och i praktiken. Detta motiverar att avhandlingen till en början behandlar allehanda funktionshinder för att sedan empiriskt avgränsas till blinda och synskadade.

Empiriskt bygger avhandlingen på ett omfattande källmaterial av mycket varierande art. I inledningskapitlet presenteras materialet mycket kortfattat och översiktligt. I källförteckningen hittar man dock bl.a. uppteckningar, husförhörlängder, elevmatriklar, styrelseprotokoll från Synskadades riksförbund och Manillaskolan och även från flera andra institutioner samt handlingar från Per Aron Borgs personarkiv. En betydande materialkategori är tryckta vetenskapliga artiklar från Vetenskapsakademiens handlingar och en annan mer omfattande materialkategori är reseberät-

telser och rapporter från de inspektörer som besökte blinda runt om i Sverige.

Det faktum att empirin är mycket omfattande skulle ha motiverat en mer utförlig genomgång av de olika källorna än vad som är fallet. Textens trovärdighet hade dessutom ökat om valet av de exempel som redovisas mer ingående hade diskuterats. Vad är bortvalt? Hur speglar valda exempel materialet som helhet? Antagligen ger exemplen en god bild av varje beskriven tidsperiod. Studien är trots allt skriven med en mångårig forskning och en oerhört god materialkännedom som bas. Vidare hade det varit intressant med ett resonemang kring det faktum att de olika historiska skeendena och brytpunkterna analyseras med helt olika typer av empiri. Hade samma brytpunkter framträtt om t.ex. texter från Kungliga Vetenskapsakademien utgjort primärmaterial i avhandlingen igenom? Förmodligen. Att brytpunkterna har stöd i annan forskning talar för att så är fallet.

Avhandlingens analytiska ansats kan närmast sammanfattas som att undersöka en diskurs som bestämmer synsätt och människors handlingsutrymme, hur detta kommer till uttryck i eller samspelar med konkret praktik samt vilken form av maktutövning som ligger i detta. I praktiken rör det sig om en mer deskriptiv diskursanalys. En teoretisk komplettering med teser om intersektionalitet ger ett visst lyft åt iakttagelser och analytiska resonemang. Vid sidan av "diskurs" är den mer allmänna kulturanalytiska termen "föreställningar" bärande i texten. Termen återfinns i syftesformuleringen och återkommer genom hela texten som en inringning av ett centralt analytiskt fokus. I de empiriska kapitlen dyker det upp ytterligare två begrepp, Ludwik Flecks "tankefigur" och "tankekollektiv". Med andra ord innehåller begreppsapparaten termer som i mer eller mindre grad överlappar varandra.

Det finns en nästan oundviklig fråga inför en etnologisk avhandling som använder diskursanalys och som beskriver sin centrala analytiska ansats med orden att den vill analysera hur man ser på funktionshinderade "genom de värderingar, normer, föreställningar och kunskaper som kommit till uttryck hos olika aktörer" (s. 17). Frågan handlar förstås om förhållandet mellan diskurs och kultur. Denna fråga utreds inte i avhandlingen, ändå finns en potential i detta. Tänker man kulturteoretiskt skulle man kunna se diskurs som en av kulturens teknologier. En diskurs är en ansamlings någorlunda sammanhängande utsagor om världen. Dessa utsagor rymmer, reproducerar och rådbråkar kulturella företeelser. Med andra ord hanterar och förmedlar dis-

kurs kultur. Med diskursanalys kan man analytiskt tala om en specifik vetenskap eller någon annan form av kunskapsproduktion som en diskurs. Tänker man då att diskurser hanterar kultur kan man också synliggöra hur t.ex. medicinen eller pedagogiken eller kunskapsformer som "blindsaken" hanterar kultur och kopplar detta till vedertagna sanningar, till sanningsregimer.

En annan central analytisk tankegång fångas in i meningen: "För mig som etnolog är det otänkbart att studera funktionshinder som ett samhällsfenomen utan att synliggöra individen, vad enskilda personer upplever och hur de reflekterar kring sina levnadsförhållanden" (s. 16). Just detta, att synliggöra individen, hör till avhandlingens sidor. Det omfattande materialet är rikt och presenteras på ett utförligt och detaljerat sätt. I levande beskrivningar får man inblickar i tankevärldar, i enskilda människors levnadsförhållanden och vardagsliv. Det är en form av vardagsnära historieskrivning som skapar en stark närvarokänsla.

Avhandlingen ger en empirisk fördjupning i flera teman som är centrala inom forskning som rör omsorg och vård. Ett av dem är normalitet. Även om normalitet, avvikelse och normalisering inte explicit lyfts fram som ett huvudspår handlar avhandlingen i hög grad om just detta. De funktionshinderade avvek eller var i alla fall klassade som annorlunda i förhållande till vad som ansågs vara vanligast och i förhållande till vad som ansågs idealt och eftersträvanvärt. Om man ska placera in föreställningarna om normalitet och avvikelse samt strävandena efter normalisering socialt och kulturellt, så handlade det kanske till stora delar om ett medelklassprojekt som en del av en klassreproduktion och ett nationsbyggande. I avhandlingens rika empiri återkommer beskrivningar av människor som gick på tvärs mot den påbjudna normaliteten. Det fanns tendenser till att ett slags delkultur skapades, "en teckentalande kultur" (s. 183). I kapitel 2 och 3, men framförallt i kapitel 5 (s. 207), föreslås möjligheten att i lokala kontexter, i lokalsamhället eller familjen, kan man inte alltid anta att den funktionshinderade klassades som just funktionshinderad. I dessa mindre sociala och kulturella sammanhang framlevde de sina dagar utan att mätas mot den dominerande måttstocken för det normala. I kapitel 5 beskrivs också ett antal personer som helt tycktes strunta i de kringresande inspektörernas kriterier för vad som utgjorde goda yrken och god smak. Istället för att fläta korgar reste de landet runt och framförde egenskrivna visor i en musikstil som ansågs tvivelaktig och på ett sätt som ansågs gränsa

till tiggeri. Med andra ord fanns under den studerade perioden ett slags normalitetens undervegetation, livsfärer där gränserna för vad som var normalt och vad som var avvikande var mycket vidare eller i varje fall annorlunda. Normalitetens undervegetation utgjorde också en sfär där man i viss mån kunde undkomma omsorgens kontroll och vilja till normalisering.

Invändningarna till trots: Studien *Omsorg & kontroll* utgör en mycket givande läsning. Texten präglas av ett stort kunnande och av insiktsfullhet. Det omfattande materialet utnyttjas till rika deskriptioner och utförliga redovisningar av enskilda fall i ett långt historiskt perspektiv. Det är en empiripresentation som är viktig kunskap i sig. Det finns ett stort värde i denna empiriskt detaljrika kunskap om kultur och samhälle. *Omsorg & kontroll* representerar med detta en typ av studier som vi har alldeles för få av inom dagens etnologi.

Magnus Öhlander, Södertörn

René León Rosales: *Vid framtidens hitersta gräns. Om maskulina elevpositioner i en multietnisk skola*. Södertörns högskola/Stockholms universitet/Mångkulturellt centrum 2010. 345 s. English summary. ISBN 978-91-86429-03-4.

Avhandlingen *Vid framtidens hitersta gräns. Om maskulina elevpositioner i en multietnisk skola* inleds med ett slags bakgrundsteckning. Författaren beskriver vad han menar är en ”dominerande bild” av den kategori som ofta benämns ”invandrarkillar”. Det är en bild som ofta återfinns i såväl massmedier som i mer officiella texter. I den här bilden samsas föreställningar om pojkar med föreställningar om *utländsk bakgrund*, och ofta framhålls *sämre skolresultat* som något som är typiskt. Dessa föreställningar, eller fördomar, utgör enligt Rosales en ”dominerande och begränsande tolkningsmall” för hur kategorin – liksom personer som identifieras i relation till kategorin – kan förstås, men också för hur de kan förstå sig själva. Det är alltså en bild som har konkreta effekter, en bild som skapar förväntningar och sätter gränser.

Den här bilden vill Rosales nyansera genom att belysa vad han kallar ”vardagen bakom statistiken”, vardagen bakom medierapporterna och de allmänna föreställningarna. Den vardagen hittar, eller söker, han i en skola i Stockholmsområdet som i avhandlingen kallas för Kärboskolan och närmare bestämt i två sjätteklasser

där, 6a och 6b. Genom fältarbete i dessa två klasser är Rosales önskan att belysa pojkars situation och de vardagliga praktikerna på en skola som är associerad med ovanstående bild; den låg i ett socioekonomiskt utsatt område och majoriteten av dess elever hade utländsk bakgrund. Syftet med avhandlingen är ”att synliggöra centrala villkor, normer och värderingar som möjliggör iscensättningen av vissa maskulina elevpositioner och försvårar andra, på en skola belägen i den norra delen av kommunen Botkyrka under studieåret 2004/2005” (s. 16). Rosales intresse är alltså riktat mot de *normer som villkorar* hur pojkarna kan bli till som elever, hur de kan agera och förstå sig själva i skolan, och inte mot individuella eller kollektiva egenskaper (s. 19).

Det framgår av inledningen att författaren haft kontakt med de två klasserna under deras tid i både fyran, femman och sexan, något som möjliggjort ett experimenterande med metoderna. Det är dock under årskurs 6 som det huvudsakliga fältarbetet utförts. Under denna period har deltagande observationer genomförts, en vanlig metod för etnologer som vill vara med och studera hur livet levs på olika platser. Dessutom har enskilda intervjuer med pojkarna i klasserna utförts. I dessa har man diskuterat teman som varit centrala för avhandlingen. Till materialet får även en del tryckta dokument räknas, särskilt Läroplanen (Lpo 94) får sig en genomläsning.

Avhandlingen består, förutom inledning och avslutning, av fem empiriska kapitel. Dessa riktar in sig på fem olika aspekter av hur praktiker i skolvardagen villkorar elevblivandet, med det gemensamt att de alla relateras till de röda trådar som har med *maskulinitet* och *etniska identiteter* att göra.

Teoretiskt betraktas materialet ur ett poststrukturalistiskt perspektiv. För Rosales innebär detta bl.a. att han lägger fokus vid det performativa skapandet av innebörder, ett skapande som alltså ska ses som villkorat av omgivande ordningsprinciper. Det innebär också att han intresserar sig för hur informanterna – pojkarna i 6a och 6b – ”dels är beroende av, dels reproducerar och förhandlar mellan normerande strukturer” (s. 19). En central figur och inspirationskälla är Michel Foucault, och det är framför allt hans syn på makt, kunskap och subjekt som vägleder det analytiska arbetet. Det för Foucault centrala begreppet diskurs definieras först brett, och inkluderar då såväl muntliga och skriftliga utsagor som materialitet. För att inte orsaka förvirring – diskurs associeras ju ofta med enbart muntlighet/skriftlighet – introduceras sedan begreppet ”ordningsprincip”, varpå begreppet diskurs

får fortsätta att avse verbala och textuella utsagor. Varför omvägen tas över ett brett definierat diskursbegrepp för att sedan ändå sluta i ett snävare, är egentligen oklart.

Teoretisk och begreppslogisk vägledning har också hämtats från Louis Althusser tankar om interpellation, dvs. tanken att vi blir till som subjekt som en effekt av ideologiska tilltal, av att vi positioneras av olika ordningsprinciper som så att säga föregår det enskilda subjektet. Rosales väljer att överge begreppet ideologi till förmån, igen, för begreppet ordningsprincip, ett övergivande som görs med en hänvisning till att Althusser definition inte stämmer med avhandlingens ontologiska utgångspunkter. Kanske kan detta övergivande av begreppet tyckas konstigt, särskilt med tanke på hur ideologibegreppet sedan 1990-talet kommit att omdefinieras och användas bl.a. av författare som Žižek, Laclau och Butler. Man kan reflektera över vilka post-marxistiska associationer man går miste om när ideologi byts bort till förmån för ordningsprincip. Styrkan i Rosales nyttjande av Althusser är dock att han faktiskt försöker göra något av den statsapparat som han, i likhet med Althusser själv, menar att skolan utgör. Särskilt i kapitel 2 med den talande rubriken "Staten som interpellierande apparat" får läsaren konkreta exempel på hur barn interpelleras som elever. Materialet utgörs här dels av läroplanen (Lpo 94), dels av Skolverkets statistik. Närläsningen visar hur de olika texterna rymmer motstridiga föreställningar om den elev de samtidigt frammanar. Å ena sidan skapas eleven i relation till diskurser om människors lika värde, jämställdhet, jämlikhet och varje människas integritet (fr.a. i offentliga dokument). Å andra sidan skapas eleven som en effekt av tävlan där det är möjligt att misslyckas eller högpresentera (t.ex. i rapporter, statistik och tidningsartiklar). När denna tävlan visualiseras med hjälp av statistik och statistiska kategorier blir effekten ett hierarkiserande skapande av verkligheten byggt på ett naturaliserat, men inte givet, urval variabler.

De övriga kapitlen heter i tur och ordning "Scenografi", "Koreografier", "Undervisningen" och "Språk". De behandlar olika aspekter av det normsystem i vilket pojkar befinner sig i skolan, och som skapar villkoren för hur det är möjligt, och inte möjligt, att bli till som elev. Här breddas förståelsen för den interpellierande praktiken. Författaren lyfter fram hur det är relationer, kunskaper och praktiker i stort som tillsammans, om än motstridigt, möjliggör individens uppfattning av sig själva och andra som subjekt. De fenomen som lyfts fram kan existera i olika former på andra håll i samhäl-

let, men urvalet baseras på att de *också* förekom i den skola som studerades.

Kapitlet "Scenografi" inriktar sig på det fysiska rummet och den materialitet som arkitektur, möblering, men också kläder och klädstilar utgör. Här fokuseras stort och smått och analysen visar hur även till synes obetydliga detaljer har betydelse för hur individer kan skapas som elever i relation till skolan.

Kapitlet "Koreografier" fokuserar kroppar och kroppars rörelser. Här behandlas de försvinnande men ändå närvarande kroppar som utgörs av de elever som av olika skäl bytt skola. Berättelserna om dessa försvunna kroppar bekräftade den ordning som byggde på etnisk segregation och som bl.a. tog sig uttryck i hur informanterna relaterade till föreställningen om de "svenska elever" som gick på andra skolor. Dessa beskrevs värderande "vara mer ordningsamma, tysta och framför allt tala en 'renare' svenska" (s. 177), och deras frånvaro i den egna skolan beskrevs som en brist. Rosales beskriver hur tecknet "svensk" inte bara skapas som en Andra på skolan, utan också som en Första: någon som ses som överordnad en själv och som man strävar efter att likna. Omvänt kan man säga att pojkar alltså bar med sig en bild av sig själva som underordnade: lite sämre i svenska och med lite sämre framtidsutsikter.

Kapitlet "Koreografier" diskuterar också det intresse som tycktes dominera på Kärboskolan, nämligen fotbollen. Författaren beskriver hur fotbollen är ett medel för att lära sig saker och för att producera identitet. Ett särskilt fokus läggs här på produktionen av maskulinitet.

Kapitel 5, "Undervisningen", beskriver olika undervisningstekniker och vad dessa underförstår i synen på eleverna. Här lyfts också fram hur skolan i sin undervisning tydligt betonar blivandet. "Vad ska du bli?" är en vanlig fråga som ställs till eleverna, och författaren resonerar kring hur frågan är performativ: den skapar möjliga framtider och tänkanden kring framtider, men den skapar också identiteter i nuet. Att svara på frågan "Vad ska du bli?", är att faktiskt bli något och någon. Fotbollen framskyntar här åter som ett alternativ till de i övrigt sanktionerade yrkena: fotbollen möjliggör framgång oberoende av etnicitet och skolframgångar (något som var begärligt för dem som i någon mening visste att "skolans löfte" om att den som presterar i skolan kan få ett gott liv inte säkert gällde dem).

Det sista empiriska kapitlet heter "Språk". Här behandlas hur de språk ungdomarna använde – deras egen svenska, deras ungdomsspråk och deras föräldrars språk – alla underordnades svenskan. Rosa-

les behandlar betydelsen av dessa språk, men också relationen mellan språk och möjliga positioneringar, och han relaterar också uppkomsten av det delvis stigmatiserande ungdomsspråket som en effekt av, och ett motstånd mot, den underordning som pojkarna erför i skolsystemet.

Att skrivande handlar om representation är numera något som etnologiska avhandlingar nästan alltid förhåller sig till. Så även denna. Författaren skriver om sin syn på denna representerande praktik på ett nyanserat och insiktsfullt sätt och genomför också de strategier som han använt sig av (utgå från elevpositionen i stället för från etnisk identitet och kön, samt att lyfta fram gruppens heterogenitet) för att i minsta mån homogenera och exotisera sina informanter. Ändå leder urval och tematisering till att pojkar med invandrabakgrund urskiljs som en grupp som underordnas i skolan, som interPELLERAS som elever på särskilda sätt. Trots att författaren på ett förtjänstfullt sätt resonerar kring hur socioekonomisk status ofta osynliggörs som en variabel med betydelse för skolprestation – i stället betonas ofta kön och etnisk identitet – så riskerar det valda materialet att upprepa samma osynliggörande. Ett alternativ till att påpeka skillnader inom en kategori är annars att påpeka eventuella likheter mellan kategorier för att på så vis nyansera stereotypa föreställningar om dem. Risken är annars att man underkommunicerar likheter, men också att man går miste om kulturella processer som möjligen inte enbart har med de utvalda tematikerna att göra (i det här fallet maskulinitet och etnisk identitet). Effekten blir då att just de kategorier som man vill dekonstruera samtidigt styrks.

Relaterad till denna diskussion är frågan om intersektionalitet, dvs. hur olika maktordningar samexisterar. Rosales skriver om detta men gör ingen stor sak av att han eftersträvar ett synliggörande av en sådan samexistens. I praktiken är det i stället bruket av begreppet ”artikulation” som i texten signalerar att här sker en sammankoppling mellan olika betydelser. Tyvärr får begreppet ofta fylla funktionen av påminnelse; genom att säga att något artikuleras påminns läsaren om hur författaren ser på materialet, men ofta får man inte veta riktigt vad det är som artikulerats och vilka nya betydelser som därvidlag skapats. Det finns också partier av texten där händelser analyseras enbart i relation till en av de valda tematikerna. Så beskrivs en händelse där två pojkar ”dissar” varandra genom att kärvtänligt smäda varandras mödrar enbart i relation till maskulinitet i stället för att försöka förstå denna maskulinitet som

villkorad även av andra maktordningar. Kanske fanns det goda skäl till detta, men dessa uttalas inte.

Ett centralt begrepp i avhandlingen handlar om maskulinitet. Inledningsvis beskrivs begreppet dels som ”kopplat till det som individer som kategoriserats som pojkar/män iscensätter, dels också kopplat till de beteenden, handlingar, föremål, kläder och uttryck som både pojkar och flickor kan bruka, men som i första hand är kopplade till det maskulina inom dominerande ordningsprinciper” (s. 30). Det är huvudsakligen Connell och Hearn som refereras. Att maskulinitet väljs ut som perspektiv är inte konstigt med tanke på att studien delvis motiveras utifrån en önskan om att nyansera en stereotyp som är könad – ”invandrarpojkar”. Vid ett flertal tillfällen undrar jag dock vad som hade hänt om i stället ”kön” hade valts som analytisk ingång, eller om författaren mer förbehållslöst hade undersökt hur pojkar positioneras och positionerar sig. Det finns en risk att maskulinitet som begrepp får beskriva sådant som pojkar gör. Begreppet riskerar då, som jag ser det, att tappa i analytisk potential. Det finns också en tendens i avhandlingen att släppa det könsanalytiska fokus som antyds i inledningen. Kön och maskulinitet är i de empiriska kapitlen betydligt mindre problematiserade än vad etnisk identitet är, och analysen av de olika maskuliniteternas relation till varandra, till femininiteter och till andra positioneringar kunde ha fördjupats.

Vid framtidens hitersta gräns är en avhandling som har många starka sidor. En sådan är dess etnografi. Beskrivningar av händelser i klassrum och på skolgård, liksom av intervjuerna, är täta och detaljrika och erbjuder ömsinta visualiseringar av hur eleverna agerade och resonerade. Läsaren får insyn i hur det konkret kan se ut när elevpositioner iscensätts och laboreras med, och man får goda exempel på hur dessa iscensättningar tycks villkorande. Möjligen kan man invända mot att avhandlingen är lång, brödtextern fyller 310 sidor, och det finns åtskilliga partier där författaren borde ha strukit och kondenserat resonemang. En sådan kritisk genomskrivning kunde också ha hjälpt till att få avhandlingens poänger att framträda tydligare.

En annan styrka är det genomförda perspektivet. Även om inledningens teoretiker ibland saknas som referenser i de långa och mer empiritunga avsnitten så slirar författaren aldrig på vad det är för kunskap han är ute efter och vad för kunskap han kan uttala sig om, utan fullföljer sin teoretiska linje. En till detta relaterad fördel är att studien inte kantrar i sin beskrivning av makt. Även om olika positioneringar i skolan agerar

utifrån olika förutsättningar, så lyckas Rosales med att inte skuldbelägga exempelvis de enskilda lärarna, vare sig för hur de agerar i den observerade interaktionen eller för hur de bidragit till att organisera de rum som undervisningen bedrivs inom. Inte heller söks orsaker i pojkarnas handlingar. Dessa positioneras man som läsare att känna sympatier för, men även om deras agerande analyseras som av diskurser omstörtande eller reproducerande handlingar, så tillskrivs de aldrig förklaringsvärde som orsak. I stället är det skolan som ”apparat” – där lärarna ingår tillsammans med läroplaner, rutiner, arkitektur, inredning, undervisningspraktiker, elever osv. – som är i fokus.

Något som visserligen delvis berörs av tidigare studier, men som ändå synliggörs på ett mycket bra sätt i denna avhandling, är hur hierarkiserad etnifiering av plats verkar för dem som skapas, och skapar sig själva, i relation till den. Platsen tycks så sammanbunden med föreställningar om etnisk identitet, socioekonomisk ut-satthet och underordning att det skapas en logik som säger att framgång inte kan erhållas så länge man bor kvar. Denna logik, som konkret påverkade möjligheterna att förstå sig själv som elev, var framträdande när man talade om ”de försvunna kropparna”, de som flyttat, liksom när man reflekterade över framtiden.

I det avslutande kapitlet får läsaren följa klassen under examensdagen, men här kontrasteras den soliga examensryan med avhandlingens mer kritiska budskap: skolsystemet är en apparat som dras med ett demokratiskt problem. Skolans löfte om en god framtid för den som presterar är ett villkorat löfte. I stället tycks den ordningsprincip som skiljer mellan ”vi” och ”de”, mellan överordnad svenskhet och underordnad annanhet, vara delvis inbyggd i själva systemet. *Vid framtidens hitersta gräns* behandlar ett ämne som länge varit angeläget, intressant och politiskt viktigt. Det är en avhandling som erbjuder ett rikt empiriskt material, ingående analyser och beskrivningar och som riktar kritik mot hur särskiljande ordningsprinciper reproduceras på skolans samtliga nivåer. Det empiriska synliggörandet av hur dessa principer tar sig uttryck, hur de används och bearbetas av informanterna, men framförallt hur de har effekter på deras möjligheter att identifiera sig som framgångsrika elever med goda framtidsutsikter är avhandlingens största styrka.

Anna Sofia Lundgren, Umeå

Mattias Frihammar: *Ur svenska hjärtans djup. Reproduktion av samtida monarki*. Carlsson Bokförlag, Stockholm 2010. 214 s., ill. English summary. ISBN 978-91-7331-328-5.

Uppmärksamheten kring det svenska kungahuset var stor under våren 2010. Kronprinsessan Victorias giftermål stod i fokus för mediernas intresse och även DN hade – för några tämligen överraskande – en bilaga som uteslutande behandlade det stundande bröllopet. Mot bakgrund av denna uppmärksamhet kunde Mattias Frihammars avhandling *Ur svenska hjärtans djup. Reproduktion av samtida monarki* inte kunnat komma mer lämpligt – han disputerade den 11 juni, veckan före bröllopet.

Syftet med avhandlingen är att ”visa hur kunglighet fylls med innehåll i samspelet mellan människor, institutioner och artefakter i några olika kontexter i Sverige under 2000-talets första tio år”. För att uppfylla detta syfte har Frihammar använt sig av en mångfacetterad metodstrategi. I linje med det som brukar kallas för det rörliga sökarljuset har han deltagit i en kommuns förberedelsearbete inför ett kungabesök, vistats på en vetenskapsstation och gjort intervjuer om ett kungligt besök där, deltagit i en gudstjänst inför riksdagens öppnande, där också kungafamiljen var med, tagit del av material på Nationalmuseet i Köpenhamn, studerat en toalett översållad med kungabilder, utarbetat en frågelista tillsammans med Livrustkammaren och Nordiska museet, fältarbetat på Skansen under nationaldagsfirandet, gjort totalt 13 intervjuer, läst inläggen på Republikanska föreningens e-postlista, studerat tidningsklipp etc.

Teoretiskt lutar sig Frihammar mot olika forskare och traditioner. Personer som nämns är t.ex. Slavoj Žižek, Judith Butler, Michel Foucault, Anthony Giddens, J. L. Austin och Jacques Derrida. Ett viktigt inslag är ANT (Actor Network Theory) i Bruno Latours tappning. ANT handlar bl.a. om att studera de nätverk av aktörer, både mänskliga och icke-mänskliga, som formar verkligheten så som vi förstår den. Makt ses, i linje med ANT, som en konsekvens av, inte en orsak till, kollektiv handling. Kungens makt bygger på att många aktörer agerar som om kungen hade makt, inte på en hos kungen inneboende förmåga eller kapacitet.

Hur denna teoretiska mångfald harmonierar med Frihammars kunskapsmål, att dekonstruera kungligheten är kanske inte alltid så lätt att förstå. Men samtidigt öppnar den för en kreativ frihet i analys och tolkning.

Den är med andra ord både en styrka och en svaghet med avhandlingen.

Innehållsmässigt behandlar Frihammar föremål som förknippas med kunglighet, t.ex. kungaporträtt på dass. Materialet är bl.a. frågelistsvar, och bland de som svarat finns allt ifrån brinnande rojalister till engagerade republikaner. Enligt författaren kan dassporträtten ha en dubbel betydelse: Bilderna talar både till nationen och samhället, och till individen och den "lilla" familjen. Porträtten är med andra ord ett sätt att reproducera kunglighet utan överdrifter, ett uttryck för ett slags banal rojalism.

En modernare variant på denna tradition hittar Frihammar på Söder i Stockholm, där ett antal formgivare har översållat en toalett med kungabilder. Författaren ser detta som en lek med seden att sätta upp kungaporträtt på dass, och menar att gränsen mellan hyllning och satirisk kommentar är flytande i detta fall.

I ett kapitel behandlar Frihammar förberedelsearbetet i en kommun inför ett förestående kungligt besök. Kapitlet är upplagt på så vis att författaren gör punktvisa nedslag i en omvänd kronologisk ordning. Vi får med andra ord följa arbetet stegvis bakåt i tiden. Det finns, enligt författaren, en teoretisk poäng med detta, att kunna visa hur själva förberedelsearbetet är det som ger mening åt meddelandet från hovet att man ska besöka kommunen. Det är inte meddelandet i sig som är det centrala uttrycket för makt, utan de aktiviteter som reproducerar hovet som en maktinstans. Utan den här typen av aktiviteter skulle kunglighet sakna betydelse. Frihammar använder också upprepningar som en medveten strategi för att kunna skildra planeringsarbetets repetitiva karaktär.

I kapitlet skildras de noggranna repetitioner som genomförs inför besöket, och hur kommunfolket å ena sidan tar uppgiften på största allvar, å den andra driver med och skämtar om kungen och uppdraget. Författaren skriver: "Samtliga inblandade gör stora insatser för att besöket ska bli så bra som möjligt, men ofta finns en raljerande eller till och med negativ ton i talet om besökarna" (s. 128).

Frihammar kan i det här kapitlet visa hur positionerna växlar bland de inblandade, och hur man både bekräftar och utmanar det kungliga. Men de idoga repetitionerna gör ändå, menar han, att man kan tala om upprättandet av ett ritualkontrakt. Detta innebär att de kungliga handlingarna under besöksdagen framstår som i det närmaste heliga.

I kapitlet "Nationens kroppar" studeras tre olika

kungliga evenemang, firandet av nationaldagen, firandet av kronprinsessan Victorias födelsedag och gudstjänsten som föregår riksdagens öppnande. Det handlar alltså om kollektiva gestaltningar av kunglighet, hur det kungliga byggs upp och verkställs med rituella element.

I kapitlet hänvisas bl.a. till Don Handelsmans tankar kring offentliga evenemang, och hans definition av begreppet *presenterande evenemang*. Dessa kännetecknas av att vara ett offentligt tillfälle då en stark ledning visar fram en monovokal och auktoritär bild av en stabil ordning. De nämnda evenemangen är centralt placerade, har ett tydligt centrum och en fastställd dramaturgisk ram. På så sätt liknar de Handelsmans definition, speciellt när man befinner sig nära de kungliga. Men de saknar de auktoritära drag som Handelsman nämner, och de har också utrymme för spontanitet och deltagarnas egna uttryck.

Kapitlet består av långa och noggranna beskrivningar av de tre evenemangen och läsaren får ta del av likheter och skillnader mellan dem. Medan gudstjänsten är en slutet tillställning med relativt få närvarande, är t.ex. Victoriadagen mer folklig och uppsluppen. Det är ballonger, korvstånd och vimplar. Här kan man tala om en tillåtande och kravfri kunglighet.

Men mycket av det som sker under evenemangen är ändå starkt ritualiserat med t.ex. polishelikoptrar, dräkter, avspärningsband och skyltar som syftar till att upprätthålla en bestämd ordning. Frihammar skriver: "Alla tre evenemangen kan sägas bekräfta kunglighet. Men det görs på olika sätt. Under gudstjänsten ingår kungligheten som en del av det reglerade men stängda maktens centrum. Det är en majestätisk kunglighet som framträder. Men den når inte utanför kretsen den uppträder för. Den folkliga och inbjudande kungligheten under Victoriadagen och nationaldagen har större och bredare effekt" (s. 174).

I det sista kapitlet fördjupas diskussionen kring några olika teman. Ett av dessa handlar om vad kunglighet gör med människor och tvärtom. Här tar Frihammar hjälp av Zygmunt Bauman och menar att kunglighet kan ses som ett kollektivt upphävande av den enskilda förgängelsen. Genom att forma och vårda minnen av kungliga personer skapas en kollektiv odödlighet och en kontinuitet som också människor i allmänhet kan vara en del av.

En styrka med avhandlingen är de noggranna beskrivningarna av olika händelser med kunglig anknytning, även om Frihammar inte direkt problematiserar vad det innebär att beskriva. Inte minst kommunens förberedel-

searbete skildras ingående och visar på hur de inblandade på olika sätt förhåller sig till kungens kommande besök. Även skildringarna av Nationaldagsfirandet och kronprinsessans födelsedagsfirande visar på styrkan med både beskrivandet och (deltagande)observation som metod. I dessa beskrivningar lyfter Frihammar in ANT, stundtals på ett berikande sätt. Han kan visa hur olika aktörer, allt ifrån avspärningsband och korvstånd till musikanter och kungligheter själva, bidrar till att göra monarkin till vad den är.

Till grund för dessa beskrivningar ligger ett mångfacetterat fältarbete, som också harmonierar väl med ANT som tradition, eftersom det gör det möjligt att just visa hur olika aktörer tillsammans reproducerar kunglighet. Frihammars ibland öppna och ärliga redovisning av fältarbetet utgör även det ett positivt inslag. Men ett problem med att kombinera många olika metoder är att det blir svårare att ingående diskutera respektive metods för- och nackdelar. Nu saknas t.ex. helt en problematisering av intervjun som metod.

Möjligtvis kunde Frihammar i än högre grad och mer konsekvent nyttjat ANT. Nu präglas, som nämndes ovan, avhandlingen av olika teoretiska traditioner, vilket bl.a. speglas i språkbruket. ”Traditionella” kulturanalytiska begrepp som ”kodas” och ”laddas” blandas med en mer renodlad begreppsarsenal från ANT. Detta behöver i och för sig inte vara ett problem, men det skapar en viss osäkerhet hos läsaren om vilket kunskapsmål som är tänkt att dominera avhandlingen.

Ibland kan också betoningen av icke mänskliga aktörer få en övertydlig avspeglning i språkbruket. Ett exempel på det är när Frihammar skildrar händelseförloppet kring en slant som en liten pojke fick av Gustav V, och

som sedan försvann: ”Den ursprungliga slanten ifråga har tydligt demonstrerat den fysiska världens tillkortakommanden genom att helt enkelt komma bort” (s. 60). Hur den fysiska världen kan komma till korta är dock svårare att förstå. Möjligtvis är det så att Frihammar här tillskriver även icke-mänskliga aktörer den ”motivating power” som Bruno Latour förbehåller mänskliga.

Etnologer är inte alltid pigga på att redovisa hur analys och tolkning gått till, dvs. vilka analysmetoder som tillämpats och hur. En kvalitativ forskningsprocess är inte heller alltid lätt att sätta ord på. Mot den bakgrunden är det positivt att Frihammar inledningsvis försöker göra just detta. Han skiljer mellan analys, tolkning och slutsatser. Analysen beskrivs som teoribestämd och handlar om att sönderdela och tematisera materialet. Tolkningen är hermeneutiskt inspirerad och kan, enligt Frihammar, ses som ett översättningsarbete och som en sammanfogning av de olika delarna. Slutsatserna dras sedan med hjälp av övergripande samhälls- och kulturteorier.

I det praktiska skrivandet är det dock inte alltid så lätt att särskilja dessa olika nivåer. Detta framträder t.ex. i Frihammars tillämpning av begreppsparet Gemeinschaft och Gesellschaft. Han skriver att dessa används för att underlätta analyserna, men de tycks också nyttjas för både tolkning och kanske till och med slutsatser?

Slutligen, Frihammars bok är på många sätt läsvärd och kan nog också nå en läsekrets långt utanför akademien. De detaljrika beskrivningarna ger en god inblick i rekonstruktionen av kunglighet. En teoretisk renodling och ett därtill hörande mer konsekvent språkbruk hade dock inte skadat.

Bo Nilsson, Umeå

RECENSIONER

Beatriz Lindqvist och Mats Lindqvist: *När kunden är kung. Effekter av en transnationell ekonomi*. Boréa Bokförlag, Umeå 2008. 280 s. ISBN 978-91-89140-56-1.

Östersjöregionen var på det kalla krigets tid ett delat område. Här gick en tydlig gräns mellan två ideologiska block och samhällssystem: kapitalismen i väst och kommunismen i öst. Drygt tjugo år efter murens fall präglas regionen i dag av en ny helhetssyn och en växande ambition att knyta kontakter över de olika ländernas gränser. I boken *När kunden är kung: Effekter av en transnationell ekonomi* granskar Södertörnetnologerna Beatriz Lindqvist och Mats Lindqvist den förment gränslöst orienterade nya ekonomins genomslag i den framväxande regionen. Framför allt fokuseras arbetets och arbetaridentitetens förändrade förutsättningar inom territorier som tidigare fanns på var sin sida om den ideologiska barriären: Sverige i väster samt Polen och den nygamla nationalstaten Lettland i öster.

Författarna är intresserade av den kulturella och ekonomiska förändring som länderna och samhällena i Östersjöregionen har genomgått efter kommunismens sammanbrott. För att kunna fånga de nya senmoderna och nyliberala villkorens karaktärsdrag undersöks parallellt två vanligen förhållandevis åtskilda sfärer av arbetslivet: industriarbete och prostitution. Inspiration hämtas från den sedan lång tid böljande diskussionen om modernitet, senmodernitet och globalisering, men också från sociologerna Edward Webster och Karl von Holdt, vilka utifrån sina studier av arbetsvillkor i Sydafrika är kritiska till den traditionella uppdelning mellan legitimt och illegitimt arbete som förekommer i forskningen. Webster och von Holdt föreslår i stället en modell i form av en cirkel där "arbetsvärlden [är] indelad i tre zoner som är asymmetriskt beroende av varandra". Zon 1 i denna cirkel, omfattande den formella arbetssektorn, är "Kärnan" i den nya arbetsvärlden. Här präglas villkoren av "stabla arbetsförhållanden, heltidsarbeten med avtalsenliga löner, sociala försäkringssystem och tillgång till såväl medborgerliga rättigheter som fackliga förmåner

och skydd". Zon 2 utgör däremot arbetsvärldens "Icke-kärna". Inom denna zon finns "de temporärt anställda på tidsbegränsade kontrakt eller i form av deltid- eller visstidsanställningar". Vidare karakteriseras zon 2 av "otrygghet, låga löner, inga fackliga rättigheter (i Sydafrika), utestängning från möjligheter till vidareutbildning etc.". Zon 3 heter den yttersta zonen i den senmoderna arbetsvärldens cirkel. Här finns såväl de som "utför oregistrerat arbete inom tjänstesektorn, som till exempel hushållsnära tjänster, gatuförsäljning och sextjänster" som "gruppen permanent arbetslösa". Det som Webster och von Holdt pekar på i den senmoderna utvecklingen är, enligt Lindqvist och Lindqvist, dels att det pågår "en tilltagande differentiering av arbetsvärlden i linje med de tre zonerna", dels att man kan se en växande fattigdom i världen genom att "antalet [arbetare] i zon 2 och 3 kontinuerligt ökar på bekostnad av zon 1" (s. 21–22). Motiven bakom författarnas val av studieobjekt avtecknar sig härmed: undersökningen av de senmoderna industriarbetarna syftar helt enkelt till att förstå den pågående förflackning av villkoren för arbetare som kan antas känneteckna senmoderniteten och som konkret innebär att arbetare flyttar från zon 1 till zon 2. Målet med studien av de prostituerades arbete tycks på samma grunder vara att fånga de nya former av fattigdom och utsatthet som förmodligen är särskilt påvisbara i zon 3.

Boken består efter inledningskapitlet av tre delar. I del 1, med rubriken "Arbetare i en gränslös värld", beskriver Mats Lindqvist de nya senmoderna villkoren för arbetare inom telecomkoncernen Flextronics. I del 2, "Östersjöns Bangkok? En transnationell sexmarknad", diskuterar Beatriz Lindqvist frågor om prostitution och trafficking i den samtida Östersjöregionen i allmänhet och utifrån relationen mellan Lettland och Sverige i synnerhet. I bokens tredje del, som bär titeln "När kunden är kung" och består av endast ett kapitel, binder de två författarna samman sina respektive undersökningar och drar utifrån detta ett antal slutsatser kring lönearbetets villkor i den nyliberala transnationella ekonomin.

Mats Lindqvist inleder sin del om arbetare i en gräns-

lös värld med att presentera telecomkoncernen Flextronics och den fabrik i Karlskrona som hans undersökning utgår från. Han betonar Flextronics senmoderna och flyktiga karaktär och dess ointresse för historia och ursprung. Karlskronafabrikens tidigare ägare Ericsson blir i detta avseende en kontrast till Flextronics. Ericsson till skillnad från Flextronics är ett nationellt situerat företag som gärna framhäver sin historia och sitt ursprung.

I kapitlet "Kunden i centrum", bokens längsta och av grundläggande karaktär tematiskt sett, framgår inledningsvis att arbetare inom tillverkningsindustrin inte längre odlar en tydlig antagonism gentemot företagsledning och kapitalägare. Med konsumtionssamhällets genombrott har det klassiska klasstänkandet förlorat sitt förklaringsvärde. Numera är det kunden med K som styr produktionens villkor. Kunden har därmed också förvandlats till den aktör som de anställda ska känna ansvar inför och som själv har ett ansvar för företaget. Kapitlet visar hur det marknadsekonomiska förhållningssättet genomsyrar allas föreställningar och praktiker. Senmodernitetens arbetare har inte minst internaliserat det nya kundperspektivet. De tänker och resonerar i samma marknadsekonomiska banor som sin arbetsledning. De otrygga arbetsvillkor som följer av den nya flexibla ordningen blir samtidigt föremål för större acceptans. Mats Lindqvist redogör emellertid också för den kritik som kan riktas mot den nya ordningen bland de anställda. Företaget må eftersträva en sorts familjekänsla på arbetsgolvet, den känslan krackelerar dock lätt med det höga tempot i arbetet och de tillfälliga och osäkra anställningarna.

Lika komplext kan de svenska arbetarnas förhållande till Flextronics fabriker i andra länder vara. Gdansk i Polen har tagit över en del av koncernens svenska produktion och Mats Lindqvist redovisar å ena sidan en förståelse för detta bland de anställda i Karlskrona, ett slags transnationell identifikation i forskarens ögon. Men relationen till Polen präglas också av en typ av nationell självhävdelse. De anställda i Karlskrona besitter en yrkeskompetens som polackerna saknar, är uppfattningen hos flera intervjuade.

I kapitlet "Idealarbetaren" får intervjupersonen Robert utgöra ett exempel på den nya individualismen inom arbetarkollektivet. Han representerar nyliberalismens idealarbetare som nästan förbehållslöst accepterar arbetsgivarnas flexibla ordning på arbetsplatsen. Robert tänker som en företagare och ser nästan inga problem med de nya anställningsvillkoren, som innebär att varje arbetare helt enkelt får räkna med att vara arbetslös

då och då. Mats Lindqvist uppmärksammar dock även vittnesbörd om den otrygghet och osäkerhet som det nya systemet kan ge upphov till bland de anställda. I det skenbart oskyldiga uttrycket "gå hem" frilägger han en ny form av ångest hos arbetare, som sammanhänger med att man förlorar sitt jobb och samtidigt sin sociala status.

Det avslutande kapitlet i Mats Lindqvists del handlar inledningsvis om fackföreningens besvärliga position i den nya ekonomin, då varsel och uppsägningar tillhör vardagen. Fackföreningen har begränsade möjligheter att påverka företagsledningen samtidigt som arbetarna nästan kan uppfatta den som lierad med cheferna. Mats Lindqvist påvisar också den grundläggande betydelse som informationen har fått i arbetslivet. Flextronics är på sätt och vis en tydlig exponent för det som inom forskningen har kallats för framväxten av det nya informationsamhället. Trots all information som cirkulerar råder det stor osäkerhet bland Flextronics anställda om var koncernens ledning befinner sig geografiskt sett och vem som egentligen har makten att genomdriva uppsägningar och nedläggningar.

Beatriz Lindqvist inleder sin del med två kapitel som i huvudsak behandlar de berättelser och föreställningar som finns i Sverige och andra länder i västvärlden om prostitutionen i Östeuropa och om det samhällsproblem som trafficking innebär. De specifika fenomenen är svåra att kartlägga och det finns en begränsad statistik när det t.ex. gäller trafficking. Däremot har populärkulturen, i form av exempelvis regissören Lukas Modyssons film *Lilja 4-ever*, lyckats ge trafficking ett ansikte hos allmänheten. I väst uppfattas därmed de prostituerade kvinnorna i öst som passiva offer för hänsynslös exploatering. De manliga profitörerna antas på motsvarande sätt vara ondskefulla skurkar.

I kapitlet med rubriken "Fattiga flickor med fallenhet för det materiella" tar sedan Beatriz Lindqvist avstamp i sitt lettiska fältarbete bland prostituerade och representanter för en kvinnoorganisation med det fingerade namnet Baltica. Intervjuer och observationer utgör grunden för en analys som strävar efter att se till individernas egna upplevelser och förhållningssätt. De prostituerade kvinnorna träder fram som individer och berättar om hur det är att sälja sex till män som, vad jag kan förstå, ofta är av utländsk (inklusive svensk) härkomst. Bilden av en relativt professionell inställning tonar fram. Kvinnorna ser sig inte som offer, utan menar att de väljer att sälja sexuella tjänster av olika logiska skäl. När de gör detta bjuder de dessutom aldrig ut något av sin inre personlighet. Prostitutionen är ofta ett slags roll man

spelar. Liksom i andra tjänsteyrken kan kvinnorna ibland vara särskilt måna om att göra ett gott arbete. Någon kan t.o.m. se den egna prostitutionen som en samhällstjänst i vissa fall. Den bild av de prostituerade som Beatriz Lindqvist tecknar är på så vis radikalt annorlunda än den bild av kvinnorna som passiva offer som dominerar i västvärlden. Kvinnoorganisationen Baltica som stöder de prostituerade i deras vardag vill inte heller se kvinnorna i fråga som offer. I den lettiska diskursen om prostitution beskrivs de prostituerade däremot som unga och lättledda landsbygdskvinnor som faller offer för storstadens flärd och kommersialism.

I kapitlet "Feministisk fostran på export" avrundar Beatriz Lindqvist sin analys av det senmoderna tillståndet genom att uppmärksamma den västerländska feminismens problem då budskapet om jämställdhet mellan könen ska spridas i länder i Östeuropa. Hon konstaterar sakligt att man ofta talar förbi varandra. Feminismen som har en utopisk ådra vill gärna beskriva de östeuropeiska kvinnorna som passiva offer – något som i längden medför att budskapet om jämställdhet har svårt att få fäste inte bara bland motsträviga män utan också bland de kvinnor i öst som känner sig utpekade och diskriminerade.

Boken grundar sig sålunda på två ytterst habila och spännande undersökningar. I Mats Lindqvists del tilltalas jag särskilt av det analytiska friläggandet av kundens perspektiv hos de anställda arbetarna på Flextronics. I Beatriz Lindqvists del är jag imponerad av djärvheten i det metodologiska tillvägagångssättet och kontrasterna som målas upp mellan den östra och västra sidan av Östersjöregionen, dvs. mellan Lettland och Sverige. I bokens avslutande del, i kapitlet med rubriken "Den starka staten", för författarna sedan en gemensam diskussion kring några centrala punkter som knyter samman de två studierna. Här återkommer man bl.a. till Websters och von Holdts cirkelmodell för de senmoderna arbetsvillkoren. Grundläggande är också utgångspunkten i sociologen Saskia Sassens resonemang om globalisering och nationalstat samt den brytpunkt som kan skönjas i den historiska utvecklingen för dessa två företeelser. Globaliseringen, slår författarna fast, är inte "en främmande kraft som hotar och försvagar nationalstaten" utan måste ses som en följd av den process som nationalstaterna är delaktiga i för tillfället. Globaliseringen vore helt enkelt inte "möjlig utan den strukturerande logik och de kapaciteter som nationalstaten ställer till förfogande" (s. 253).

I enlighet med Sassens perspektiv är globaliseringen

som starkast på det ekonomiska området. I detta fall är konsumtionsekonomins genombrott det mest iögonfallande. Föreställningen om människors rätt eller rent av plikt att handla (med) varor har blivit en central del i dagens globalt influerade samhällen. Samtidigt har staten i både väst och öst fått en ny och mer perifer roll gentemot sina medborgare. I kölvattnet av den ekonomiska globaliseringen växer kraven på ett slags nya subjektiviteter för medborgarna i de olika länderna. Östersjöregionen är i detta nya sammanhang en möjlig yta för ökade transnationella kontakter. I sitt arbete har Beatriz Lindqvist och Mats Lindqvist visat att dessa kontakter visst är möjliga, men att de också kan hämmas av både missförstånd och okunskap. Författarna tycks i detta avseende förespråka en globalisering underifrån där det ömsesidiga erkännandet av varandra och den kritiska omprövningen av olika sakförhållanden får genomsyra alla kontakter.

Till sist några ord om de två fältarbeten som boken bygger på. Hur dessa forskningsprocesser har förlöpt får man endast små vinkar om i den löpande texten. Mats Lindqvists arbete baserar sig på intervjuer med anställda vid Flextronics fabriker i Karlskrona och Visby (den senare nedlagd). Beatriz Lindqvist har tillbringat veckor i Lettland, där hon har följt och intervjuat prostituerade efter inledande kontakter med myndigheter och organisationer. Ungefär så mycket får man veta om metoden för undersökningarna vid läsningen av boken. Det är förstås mycket begränsad information. Som läsare och forskarkollega vill jag förstå hur undersökningarna har planerats och lagts upp. Vilka urvals- och avgränsningsprocesser som har genomlidits? Hur många har man intervjuat och hur har det gått till? Varför valde man att intervjua Flextronics anställda i Karlskrona, men inte de i Gdansk, trots att detta kunde ha fördjupat diskussionen om etnifiering och transnationella identifikationer i Östersjöregionen? Varför figurerar just en rektor, en matematiklärare, en barnmorska m.fl. som intervjupersoner under det lettiska fältarbetet, men inga utländska, dvs. icke-lettiska, sexköpare på besök i Riga? Om dylika spår hade följts upp, hade förstås undersökningarna blivit än krängligare både praktiskt och etiskt sett. Likväl hade det varit intressant att få veta hur författarna resonerade i de olika valsituationer som rimligen måste ha uppstått i olika lägen. Även det övriga materialet i undersökningarna – hemsidor, tidningsklipp m.m. – hade kunnat kopplas tätare till det etnografiska upplägget.

Markus Idvall, Lund

Åke Daun: *Arv och miljö. En kulturforskarens expedition i naturen. Tre års anteckningar i Linnés efterföljd*. Brutus Östlings Förlag Symposium, Stockholm/Stehag 2009. 336 s. ISBN 978-91-7139-806-2.

Åke Dauns bok *Arv och miljö* utgör en kulturvetares inlägg i debatten om var gränslinjen mellan arv och miljö skall dras, denna minst sagt spänningsfyllda frågeställning vars implikationstrådar löper in i hart när alla samhällliga och kulturella skrymslen. De eventuella läsare som odlat ett intresse för frågeställningen minns kanske några av de mer uppmärksammade debatterna och striderna mellan respektive lägers olika förespråkare. Den för alla parter uppsplitande striden mellan sociologi och medicin gällande diagnosen DAMP utgör ett närliggande svenskt exempel. Dauns bok utgör dock ett försök att överbrygga, inte bara de disciplinära gränser som ofta utgör ett hinder för korsbefrukning mellan natur och kulturvetenskap, utan dessutom den specifika tankefigur som åskådliggör natur och kultur som åtskilda fenomen. Huvudargumentet från Dauns sida är att vi inte ska betrakta arv och miljö i motsatsförhållande till varandra utan som samverkande aspekter: ”Det vi kallar natur är en förutsättning för det vi kallar kultur” (s. 33).

I tjugonio synnerligen välskrivna kapitel argumenterar sedan Daun för hur den biologiska evolutionens mekanismer utgör den bas ur vilken olika kulturella fenomen utvecklas. I boken ges läsaren en inblick i hur vi via kunskap om den mänskliga hjärnans evolutionära utveckling och dess funktionssätt kan uppnå en djupare förståelse för hur kultur utvecklas och sprids. Boken behandlar en stor mängd kulturella fenomen, från mäns våld mot kvinnor till moderna boendeformer och hälsningsfraser, som alla illustrerar hur en samverkan mellan arv och miljö ytterst betingar kulturella fenomen. Den utgångspunkt som utmejslas av Daun är inspirerad av den neo-darwinistiska grundsyn som företräds av den engelske genetikern Richard Dawkins. Centralt i både Dawkins och Dauns betraktelsesätt är synen på kroppen och hjärnan som en *transportör* för gener och memrer, de minsta självreplikerande biologiska respektive kulturella enheterna vilka både alstrar samt selekteras i den biologiska och kulturella evolutionen.

”Generna styr konstruktionen av varje del av kroppen” framhåller Daun i bokens inledning, och fortsätter med förstärkningen att ”alla mänskliga drag och egenskaper bestäms av gener” (s. 33). Allt mänskligt har således, enligt Daun, sin basala grund i våra gener;

i den information som finns lagrad i DNA-molekylens kemiska struktur och i dess funktion. Det är denna information som bl.a. styr sammansättningen av kroppens olika proteiner, som i sin tur utgör de primära byggstenar som bygger upp våra celler, våra organ och vår kropp. Daun framhåller att relationen mellan arv och miljö inom den biologiska evolutionen är en i grunden enkel process (s. 34), där olika genuppsättningar sammanförs med de specifika livsvillkor som ges av den omgivande miljön. Det är en sammanföring som innebär att de genuppsättningar som ger en reproduktiv fördel selekteras i motsats till de genuppsättningar som på allehanda sätt visar sig vara till nackdel i den specifika miljön. Detta är ett synsätt som jag menar betonar generna som den primära entitet på vilken den omgivande miljön utövar sitt selektiva tryck. En konsekvens av denna fokusering är att organismens kropp positioneras som enbart en *transportör* av specifika genuppsättningar.

Tanken om kroppen som en transportör överförs av både Daun och Dawkins till att också gälla den mänskliga hjärnan och dess roll i kulturell spridning och utveckling. I detta sammanhang är det dock inte gener som bildar den minsta självreplikerande enheten utan den entitet som går under namnet *memer*. Richard Dawkins myntade termen i sin bok *Den själviska genen*, och Daun exemplifierar memrer såsom klädmoden, kostvanor, seder, språk, konst och teknologi, vars spridning i populationen sker genom en överföring från individ till individ (s. 41). Denna spridning sker framförallt *via individernas imitation av varandra*, en överföringsmekanik som enligt Daun utgör den grundläggande formen för hur vi tillägnar oss olika former av kultur och sociala koder. Att vi människor är flockdjur och relaterar oss till olika typer av grupper utgör en av grundförutsättningarna för denna överföringsmekanism, men den mest radikala tankegången i Dauns resonemang är hans utgallring av det mänskliga jaget i denna process. Överföring och spridning av memrer via imitation sker, inte från ett jag till ett annat jag, utan från en *hjärna till en annan hjärna*. Åke Daun framhåller: ”Vad som är så viktigt att förstå och begrunda för kulturforskare är att information, ’bitar av kultur’, faktiskt tas emot av hjärnor och det är hjärnor som attraheras av den ena eller andra informationen” (s. 42).

Kulturell spridning och evolution reduceras således från en process som involverar det mänskliga jaget, till att vara en funktion av den mänskliga hjärnans sätt att fungera med avseende på dess interna organisering av syn och hörsel. I likhet med våra gener replikeras också

memer i samband med överföringen från en hjärna till en annan, och i likhet med våra celler och vår kropp, så fungerar vår hjärna som en transportör av memer. Skillnaden mellan dessa bägge transportörer är riktningen på överföringen. Emedan våra gener endast överförs vertikalt, från förälder till avkomma, så sker överföringen av memer dessutom i en horisontell riktning, vilket möjliggör att kulturell spridning och utveckling kan ske i ett tempo som vida överstiger den evolution som sker i naturen. För det mesta kopierar vi alltså kunskap som andra individer redan tillägnat sig eftersom vi i de flesta fall inte bidrar med någon ny kunskap eller ny praktik. Således åker vi ofta snålskjuts på någon annan mer ursprunglig innovatör, men då imiterandet av andra individer i vår omgivning *i princip är det primära sättet* som vi tillägnar oss kunskap och kultur på, så befinner vi oss alla i samma båt. Mot denna bakgrund menar Daun att kultur kan förstås som ”att redan existerande kunskaper och färdigheter, beteenden och idéer, övertas från andra och brukas med samma självklarhet som kunderna i självbetjäningssaffären använder varuvagnen” (s. 17). Nya kulturella förhållningssätt eller praktiker uppstår genom innovationer vilka sedan, i likhet med nya genetiska mutationer, utsätts för en kulturell selektion där de memer som innehar den största potentialen att överleva i den moderna kulturens konkurrens sprids vidare. De mångtaliga fenomen som vi ser i vårt samhälle och kultur kan i hög grad utifrån denna teori reduceras till ett begränsat antal komponenter och processer. Biologisk och kulturell evolution utgör två parallellt verkande evolutionära system, där det senare systemets funktion baseras på det ramverk som den biologiska evolutionen upprättat för alla organismer.

Kan vi problematisera denna drivna och originella etnologiska argumentation som Daun levererar i boken? Ja, givetvis låter sig detta göras utifrån ett flertal infallsvinklar, men jag väljer här att inrikta mig på det som jag uppfattar som bokens kärna: den evolutionsteoretiska utgångspunkt som utgör Dauns premisser, vilken han också applicerar fortlöpande i boken. Min problematisering har som sin utgångspunkt det evolutionsteoretiska forskningsfält som går under namnet epigenetik samt det mer holistiska evolutionära synsätt som växer fram ur detta forskningsfält. Inom epigenetiken bejakas förvisso genernas inflytande och deras roll som evolutionära mekanismer, men epigenetiken ger dessutom sådana ärftliga förändringar som *inte utgår från ombildningar av DNA-molekylens gener* en betydelse som evolutionära mekanismer; evolutionär utveckling sker således inte enbart

utifrån förändringar i våra gener utan dessutom genom betydligt fler evolutionära mekanismer vilka också samverkar med varandra på flera olika nivåer (i våra celler, organ, kropp och vår miljö). På vilket sätt skiljer sig då ett sådant holistiskt perspektiv från det teoretiska synsätt som Daun använder i sin bok? Inom epigenetiken ges organismen och dess orientering i den omgivande miljön en stor betydelse för såväl ärftliga som evolutionära processer. Organismens kropp med dess olika cellulära processer utgör således inte enbart en passiv transportör av olika genetiska variationer, utan är dessutom i stånd att *kontrollera och modulera* såväl genernas aktivitet (primärt genom olika molekyllära mekanismer), som den omgivande miljö som organismen befinner sig i. Det är i samband med denna gränsdragning mellan genetik och epigenetik som Daun i mina ögon blir en smula otydlig. Denna otydlighet uppstår i samband med att han i bokens inledning väljer att utgå från premissen att ”alla mänskliga drag och egenskaper bestäms av gener” (s. 33), men i senare passager, t.ex. då han diskuterar hur människans omgivande miljö har ”rekonstruerats” med hjälp av avancerad kultur (s. 80) och i samband med att han diskuterar antropologen Tim Ingolds resonemang, låter påskina ett mer epigenetiskt synsätt.

Utifrån mitt synsätt utgör kroppen inte endast en transportör av gener och genuppsättningar, utan skall snarare ses som en aktiv part i ett mycket komplext *samspel* mellan organismen i sin helhet (med dess gener, organ etc.) och den omgivande miljö som organismen påverkar och påverkas av. Mot denna komplexa bakgrund kan vi vidare fråga oss om vår hjärna, i likhet med vår kropp, enbart skall ses som en transportör av memer vilka passerar från en individ till en annan genom imitation. Är denna process verkligen så präglad av passivitet? Eller är det så att detta tillägnande av kultur, oberoende av huruvida vi karakteriserar kultur i termer av memer eller information etc., snarare sker genom en mer aktiv och meningsskapande tilläggning av det specifika beteendet, idén eller kulturell praktik. Tim Ingold, vars resonemang kring arv och miljö ju framhålls av Daun i bokens senare delar, förespråkar enligt min uppfattning precis ett sådant holistiskt synsätt som vi också möter inom den epigenetiska forskningen. Här utgörs den centrala evolutionära enheten av den *aktiva organismens interaktion med sin omvärld*. I det perspektiv som Dawkins (och Daun) företräder inbegrips inte hela organismen på samma sätt eftersom biologisk och kulturell evolution i detta perspektiv primärt moduleras utifrån en interaktion mellan organismens gener/memer

och den omgivande miljön, men knappast mer än så. Mot denna utgångspunkt uppvisar Dauns argumentation en inre motsägelse eftersom han dels starkt betonar och applicerar ett neo-darwinistiskt synsätt à la Richard Dawkins, dels verkar luta åt en mer holistisk ”ingoldsk” position i flera av sina resonemang. Enligt mig företräder dessa bägge perspektiv två i många stycken diametralt motsatta uppfattningar om biologisk och kulturell evolution, och Daun tycks åberopa dem bägge. Denna otydlighet skänker en tydlig brist åt hans argumentation även om boken tveklöst har en förtjänst som ett försök från en svensk kulturvetare att överbrygga disciplinära och vetenskapliga gränser. En föresats jag anser som både mycket aktningsvärd och initiativrik. Dock föreslår jag att de läsare som vill gå djupare in på de evolutionsteoretiska frågeställningarna också konsulterar Richard Dawkins och Tim Ingolds skrifter eftersom Åke Daun med sin argumentation inte helt förmår att övertyga mig om förhållandet mellan arv och miljö.

Niclas Hagen, Lund

Eddy Nehls: *Kung alkohol och andra drogaktörer*. Bokförlaget Daidalos, Göteborg 2009. 239 s. ISBN 978-91-7173-286-6.

Eddy Nehls bok *Kung alkohol och andra drogaktörer* är i första hand inte en bok om alkohol och dess effekter, istället är hans syfte att lansera andra perspektiv på alkohol än den vi vanligen möter. Nehls tar i inledningen upp att bruket av alkohol är ett problem för många människor, inte enbart för missbrukaren utan också för personerna i dennes omgivning. För att få tillstånd en förändring i människors syn på alkohol och alkoholbruket i sig måste vi se till en helhet och inte enbart fokusera den enskilde brukaren. I studien har fokus ”förflyttats från vad alkohol och droger är till att analysera alkoholen, drogerna och alla aktörer som kan kopplas till dessa, som ett slags verb, dvs. något som görs eller blir till inom ramen för specifika sammanhang” (s. 8). Den teori han i första hand lutar sig mot är ANT (actor-network-theory) utifrån Bruno Latours skrifter. Nehls har som ambition att visa hur ANT kan tillämpas i studier om alkohol och även andra droger. I bokens andra hälft introduceras också Gilles Deleuzes och Felix Guattaris arbeten för läsaren.

Boken är indelad i åtta kapitel. I det inledande kapitlet presenteras läsaren för bokens genomgående syn på kunskap. Här pekar Nehls på det problematiska i att

sätta sin tilltro till enskilda experters genialitet. Istället hävdar han, att för att förstå kunskapsprocessen måste vi också se till det sammanhang den vuxit fram i, samt framhåller vikten av att förstå kunskap som något som skapas genom kollektiva förhandlingar. Analogt med detta kan man se hans bok inte som en sanning eller faktaredovisning, utan som en del i ett samtal där också läsaren är delaktig i skapandet av den kunskap som kommer ut av boken.

De följande fyra kapitlen ägnas till stor del åt att presentera Bruno Latour och ANT samt till att ge exempel på hur ANT kan tillämpas i studiet av alkohol och andra droger. Här definieras begreppen aktör, nätverk och förbindelser, som tillhör de fundamentala begreppen inom ANT. Inspirerad av Latour presenterar Nehls ett breddat aktörsbegrepp som inrymmer både mänskliga och icke-mänskliga aktörer. Aktör är helt enkelt någon eller något som gör en skillnad i situationen. Exempel på aktörer som Nehls tar upp är producenter, massmedier, ”njutningslobbyister”, artefakter kopplade till alkohol (snapsglas, vinglas osv.), lagstiftning, traditioner och olika teknologier. Han menar att ”tillsammans skapar dessa mänskliga och icke-mänskliga aktörer Sveriges rådande alkoholkultur i en icke-linjär process av blivande” (s. 82). Dessa aktörer bildar tillsammans alkoholens nätverk. Viktigt i sammanhanget är att detta nätverk inte för alltid är fastslaget, utan ständigt blir till i interaktionen mellan olika aktörer. Slutligen definierar Nehls, i enlighet med Latour, förbindelser som det som håller samman helheten och nätverken. Detta ska uttydas som att det inte är nätverken som håller ihop aktörerna, istället är det förbindelserna mellan aktörerna som håller ihop nätverken. Ytterligare ett begrepp som återkommer i texten är agens. Här menar Nehls att agens är något som uppstår inom ett sammanhang, och att det inte är något som enskilda aktörer äger. Därför är det också ovidkommande att enbart fokusera på en aktör eller del i alkoholens nätverk. För att förstå konsekvenserna måste vi se till den helhet de befinner sig i.

Författaren ger en mängd empiriska exempel på hur alkohol ständigt finns runt omkring oss i vår vardag. I mataffären möter vi tidningar med reklam för alkohol, i filmer vi tittar på finns alkohol ofta med som en självklar ingrediens, vid de flesta av årets högtider ingår alkohol som en viktig del. Exempelen presenteras mer eller mindre fylligt i texten. Filmen *Sideways* är det exempel vi får följa mest ingående i boken. Filmen handlar om två manliga vänner som beger sig ut på en resa som påverkar dem som människor. Alkohol är ett

viktigt inslag i filmen då resan går genom Santa Barbara Wine district och mycket av handlingen upptas av diskussioner om vin och intagande av vin. En av filmens huvudkaraktärer är vinkännare och kommenterar olika viner på ett uttrycksfullt sätt. Med Nehls hjälp får vi följa aktören alkohol genom handlingen i filmen. Nehls klarlägger också hur filmen gett effekter även utanför biosalongerna. Han visar hur filmen påverkat försäljningen av viner framställda av druvan pinot som i filmen framhålls som den bästa druvan. Han ger exempel på hur Dagens Nyheter och Svenska Dagbladet kommenterar filmen, bl.a. genom att skriva om hur vinturismen i Santa Barbara Wine district ökat med 30 % i filmens spår. Nehls utvecklar resonemanget ytterligare och ger här ett tydligt exempel på förbindelser mellan olika aktörer, såväl bakom kameran som framför den och i det omgivande samhället.

En svaghet i kapitlen, menar jag, är att emellanåt blir fokuseringen på alkoholen (eller rättare: alkoholhaltiga drycker) så stor att de andra aktörerna i nätverket försvinner, och istället blir alkoholen i stort sett ensam aktör i sammanhanget. Ett exempel på detta är när Nehls, då han skriver om alkoholens roll i olika ritualer (t.ex. tolvslaget på nyårsafton), uttrycker det som att: ”Här har alkoholen verkligen lyckats med konststycket att göra sig själv till ett fullkomligt naturligt inslag” (s. 92). Endast den enskilda aktören alkohol tilldelas här en intention, och det är också alkoholen som gör någonting. Ett synsätt som torde rimma illa med ANT. Ett annat exempel är när han beskriver en annons i en tidning med reklam för massagebadkar. Annonsern består av en bild föreställande en skinnfäll framför en flammande brasa, på skinnfällens står en champagneflaska och tre halvfulla glas. På bilden finns också producentens logga samt texten ”Atlantic. Ett lite rymligare massagebadkar”. Utifrån detta drar Nehls slutsatsen att ”badkaret säljs med andra ord uteslutande med hjälp av aktören alkohol” (s. 92). Så mycket mer intressant det hade varit om han hade använt annonsen till att synliggöra hur ett nätverk kan se ut och fungera, och om han försökt sig på att definiera aktörerna i annonsen och påvisat förbindelserna dem emellan istället för att ensidigt lägga fokus på alkoholen. För visst finns det väl fler aktörer i annonsen än alkoholen? De mest uppenbara är naturligtvis tingen på bilden: brasan, skinnfällerna, champagneflaskan och de halvfulla glaserna. Men utöver detta så är det inte vilken alkohol som helst i flaskan, det är champagne. Vet Nehls att det är champagne på grund av att det står på etiketten, eller på grund av flaskans form? Är typen av

alkohol (champagne) och flaskan också aktörer? Företaget/personerna som framställt annonsen; tidningen där annonsen finns i företaget som distribuerar tidningen till dess prenumeranter borde också kunna betraktas som aktörer i sammanhanget. Helsidesannonser kostar en hel del pengar, går det att säga att pengar, eller ekonomi, också är aktörer? Brasa, skinnfäll, champagne kan leda tankarna till sexualitet, något som också kan vara en aktör vid försäljningen av ett massagebadkar som på ett njutningsfullt sätt berör den nakna kroppen. Det finns säkert ännu fler aktörer i sammanhanget, och för mig framstår det som smått obegripligt att Nehls kan komma till slutsatsen att det endast är aktören alkohol som är inblandad i försäljningen av badkaren.

På liknande sätt hamnar andra aktörer ofta i bakgrunden av aktören alkohol. (Redan i titeln på boken – *Kung alkohol och andra drogaktörer* – framkommer att det är alkoholen som är den viktigaste aktören i sammanhanget.) Det är synd, då detta faktiskt mer separerar alkoholen från nätverket än lyfter fram nätverkets roll i aktörskapet. Jag vill inte vara petig, men jag tror på samma sätt som Nehls att det är viktigt att förstå alkoholens position i samhället utifrån en form av helhetsperspektiv. Men att lyfta fram alkoholens betydelse som enskild aktör snarare motverkar detta än öppnar för ett vidare perspektiv på fenomenet.

Bokens avslutande tre kapitel är mer abstrakta, och tar sin utgångspunkt ur Gilles Deleuzes och Felix Guattaris arbeten. Nehls menar själv att kapitel 6 är ”bokens nav och mest centrala del. Här fördjupas studiens perspektiv på och förståelse av alkohol och droger” (s. 17). Som läsare tar jag mig friheten att uppfatta en annan betydelse i kapitlet. Jag ser det snarare som en övergång mellan bokens första del (kap. 1–5) och andra del (kap. 6–8). I och med kapitel fem avslutas bokens ”ANT-del”, och istället vidtar mer abstrakta diskussioner, och här måste jag tillstå att jag har svårt att se kopplingen till bokens inledande kapitel. Det kan bero på att jag har svårt att ta till mig kapitlen eller det kan bero på att Nehls här mer vill presentera Deleuzes och Guattaris tankar och idéer än att sätta in dem i den kontext som tidigare har diskuterats. Istället leder diskussionerna vidare till hur ytterligare andra teoretiker och forskare uppfattar olika företeelser som tas upp. Rosi Braidotti, Manuel DeLanda, Gregory Flaxman, Patricia Pisters, Marshall McLuhan, Jacob Wenzer, Mats Jönsson, Harry Shapiro, Anders Johansson, Claire Colebrook, Friedrich Kittler, Slavoj Žižek, Sven-Eric Liedman, Karen Barad, Antonio Negris och Ken Wilber är bara några av de referenser

som läsaren matas med. Även i sista kapitlet, som i inledningen beskrivs som en ”framåtblickande och i viss mån sammanfattande och samtalspräglad uppsummering av studien” (s. 17), introduceras läsaren i nya teorier och tanketrådar.

I det avslutande kapitlet – med rubriken ”En annan alkohol- och drogpolitik är möjlig” – vill Nehls knyta ihop säcken. Han framhåller här vikten av att inte begränsa undersökningar om bruket av alkohol till att enbart fokusera missbrukare. Genom att göra en sådan fokusering har man redan bestämt var problemet ligger menar han. Istället bör man mer koncentrera sig på i vilka sammanhang droger omtalas och befinner sig i vår omgivning. I boken har författaren bl.a. lyft fram reklam, filmer, traditioner, rockbiografier och den mängd av experter som i olika media vill lära ”oss” att dricka på rätt sätt (t.ex. genom vinrecensioner i olika medier). Nehls menar att missbruket av droger måste förstås i belysning av det intresse för alkohol som finns i samhället som helhet, och att vi möter alkohol i olika former lite överallt i vår omgivning. Det är genom att se var och hur alkoholen befinner sig i samhället som vi också kan se och förstå problemen kring missbruket av alkohol.

I slutkapitlet presenterar Nehls också målet med sin bok. Han intar en tydlig politisk ståndpunkt när han skriver att han genom boken vill ”konstruera verktyg samt öppna upp utrymmen för en sådan förutsättningslös debatt som krävs för att kunna utforma en nationell (och internationell) drogpolitik och individuella drogpraktiker” (s. 199). Detta måste ses som en tämligen hög ambitionsnivå, som jag dock inte är helt övertygad om att han lever upp till. Nehls lyfter upp ett viktigt ämne på agendan, han argumenterar för vikten av att inta ett helhetsperspektiv på alkohol och alkoholens konsekvenser i samhället. Detta är lovvärt. Och boken väcker absolut tankar och nya förståelser hos läsaren. Men jag önskar att han tagit tag mer i nätverken och den kraft som finns i dem; som det är nu förblir nätverken ganska anonyma och otydliga. Som läsare kan man fortfarande efter att man läst boken känna sig osäker på vad ANT egentligen tillför i sammanhanget. Boken hade också, menar jag, tjänat på att sällas något, det hade inte behövt vara så många exempel på olika nätverk och aktörer. Exempel som ofta lämnas löst hängande i luften med någon form av kommentar om att det finns många liknande prov på alkoholens förmåga till agens. Färre exempel och mer djuplodning hade enligt min mening varit att föredra.

En annan svaghet som jag ser det är bokens indelning i två delar, med en del som fokuserar ANT i Bruno Latours

anda och en del där Gilles Deleuzes och Felix Guattaris abstrakta resonemang utgör utgångspunkten. Eddy Nehls tackar i förordet till boken dels ANT-seminariet vid etnologiska institutionen vid Göteborgs universitet, dels Deleuze-seminariet vid samma universitet, vilka han menar har bidragit till boken genom stimulerande samtal. Kanske hade boken vunnit på att hålla sig inom ramarna för det ena av dessa seminarier istället för att försöka få med båda två. Som det nu är känns ANT lite oavslutat och presentationen av Deleuzes & Guattaris tankar kunde vinna på att utvecklas något mer.

Jag vill så här i slutet också återkomma till läsarens delaktighet i den kunskap som produceras ur texten. Inspirerad av Johan Asplund, och även Deleuze, menar Nehls att han med sin text vill provocera läsaren till att tänka själv och använda sin egen fantasi i förståelsen av de skrivna orden – ”och det kan man göra i trygg förvisning om att det inte finns någon absolut sann och riktig innebörd, bara olika sätt att använda tankarna” (s. 200). På så sätt, uppfattar jag det som, har läsaren ett ansvar för sin tolkning av texten. Detta är något jag kan hålla med om. Men resonemanget kan också lätt leda till att frånta författaren dennes ansvar för texten, vilket är olyckligt. Även om läsaren gör sin tolkning av texten, är det ändå författaren som ger läsaren ett underlag till dennes tolkningar. Å ena sidan ser jag det som ett positivt drag att inte använda sig av pekpinna och tala om för läsaren att ”så här är det, punkt slut”. Å andra sidan kan man som läsare behöva lite hjälp eller guidning från författaren för att kunna ta till sig själva grundtanken i en text. Detta är en balansakt som inte alltid är helt lätt att klara av. Jag önskar att Eddy Nehls hade gett lite mer stöd och hjälp till läsaren än vad han gör i sin bok, och på ett tydligare sätt använt sig av de empiriska exempel han har i boken för att exempelvis tydliggöra nätverkens utformning och agens.

Eva M. Karlsson, Stockholm

Annette Rosengren: *Vinna eller försvinna – om flykt, asyl och hjälpare*. Carlsson Bokförlag, Stockholm 2009. 316 s., ill. ISBN 978-91-7331-226-4.

”Som om vi är en annan sorts människor”, sammanfattar en man sin upplevelse av att vara asylsökande. – I boken *Vinna eller försvinna* belyser Annette Rosengren på ett konkret sätt flyktingars och asylsökandes känsla av utanförskap, av att vara anonyma i det svenska samhället,

något som hon kontrasterar mot att Sverige är en stark förespråkare av humanitet. Rosengren fältarbetade på en förläggning, kallad Forsby, under åren 2002 till 2005. Hon för dessutom till forna Jugoslavien för att besöka flyktingar som hade avvisats dit. Detta är nog så viktigt eftersom ytterst lite görs för att kontrollera resultatet av utvisningar av asylsökande från Sverige.

Forsby hade plats för 350 asylsökande och vid tiden för fältarbetet bodde där cirka 30 familjer och ensamstående. Här fanns människor från stora delar av världen, länderna i tidigare Jugoslavien, från den afrikanska kontinenten, forna Sovjetunionen och Mellanöstern.

Fältarbetet är långt och djupgående, genomfört i enlighet med etnologiska metoder, med deltagande observationer, djupintervjuer samt reflektioner om begränsningar och möjligheter. Det långa fältarbetet har gjort det möjligt för Rosengren att följa de asylsökandes personliga utveckling över tid, följa dem på resan från den hoppfullhet de flesta känner vid ankomsten till Sverige till ett alltmer förlorat hopp när väntan på beslut tär på nerverna. Hon beskriver hur familjemedlemmar stöttar varandra; när en anhörig blir deprimerad orkar en annan kanske stötta.

Rosengren delar med sig av egna känslor och tankar. Jag känner igen både min och andras reaktioner på möten med livet i flyktingförläggningar i Sverige, ett slags uppvaknande till en verklighet man inte mött tidigare. Tankar som ”så här kan det väl inte gå till?” utvecklas till en insikt om de faktiska problem som orsakas av den maktojämna situation som råder i mötet mellan den enskilde asylsökande och mottagningssystemet. Hon problematiserar att den utsatta människans definition av sin verklighet får en underordnad betydelse i officiella beskrivningar av flyktingpolitiken. Rosengren ger en nyckel till varför så många människor engagerar sig i flyktingar och varför många är beredda att offra mycket av sin egen bekvämlighet och ekonomi. Det är till stor del en fråga om heder.

Med säker hand skildrar författaren vardagen på förläggningen där en heterogen skara människor bor. Många talar tre-fyra språk redan vid ankomsten och som vanligt är, lär sig många något av de medväntandes språk förutom svenska. De boende har olika yrkesbakgrunder, olika åldrar, olika sätt att komma till insikt om asylsystemet, Sverige och svenskarna samt olika sätt att hantera oron för framtiden. En pendling mellan hopp och misströstan.

Livet i Forsby präglas av väntan och av trångboddhet. De asylsökande har olika ärenden till Migrationsverkets

kontor för att träffa handläggare och hämta post, medan personalen mycket sällan går hem till någon asylsökande. Detta är något de asylsökande saknar; personal som engagerade sig utöver att ge något lugnande när det blev för mycket. De asylsökande rör sig i samhället och möten med svenskar präglas av olika attityder både från svenskars och asylsökandes sida. Vissa är öppna och nyfikna och det skapades en del kontakter, ibland är det tvärtom. Trångboddheten tvingar ut människor. Som exempel kan nämnas att parkeringsplatsen blir en mötesplats för de asylsökande männen, som förenas i det gemensamma intresset för bilar, inte sällan skrotfärdiga sådana. Vardagen präglas också av knappa resurser eftersom det bidrag asylsökande får ligger under socialbidragsnormen, något som är extra påfrestande när man delar lägenhet med människor vars språk man kanske inte förstår. En informell ekonomi växer fram med kunskaper om hur man handlar billigast på loppis, i lågprisbutiker och av ambulerande handelsmän. Det är en konst att lära sig att vara fattig i ett främmande land. Nerver lugnas med hemrullade cigaretter, tv och stereo köps begagnat av den som lämnade Forsby. Till vardagen hör även skolgången. I Forsby går barnen i grundskolan medan de vuxna läser svenska hos ABF i 150 timmar. Det räcker inte långt och eftersom kontakten med svenskar är dålig glömmar många vad de lärt sig.

Rosengren är en skicklig fotograf. Bildmaterialet kompletterar textens berättelser om de enskilda människorna, skapar fördjupning genom de känslor som förmedlas. Uttrycket ”en bild säger mer än tusen ord” illustreras i mittuppslagets bild från hennes besök hos avvisade familjer i Serbien.

Boken är emellertid inte bara en skildring av enskilda individer. Den ger kunskap om svensk flyktingpolitik och praktik i ett historiskt perspektiv och med en förståelse för de mekanismer som styr utvecklingen på området. Läsaren får följa utvecklingen inom svensk lagstiftning och asylprocessen i korthet samt olika frivilligorganisationers arbete med flyktingar. Rosengren skildrar hur en allt restriktivare hållning gentemot asylsökande vuxit fram, inte bara i Sverige utan också inom EU, och menar att det är en myt att mottagarländerna är generösa. Många av de organisationer som arbetar för mänskliga rättigheter har opponerat sig mot den restriktiva hållningen, bl.a. eftersom de begränsningar som har införts tvingar de flyende att anlita smugglare.

Rosengrens bok är utan tvekan viktig, intressant och spännande att läsa för den som vill komma nära flyktingpolitikens vardag och de människor den berör.

Några svagheter finns emellertid. Texten är ibland repeterande. Det finns referenser till intressant och relevant litteratur, men det är också så att många påståenden i texten inte underbyggs av exempel eller hänvisningar till källor. Rosengren uttrycker inte rakt på sak vad hon vill med boken. Det hade varit en fördel om hon gjort det eftersom hon tagit tydlig ställning för den enskildes rätt och för att se solidaritet med flyktingar som en global fråga. Författaren sammanfattar inte direkt sina slutsatser. Kanske är det ett medvetet val, att låta läsaren ta in de rika etnografiska beskrivningarna och faktaredovisningarna för att själv dra slutsatser?

Mötet med flyktingar för världen närmare läsaren. Rosengren har tagit vara på vad hon lärt sig av mötet med flyktingarna i Forsby. Vi får lära oss om utvecklingen i de olika länder som fanns representerade i Forsby, om olika folkgrupper och vad som drivit enskilda människor på flykt. Rosengren ger dessutom en god bild av vad själva flykten innebär, hur den kan gå till och vad som krävs, ”pengar, papper och tur”. Allmänna beskrivningar blandas med specifika. På så sätt får läsaren ta del av de risker flyktingen utsätter sig för, hur rädsla och hopp blandas i en situation där den enskilde är totalt utlämnad till smugglarens goda vilja. Resväg, färd sätt, tid, inget rår den enskilde själv över. Inte heller att smugglaren håller sin del av avtalet.

Vinna eller försvinna är resultatet av ett gediget arbete utfört med små resurser. Den långa fältstudien medför ett resultat som vore omöjligt att få genom en kort studie. Materialet är omfattande och bildmaterialet ypperligt. Rosengren har kommit utsatta människor mycket nära, något som resulterat i djupa och berörande skildringar av enskilda öden. Människor far illa och ansvarsfördelningen inom systemet är oklar. Annette Rosengren skriver trovärdigt ur flyktingars perspektiv; att vara asylsökande är ett tillstånd, inte en egenskap!

En fråga som stannar hos mig är: ”behöver man fråntas möjligheten att bli hörd när man saknar andra rättigheter?”

Eva Norström, Lund

Fyrtiotalisterna och maten. Helene Brembeck (red.). Carlsson Bokförlag, Stockholm 2010. 208 s., ill. ISBN 978-91-7331-298-1.

Fyrtiotalisterna och deras matvanor har diskuterats i olika sammanhang. Oftast som ett problem. Hur skall det gå när fyrtiotalisterna skall flytta in på ålderdomshemmen med alla sina krav på individuella lösningar

och hög kvalitet? Av min egen generation, fyrtiotalisternas barn, brukar de få skulden för matlagningens förfall. De gjorde allt för att glömma bort generationers nedärvda matlagningskunskaper och ersätta dem med en hybrid av halvfabrikat och försvenskade exotiska maträtter. Ur resterna av deras industrimatsfaiblesse och kasslergratängar med ananas kämpar vi nu tafatt för att återvinna den gamla goda tiden med surdegsbak och närproducerade råvaror. Nåja. Som alla retoriska figurer har bilden av fyrtiotalisterna och maten ett behov av att nyanseras och fördjupas. Och det är just det som är syftet för den grupp av forskare från olika discipliner som under etnologiprofessorn Helene Brembecks ledning har gett ut boken *Fyrtiotalisterna och maten*.

Boken är en utlöpare av projektet ”Den mångdimensionella matkonsumenten. Beteenden och värderingar hos konsumenter 55+”, som bedrevs vid Göteborgs universitet 2004–2007. Titeln antyder varför gruppen blivit så intressant. De flesta fyrtiotalister kan idag sorteras in i varje marknadsförarens våta dröm, s.k. ”WHOPS” (Wealthy Healthy Older People), och varje pusselbit till deras köpstarka hjärtan har intresse för inte minst livsmedelsföretag. Dessutom är de många, de tillhör ”rekordgenerationen”. Därför finns också samhälls-ekonomiska intressen för studier av den demografiska gruppen fyrtiotalister. Vad händer då den generation som aldrig accepterat att världen ser ut som den gör går i pension? Vilka nya krav kommer att ställas på äldrevård, sjukvård och transportsystem, och hur kan samhällsplanerare och företag leva upp till dessa krav?

I det tvärvetenskapliga projektet har forskare inom etnologi, näringslära, hushållsvetenskap och designvetenskap deltagit. De har studerat tre grupper: äldre välbeställda storstadsbor i Göteborg, utrikes födda som anlänt till Göteborg under 1990-talet och landsbygdsbor. Även om forskargruppen är tvärvetenskaplig ser bokens redaktör, Helene Brembeck, till att diskussionerna i första hand håller sig till etnologiska teman som traditioner, vanor, rutiner och genus. I en tematisk uppläggning av boken får vi följa informanterna och få deras syn på barndomens matminnen, betydelsen av traditioner (och att riva ner dem), gemenskap, hälsa, miljö, att handla och om framtiden, den framtid som består i att bli gammal. Förutom intervjuer och etnografiska observationer har forskarna analyserat de kvitton som informanterna samlat in under registreringsperioden, ett kreativt sätt att studera den eviga diskrepansen mellan vad folk säger och gör i matsammanhang.

Som så ofta visar sig informanterna både bekräfta

och dementera de stereotyper av fyrtiotalister som inledningsvis i boken diskuteras som alltför fyrkantiga. Här finns informanter som växt upp i närmast självhushållningslika förhållanden på landsbygden med hästar på gårdsplanen framför handelsboden och vant sig vid att ta vara på alla delar av både djur och grönsaker, att äta kristidsmat och vara tyst vid matbordet, äta snabbt och genast duka av bordet för att inget skulle stå framme och förfaras. Kanske inte så konstigt att så många av dem tog avstånd från detta sätt att laga och äta mat då de blev vuxna och kunde välja. Fascinationen för färdigmat var verklig bland informanterna. En del av kvinnorna i studien talar om sig själva som Findusmammor. Men nu är det annorlunda, någon arbetar i KRAV-affär, andra talar sig varma för slow food och nästan alla tänker på hälsan. Att ta avstånd från traditioner är verkligen ett utmärkande särdrag bland fyrtiotalisterna i boken, visat inte minst av att de flesta männen i studien lagade mat, om än med delvis andra metoder och värderingar än kvinnorna. Boken avslutas med de framtidsvisioner som informanterna ställde samman i slutet av forskningsprojektet. Sida vid sida finns här visionen om det gemensamma ekologiska kollektivboendet, det goda seniorboendet, att kunna bo kvar i glesbygden och att kunna få tala sitt eget språk och inte ständigt behöva vända på hushållsslantarna.

Vilka slutsatser kan man då dra av fyrtiotalisternas förhållningssätt till mat? För mig är det mest slående med bokens informanter att även om de långt ifrån alltid är särskilt bra på mat, så är de bra på måltider. Genomgående verkar de tycka att mat är ett bra skäl att umgås, och att det är matens sociala funktioner snarare än de estetiska eller sensoriska kvaliteterna på maten som står i centrum. I historiens backspegel ser vi kanske fyrtiotalisterna som ett lyckligt mellanspel till deras föräldrars stela umgängesmönster och deras barns tendens att låta köksredskap, avancerade tillagningsprocesser och utläggningar om druvors mikroklimat ta tid och energi från måltiderna. Åtminstone om de tillhör den övre medelklass för vilken maten i åtminstone hundra år varit en av de viktigaste sociala markörerna.

Bland bokens övriga informanter, särskilt de som fötts på landsbygden, var matintresset mindre, en illustration så god som någon av att idén att mat skall vara en njutningsfylld hobby hänger samman både med klass och bostadsort och inte är så självklart som vi kan förledas att tro av livstilmagasinet reportage. Vad bokens tredje informantgrupp, de med utländskt ursprung, har för förhållningssätt till mat är svårare att få grepp om.

Kanske för att de i sig är en ännu mer heterogen grupp än de infödda fyrtiotalisterna och för att underlaget är något svagare i studien.

Som bok betraktad är *Fyrtiotalisterna och maten* ganska anspråkslös. Den tar inte i med den tunga teoretiska arsenalen, språket är inte akademiskt överlastat och formen känns tillkommen på en höft där olika typsnitt varvas utan någon synlig tanke bakom. Till en början kände jag mig rätt förvirrad av bokens blandning av intervjuцитat, recept, tips som förenklar vardagen och ibland också små sammanfattningar av begrepp och debatter. Men efter hand blev jag mer sympatiskt inställd. Bokens format både påminner om och förstärker bilden av fyrtiotalisternas förhållande till maten: det är inte så noga med formen, bara alla hänger med och vi har trevligt under tiden. Gott så.

Håkan Jönsson, Lund

Tidens termik. Hastighet och kulturell förändring. Anna Hagborg, Rebecka Lennartsson och Maria Vallström (red.). Boréa Bokförlag, Umeå 2009. 211s., ill. English summary. ISBN 978-91-89140-62-2.

Antologin *Tidens termik* är en vänbok skriven till professor Gösta Arvastson. Förordet är skrivet av Jonas Frykman, som ger sin personliga bild av Arvastson och hans akademiska gärning. Redaktörer för antologin är Anna Hagborg, Rebecka Lennartsson och Maria Vallström. De har vänt sig till fjorton etnologer med uppmaningen att fundera fritt utifrån temat hastighet och kulturell förändring. I inledningen görs inga definitioner eller begreppsutredningar av vad som menas med dessa teman, utan man väljer istället att ge en kort presentation av antologins olika kapitel. För att komma åt innebörden av de två temana får läsaren istället söka sig till antologins kapitel, grupperade i fyra delar vilka behandlar hastighet och stagnation, tid och ting, globala rörelser samt hastighet och tröghet hos kulturella förändringar.

I första delen, Långsamhetens lov – Hastighet och stagnation, inleder Mikael Vallström med kapitlet om vad den teknologiskt uppdrivna hastigheten betyder för den moderna människans ansvarstagande. Exemplet hämtas från den amerikanska miljardären Howard Hughes livsöde samt en dikt som författaren fått sig tillsänd via e-post och vars syfte är att läsaren skall donera pengar till cancersjuka barns behandlingar. Med dessa exempel förs ett filosofiskt resonemang om hur

en ökande hastighet i samhället, som en del av moderniteten, inte längre är kontrollerbar. Samtidigt leder den här utvecklingen, resonerar Vallström, till att ansvarets räckvidd för den andra sträcks ut.

Om det i Vallströms kapitel förs ett abstrakt resonemang, så har Mats Lindqvist skrivit ett mer jordnära kapitel om sin uppväxt i ett samhälle i förändring under 1960- och 70-talen. Här är det Emmaboda Glasverk vi får stifta bekantskap med och hur expansionen och de teknologiska innovationerna av denna industri var nära förknippade med föreställningar om en naturlig och positiv förändring. Lindqvist gör här en intressant poäng när han menar att det vemod som vi återfinner i Marshall Bermans Karl Marx-inspirerade tes *allt som är fast förflyktigas*, istället återfinns som drömmar om storskalighet, urbanitet och mondänitet i det lilla samhället. Det fanns något positivt i den turbulenta förändringen samtidigt som det också fanns en antydning om en praktik där inte allt förflyktigades lika lätt; platsen och yrkeskunskapen frammanade en annan erfarenhet. Denna, vad Lindqvist kallar grundläggande stabilitet, har kommit att förändras med de nyliberala värdenas intåg i industrin, där inget längre är heligt. Så mötte Emmaboda Glasverk nya teknologiska framsteg, köptes upp, organiserades om och förpassades så småningom till en utpost i ett internationellt företag. Lindqvist argumenterar för att den grundläggande stabiliteten har förändrats.

I Agneta Liljas kapitel finner vi ett liknande resonemang, men hon utgår från ett annat historiskt material, nekrologer över framgångsrika män inom näringslivet. I dessa dödsrunor finner Lilja ett antal teman som också pekar på modernitetens komplexitet mellan framåtskridande och tillbakablickande, förändring och trögriklighet. Antologins första del avslutas med ett kapitel där Birgitta Meurling fortsätter på resonemanget om hur den nya forcerande hastigheten var ett manligt privilegium. Hon utgår från ett material från herrgårdsmiljö i mellankrigstiden och hur männen förkroppsligade framstegsoptimismen, samtidigt som de ängsligt blickade bakåt.

I de fyra kapitlen mejslas en bild fram av hur en ökande teknologisk hastighet för med sig inte bara framtidsoptimism, utan också ambivalens kring det som förflyktigas och lämnas till den historiska glömskan. Frågan är om detta förflyktigande har sin grund i olika kulturella förändringar i historien eller om det i grund och botten är en och samma förändring. Utifrån Marx skall vi tolka det som en och samma förändring, oavsett de nyliberala värdenas intåg eller inte.

I andra delen, Modern förtrollning – Tid och ting, är det tingens betydelse i förhållande till förändring som står i fokus. Håkan Berglund-Lake utgår från stormen Gudrun som härjade över Sydsverige den 8 januari 2005 och han skriver om hur traumatiska händelser i människors vardag bryter den historiska kontinuiteten mellan före och efter. Denna brytning manar fram en kulturell förändring eller i alla fall ett sökande efter känsla av mening och stabilitet i den nya vardagen. Teoretiskt utgår Berglund-Lake från filosofen Edward Caseys tankar om att människan tillägnar sig kunskap om platser genom att kroppsligt och varaktigt skapa en förtrogenhet med dem. Plats och kropp sammanflätas. Men vad händer när platsen dramatiskt förändras över en natt? Kan det vara så att människan har en inneboende förmåga att på eget initiativ börja om på nytt? I exemplet med stormen Gudrun fanns något konkret att genast sätta igång med, nämligen allt timmer som skulle tas om hand. Det är ett intressant resonemang som också låter sig jämföras med hur människor som drabbas av allvarliga sjukdomar eller skador förhåller sig till den traumatiska händelsen en förändrad kropp innebär.

Kapitlet följs av Maria Zackariassons artikel; hon har besökt en auktion i Dalarna, där hon studerar hur saker och ting omvandlas från skräp till något med större värde. Det kollektiva agerandet, som auktionen är, frammanar en tillfällig estetisk överenskommelse som omvandlar tingen. Kapitlet ger intressanta perspektiv på tingens värde och hur de omvärderas under den korta tidsrymd en auktion tar. Vad jag saknar i kapitlet är Cecilia Fredrikssons text "Loppmarknader och ruiner. Om loppmarknadens estetik" från 1996. Antologins andra del avslutas med Billy Ehns kapitel Luft under vingarna, där han bl.a. skriver en makeup:ens kulturanalys. När jag läser kapitlet kan jag inte låta bli att tänka på anekdoten om hur Jean-Paul Sartre fick förklarat för sig att man inom fenomenologin kunde skapa en cocktailens filosofi. Efter denna händelse åkte Sartre till Tyskland och började studera fenomenologi. Ett liknande intresse för det till synes obetydliga finner också Ehn i vardagens ting och i den korta tidsrymd som krävs för att lägga en makeup eller, för att ta ett annat exempel från kapitlet, gå en tre timmars promenad på Kungsholmen i Stockholm. Det är intressant och Ehn öppnar kulturanalysen för nya frågeställningar.

I tredje delen, Globala rörelser – Flöden och fastnaglanden, möter vi fyra etnologer som analyserar hur det globala och det lokala samverkar. Jonas Frykman tar sin utgångspunkt i en fenomenologisk kulturanalys

och studerar en flygresa hem från ett fältarbete i Istrien i Kroatien. Genom en händelse på flygplanet analyserar han hur människor förhåller sig till ting och plats, inte med förnuft och vilja, utan med en inlärd vana i kroppen. Kapitlet är ett bra exempel på hur god fenomenologisk kulturanalys kan bedrivas. I Lena Gerholms kapitel möter vi en hyperberättelse sammansatt av intervjuer med tre muslimska män och hur de rör sig i ett nätverk som sträcker sig över nationella gränser. Här ställs den hastighet med vilken en människa idag kan förflytta sig mellan olika platser mot att människors kulturella tillhörighet inte alltid är lika rörlig. Gerholm intresserar sig för de olika berättelser som skapas i förhållande till de olika nätverken. Det kan vara Sverige som ett ekonomiskt centrum för att försörja en familj som bor kvar i hemlandet eller en berättelse om Sverige som en moralisk periferi där man inte vill att dottern skall växa upp. Det är ett kapitel som på ett mycket förtjänstfullt sätt behandlar jämställdhet. Gerholm pekar på att en tät etnografi krävs för att vi skall synliggöra den problematik jämställdhet står inför i ett globalt samhälle. Som avslutning skriver hon: "Jämställdheten är inte bara en nationell fråga; frågor om kvinnors rätt och delaktighet kräver ett globalt tänkande" (s. 135). Kapitlet ger prov på hur central och viktig en samtida etnologi som inte värjer sig för svåra politiska frågor kan vara.

I kapitlet därefter, Att ge sig av, intresserar sig Maria Vallström för en liknande problematik kring hur människor rör sig mellan olika gränser. Här återfinner vi det historiska perspektivet genom ett material om gästarbetare i Sverige vid 1900-talets mitt. Men det är också ett kapitel som kan relateras till Mats Lindqvists resonemang om hur förändringar i arbetslivet påverkar arbetskraften. Del tre avslutas med ett kapitel där Oscar Pripp intresserar sig för hur den naturvetenskapliga termen "dopplereffekt" kan användas inom kulturanalysen. Materialet i kapitlet är hämtat bl.a. från en studie om idrottsrörelsen. Genom materialet pekar han på hur en ändrad färdriktning som går emot etablerade normer också kan synliggöra omgivningens motstånd, energin koncentreras i en viss riktning. Pripp introducerar här termen "kulturanalytisk intensitetshöjning" för att peka på hur positioner, riktningar och hastigheter är centrala för att analysera hur individer och grupper i samhället uppfattar normalitet och motstånd.

I den avslutande delen, Kulturella metamorfoser – Hastighet och tröghet, inleder Orvar Löfgren med ett kapitel om resfeber. Han frågar sig vad resfeber kan vara 1860, 1911 eller idag och undersöker hur föreställningar

om hastighet och tempo påverkar människans känsloliv kring resandet. Två konkreta empiriska fält möter läsaren: Köpenhamns centralstation och Kastrups flygplats. Resfeber som term används av Löfgren som ett filter för att diskutera hur dessa två studerade platser skapas när människor rör sig mot eller genom platserna. Centralt i kapitlet är den inskolning som ligger bakom resenärens kompetenser, som t.ex. kompetensen att stå och vänta på ett försenat tåg. Kapitlet har många metodologiska likheter med Billy Ehns kapitel och det skulle ha varit intressant med en diskussion i antologin om vilken typ av kulturell förändring vi kan studera genom deras perspektiv.

I kapitlet som följer, I hamn utan skam, intresserar sig Åsa Ljungström för frågan "Hur blev det socialt accepterat att få barn utan att vara gift? Vad var det som gjorde den snabba förändringen möjlig?" (s. 175). Detta är det kapitel i antologin som har den tydligaste frågeställningen rörande kulturell förändring, vilket hon kombinerar med en intressant analytisk ingång när hon lägger fokus på p-pillret som ett förändrande medicinskt föremål. Vanliga förklaringar på den snabba förändringen brukar vara resonemang kring samhällets modernisering, kvinnorrörelsen på 1960-talet osv. Till detta lägger så Ljungström ytterligare en analytisk dimension och skriver: "Åktenskapet som villkor för sex finns inte längre när risken för en oönskad graviditet kan planeras bort. Tack vare p-pillret har den teoretiska åtskillnaden mellan sexualitet och fortplantning omsatts i praktiken" (s. 183). Med p-pillrets påverkan på kroppen fanns det andra möjligheter till att styra valet kring graviditeten. Kapitlet skulle ha vunnit på att tydligare diskutera på vilket sätt nätverket som kom att skapas mellan p-pillret, kvinnorna, sjukvården osv. påverkade den kulturella förändringen.

I det följande kapitlet, Skrämmandets förändringar, analyserar Per-Anders Östling modern spöktro och hur denna i modern tid kommit att inspireras av spiritualismen. Genom att jämföra en äldre spöktro med en modernare pekar Östling på att en allt mer individuell religiositet och diffus gudsbild har gjort att dagens spöktro många gånger handlar om en positiv syn på en tillvaro efter döden.

Antologins avslutande kapitel är skrivet av Katarina Ek-Nilsson. Hon lyfter fram Fanny Falkner och hennes livsberättelse om sitt förhållande till August Strindberg genom bl.a. Falkners egen bok *August Strindberg i Blå tornet* (1921). Ek-Nilsson skriver hur minnet av tiden tillsammans med en känd människa kan bli ett hinder

genom att den egna identiteten inte kan utvecklas fullt ut. Kapitlet ger en tolkning av hur Falkners liv kom att påverkas av den korta tid hon var tillsammans med författaren. Ek-Nilsson drar en del förhastade slutsatser när hon gör sig till tolk över Falkners liv utifrån hennes texter.

Som jag skrev inledningsvis finns det inga definitioner eller begreppsutredningar av temana hastighet och kulturell förändring i antologins inledning. Redaktörerna fångar inte heller upp de många analytiskt intressanta resonemang kring hastighet och kulturell förändring som författarna skriver om. Antologin skulle ha vunnit på att ha en längre inledning som presenterade de båda temana för läsaren. Hur har t.ex. kulturell förändring studerats inom etnologin tidigare? Vad tillför antologins många intressanta resonemang till denna diskussion? Hur ser diskussionen kring hastighet och kulturell förändring ut i ett internationellt perspektiv? Jag saknar också kapitelbidrag från två av de tre redaktörerna. Anna Hagborg och Rebecka Lennartsson har arbetat med ett intressant projekt om maskuliniteter i vardande och jag tror att detta projekt skulle kunna tillföra viktiga perspektiv till resonemangen om hastighet och kulturell förändring.

I *Tidens termik* finns ett antal kapitel som visar på etnologins styrka som ämne i en dagsaktuell diskussion. I bl.a. Jonas Frykmans, Lena Gerholms och Mats Lindqvists kapitel finns goda exempel på hur etnologin kan handskas med svåra frågeställningar och presentera viktiga kulturanalytiska resonemang om hur samhället kan förhålla sig till dessa frågor. Det finns också i antologins kapitel en viktig diskussion om hur etnologin kan närma sig sådana storheter som hastighet och kulturell förändring. Antologin är i stort sett välskriven och kapitlen lättillgängliga för en större läsekrets.

Kristofer Hansson, Lund

Mellanrummens möjligheter. Studier i föränderliga landskap. Katarina Saltzman (red.). Makadam förlag, Stockholm/Göteborg 2009. 250 s., ill. ISBN 978-91-7061-064-6.

Finns det egentligen någon gräns mellan land och stad, hur ser den i så fall ut och vem definierar den? Kanske borde man börja prata om det område som brukar kallas "stadsranden" som landsbygdens utkant, istället för som brukligt stadens utkant? I antologin *Mellanrummens möjligheter. Studier av föränderliga landskap* diskuteras

dessa och en rad andra frågor i sju olika artiklar och en kommenterande inledning av Katarina Saltzman. Författarna är i likhet med Saltzman etnologer, med ett undantag. Antologin är ett resultat av det tvärvetenskapliga forskningsprojektet "Efemära landskap: Studier av stadsrandens dynamik". Projektet bedrevs dels vid institutionen för kulturvetenskaper vid Göteborgs universitet, dels vid SLU i Alnarp. Begreppet landskap ges i boken en vid tolkning som omfattar både stadslandskap och landsbygd.

Ett mellanrum är inte detsamma som ett tomrum, vilket bokens olika artiklar visar. I stadslandskapets mellanrum pågår en lång rad aktiviteter. En gemensam nämnare för vad som händer i mellanrummen, så som de skildras i denna bok, är att det är verksamheter som i olika meningar är oetablerade, provisoriska, ofta har låg status och ibland rör sig i lagens ytterkanter. Men ett mellanrum är inte nödvändigtvis en fysisk plats, ett territorium med gränser. Det kan också definieras tidsligt, som en till synes passiv period mellan två aktiva skeenden. Denna tolkning av ordet mellanrum återkommer i flera av bokens artiklar. De tidliga mellanrummen har uppstått genom tillfälligheters spel och felslagna beräkningar som lett till inställda byggnationer och förändringar. Ur detta uppstår nya möjligheter till nyttjande av mellanrummen.

Landskapsarkitekten Mattias Qviström behandlar i sin artikel "Nära på stad – om framtidsdrömmar och mellanrum i Malmös utkant" ett område i Malmös stadsrand som efter att ha brukats av agrara näringar under många år befann sig i väntan på stora exploateringar. Här uppstod en lång parentes mellan en tidigare och en kommande markanvändning, ett vanligt fenomen i områden som utgör en expansiv tätorts markreserv, i väntan på den rätta intressenten, den rätta markaffären. Områdena som utgör markreserv blir både fysiska och tidliga mellanrum i stadsranden. I Qviströms artikel finns blickar bakåt där man som läsare får insyn i hur storslagna planer aldrig kom till genomförande. Han visar nödvändigheten av att studera även de havererade och försenade projekten för att förstå stadsväxten och dess villkor. Visioner som har övergetts av planerare kan leva kvar och påverka hur landskapet formas under lång tid. Qviström är i likhet med flera av de andra skribenterna i boken påverkad av Bruno Latours begreppsvärld där nätverk, aktörer och aktanter är centrala.

Samma typ av områden, agrar landsbygd som levt i skuggan av en tätortsexpansion och till slut transformerats till stad, behandlas av Katarina Saltzman i artikeln

”Revor och fransar i vardagens föränderliga landskap”. Som titeln antyder har hon utvecklat ett bildspråk hämtat från textila sammanhang i sin artikel. Landskapet är en väv, de arealer som andra skribenter kallar stadsrand prövar hon att benämna stadsfrans, i väven uppstår revor. Artikeln behandlar människors upplevelser av förändringarna i miljöer där landsbygd och stad möts över ganska lång tid. I enskilda berättelser speglas omvandlingen från agrart till urbant. Genom användande av frågelistsvar visas samhällsplaneringens följder för enskilda individer på ett effektivt sätt.

Lennart Zintchenkos artikel har rubriken ”Oförutsägarbarhetens urbana landskap”. Även här skildras områden i väntan på kommande förändringar. Terminologin är hämtad från urbanteoretikern Rem Koolhaas när Zintchenko använder begreppet mutation för att beskriva de transformationer som tätortsnära områden genomgår. En av artikelns underrubriker, ”Flexibla stadslandskap”, fångar mycket av vad som är ämne både för hans egen artikel och boken som helhet. Staden och dess randområden är aldrig konstant, här pågår ständigt förhandlingar som leder till förändringar, vilket föder motstånd och alternativa val. Zintchenkos artikel berör områden med havskontakt där tänkta hamnexpansioner påverkar småskaliga idyller, helt andra miljöer än den stadsrand som Qviström och Saltzman behandlar. Men människors upplevelser av en förestående eller redan genomförd förändring är likartade.

Mellanrummens möjligheter fokuserar både på hur staden sträcker sig ut mot landsbygden, slukar åkrar och forna idyller och omvandlar dem till stråk för infrastruktur och konsumtion, och på hur städerna växer ut mot vattnet. Men det är inte transformeringen av hamnar till waterfront-boenden som behandlas. Gabriella Olshammars artikel ”Mellan det fasta och det flytande – en småbåtshamn i förändring” berör en marin miljö av annat slag – fritidsbåtarnas hamn. Det är ett fruktbart grepp att studera en småbåtshamn när de flesta forskare, andra skribenter och stadsplanerare som ägnat sig åt omvandlingar av hamnmiljöer helt sysslat med yrkessjöfartens miljöer och förvandlingen till bostadsområden. Fritiden, hur den används och hur den manifesterar sig fysiskt, är ett klassiskt etnologiskt forskningsområde som här speglas i en miljö som på sitt sätt kondenserar 1900-talets och det tidiga 2000-talets samhällsutveckling.

Landskapet är en arena för maktutövning och förhandlingar om makt. Makten att förändra eller vidmakthålla landskapet utövas av politiker, av markägarna,

av kommunala planeringskontor och av exploatörer. Medborgarinflytande och medborgardialog har de senaste åren prövats på några platser. Längst bort från makten över landskapet befinner sig barnen. I ”Barns inflytande på en stad i förändring” undersöker Barbro Johansson hur en grupp barns idéer användes i den medborgardialog om förändringar av Södra Älvstranden i Göteborg som genomfördes 2005–2006. Artikeln diskuterar också betydelsen av barnperspektivet i kommunal planering. Sverige har ratificerat FN:s konvention om barns rättigheter, men hur påverkar det den kommunala stadsplanerarens verklighet? Artikeln väcker viktiga frågor om makt och maktlöshet i planeringen. Vem är det egentligen som har initiativet i en förändringsprocess, vem har rätt att påverka? Även Johansson använder sig av Latours teorier och hon visar hur hans modell med ”svarta lådor” kan användas för att beskriva maktstrukturen i samhällsplaneringen.

Ordet *mellanrum* i påtaglig fysisk bemärkelse och mellanrummets betydelse och möjligheter i en tät stad genomlysas i Joakim Forsemalms bidrag ”Innerstadens mellanrum och dess potentialer – exemplet Långgatorna”. Kvarteren kring Långgatorna i Göteborg har med Forsemalms terminologi en *särskildhet* i Göteborg, som skiljer stadsdelen från andra. Särskildheten finns dels i utbudet av butiker och verksamheter i området, dels i byggnadsstrukturen. Insprängt bland hus i 4-5 våningar finns enstaka lägre byggnader och tomter som inte exploaterats fullt ut. Sådana förhållanden brukar inbjuda till en önskan om förtätning, att skapa mera stad i staden. Dessa fysiska mellanrum mitt i staden har inte sällan en bakgrund i fastighetsägare som inte haft förmering av kapital och egendom som främsta mål med sitt fastighetsinnehav. Äldre planbestämmelser som begränsat byggrätt eller användningsmöjligheterna för en fastighet en annan. Resultatet har i fallet Långgatorna blivit den blandstad som många stadsplanerare säger sig eftersträva, samtidigt som förtätning har blivit ett ofta oemotsagt koncept i stadsbyggnadssammanhang. Det attraktiva mellanrummet i staden har uppstått som ett resultat av vad man skulle kunna kalla ett mellanrum i den kommunala planeringen, inte genom aktivt agerande från de professionella stadsplanerarnas sida.

Begreppet landskap inbjuder till associationer och till bruk av bildspråk, vilket både antologins titel och de ingående artikeltitlarna antyder. Magdalena Petersson McIntyre framhåller i sin artikel ”Marknadshandel, mellanrum och kulturell dramatik” hur ”verkligheten skapas när ord sätts på den”. Hennes bidrag i antologin

handlar om ett pågående tidsligt mellanrum i en miljö som övergetts av de ursprungliga brukarna – militärer – och tagits i anspråk av nya, i väntan på en långsiktig omvandling av byggnaderna till nya funktioner. En populär loppmarknad där både köpare och säljare skapar sin verklighet skildras. I gamla kasernbyggnader i utkanten av en större stad pågår denna verksamhet där Petersson McIntyre ser hur enskilda människor erövrar en miljö och skapar ett kreativt mellanrum på osäkra villkor – tillfälliga hyreskontrakt och planer för området som inte involverar en loppmarknad.

Alla artiklarna berör det tillfälliga och det föränderliga i de objekt/platser som har studerats. I föränderlighet och tillfällighet ligger en rad möjligheter. I mellanrummets möjligheter finns en lång rad forskningsbara frågor. Sammantaget visar boken på den potential som fysiska miljöer har för etnologin. I en äldre etnologisk forskningstradition var studier av en utvald ort utifrån aktuella frågeställningar vanliga. Antologin visar exempel på en spännande förnyelse av den genren, där forskaren både använder en specifik plats för att dra generella slutsatser, och testar teoretiska modeller på ett empiriskt material. Det är inte längre det strikt ortsspecifika som är i centrum för intresset, utan hur människor och makt tar plats i en fysisk miljö. Samtliga författare i boken, inklusive redaktören, har disputerat under 2000-talet. Det är alltså en förhållandevis ny forskargeneration som träder fram i boken. Antologins författare visar alla hur ny kunskap kan vinnas om gränslandet mellan stad och land genom en kreativ förnyelse av väl upptrampade och ibland övergivna etnologiska forskningsfält.

Vidare blir behovet av etnologisk kompetens i stadsplanering tydligt vid läsning av antologin. I mellanrummets möjligheter ligger bland annat att ta vara på och utveckla de kvaliteter som människor skapar oberoende av den kommunala planeringens och fastighetsägarnas ambitioner. De ofta oväntade användningarna av platser som fallit mellan stolarna i planeringssammanhang skulle kunna nyttjas betydligt mer kreativt i samhällsplaneringen om fler kompetenser medverkade.

Boken är illustrerad med fotografier som i de flesta fallen är tagna av de olika författarna själva. De har alltså utforskat sina studieobjekt inte bara i ord utan också i bild, med gott resultat. Mitt i boken, i vad jag skulle vilja kalla ett mellanrum mellan kapitlen, finns en svit färgbilder med kommenterande texter, en av dem av etnologen Anita Beckman. Bilderna har ett stort egenvärde och det är faktiskt inte självklart om det är bilderna som illustrerar texterna, eller om det är tex-

terna som belyser bilderna. Flera av artiklarna gör olika nedslag i Göteborgsområdet. Några kartor som visar belägenheten av de omnämnda platserna hade underlättat orienteringen för de läsare som inte är självklart hemma i trakten. Kanske är det symptomatiskt att det är landskapsarkitekten i författargruppen som använder flygfoton (tagna ur planhandlingar) som illustrationer, medan etnologerna fortfarande förlitar sig på det skrivna ordet som förmedlare av kunskap.

Karin Gustavsson, Malmö

Arkeologi i förorten. Berättelser från norra Botkyrka. Mats Burström (red.). Södertörn Archaeological Studies 7. Södertörns högskola, Huddinge 2008. 196 s., ill. ISBN 978-91-975039-5-2.

Arkeologi i förorten är en antologi bestående av tio artiklar av nio olika författare, de flesta arkeologer eller amatörarkeologer med olika inriktningar och specialiteter, och utöver detta en etnolog, alla utom en med någon koppling till den plats boken behandlar: norra Botkyrka, i södra Storstockholm.

Greppet att utforska och beskriva en plats, dess arkeologer och arkeologi över ett antal år under senare delen av 1900-talet och början av 2000-talet är intressant och utgör resultatet av ett forsknings- och utvecklingsprojekt vid Riksantikvarieämbetet, lett av arkeologen Mats Burström under åren 2004–2006. Det uttalade syftet med projektet var ”att uppmärksamma de mycket omfattande arkeologiska utgrävningar som genomförts i norra Botkyrka och undersöka hur dessa kommit den vetenskapliga forskningen, allmänheten och samhället i stort till godo” (s.7).

Min huvudfråga som följer av detta val av syfte är: Vem är målgrupp för en volym av det här slaget? Jag ska återkomma till min fråga i slutet av recensionen.

Artiklarna är tematiskt indelade i fyra delar benämnda *Början*, *Minnen*, *Perspektiv* och *Forntid, samtid, framtid*. I avsnittet *Början*, identiskt med första artikeln, beskriver sociologen och arkeologen Jenny Nilsson hur allting startade, dvs. när man 1965 beslutade att bygga bostäder storskaligt för 50 000 människor i det aktuella området som kom att kallas Botkyrkastaden. Artikeln tecknar bakgrunden för de arkeologiska undersökningar som sedan har bedrivits i området.

I avsnittet *Minnen* ingår tre artiklar som alla på något sätt tar sig an platsen och den arkeologi som har bedrivits där. I den första artikeln, ”På arkeologiuppdrag i norra

Botkyrka – om minnen och utgrävningar”, beskriver arkeologen Agneta Lagerlöf en blandning av personliga arkeologiska minnen och sina erfarenheter av att gräva ut arkeologiska lämningar i Botkyrka. Hon har särskilt fokus på det att vara en av de första kvinnliga arkeologerna i fält. I den andra artikeln, ”Norrländ – Botkyrka tur och retur”, berättar arkeologen Ove Hemmendorff om sina erfarenheter av att bedriva arkeologi i Botkyrka, även detta är en personlig berättelse. Amatörarkeologen och kommunaltjänstemannen Sven-Gunnar Broström ger i sin artikel ”Mitt liv som fornforskare i Botkyrka med omnejd” också en genomgående personlig skildring av minnen från ett liv med arkeologin. Personer med antingen ett mycket stort intresse av Botkyrka eller av arkeologers erfarenheter i fält kan hämta en del ur dessa artiklar. Artiklarna är genomgående mycket personliga skildringar som närmar sig biografiska dagboksanteckningar.

I avsnittet *Perspektiv* finns också tre artiklar. Etnologen Oscar Pripps artikel ”Lokala och globala kulturarv i Botkyrka” refererar till några studenters uppsatsprojekt med titeln ”Kulturarvsbruk i Botkyrka”. Just denna artikel lyfter fram ett antal principiella frågor som kan ställas i Botkyrka och även i andra sammanhang, och en av dessa frågor är: hur görs kulturarv relevant för fler än de infödda?

Arkeologen Anders Högbergs artikel ”Community archaeology – en samskapandets arkeologi” är liksom Oscar Pripps artikel principiell till sin karaktär och tar inte sin utgångspunkt i Botkyrka utan i Malmö och USA, för att utifrån exempel därifrån diskutera hur brukare och arkeologer i samverkan gemensamt skapar sitt förflutna.

Avsnittet *Fortid, samtid, framtid* rymmer också tre artiklar. Arkeologen Susanne Thedéens artikel ”Arkeologiska berättelser från norra Botkyrka” handlar mycket om världsbilder och dödsuppfattningar i det förflutna och idag. Artikeln börjar och slutar i Botkyrka och världen på samma gång, vilket känns som en god ambition i relevansens namn. Thedéen har några tankeväckande ord om arkeologins möjlighet: ”Att resa i tiden och möta människor genom deras materiella lämningar ger i alla fall mig perspektiv på min egen samtid och mina egna värderingar och världsbilder genom att människor i det förflutna kan vara både lika och olika oss själva” (s. 164). Det förflutna existerar i sig själv och är inte en konstruktion, men vi kan använda det vi vet om dåtiden till att förstå oss själva här och nu. Thedéen hävdar indirekt att vi kan tolka om men inte helt ändra det förflutna efter våra egna syften. Istället för att göra det

förflutna till en moralisk förebild (t.ex. att det var så mångkulturellt och multietniskt förr i tiden) blir det ett redskap för vidgade perspektiv och tolerans. Thedéens förhållningssätt känns både nyanserat och insiktsfullt.

Arkeologen Jonna Ulin tar i sin artikel ”... ett slags runsten”. Berättelser om ett framtidsminne” upp en graffitimålning från 1999 i Stockholmsförorten Fittja. Hon avtäcker successivt graffitimålningens gåta: vad målningens text ”Roine Larsson Rest in Peace” bär på för budskap. Genom denna briljant skrivna avtäckning av en text, förvandlas klottret till minnesmärke inför läsaren. Även om läsaren inte skrivs på näsan, undgår man inte att fundera över kopplingen till de idag ofta obegripliga fysiska lämningar av det förflutna som vi ställs inför.

Arkeologen Katty Hauptman Wahlgren presenterar det happening-inspirerade tillvägagångssättet att väcka folks intresse för hur arkeologi ”blir till”: genom ”ingrävning”, dvs. att boende i en förort får donera föremål som sedan i samband med en ceremoni grävs ner i en gemensam grop i en park för att bli till minnen för framtidens människor som kan gräva ut och se vad folk valde att gräva ner för framtiden från just vår tid.

En gemensam nämnare för alla artiklarna med undantag för en är alltså att de rör Botkyrka. Det är på samma gång en styrka och en svaghet. Styrkan är att det visar att även förhållandevis okända exempel kan lyftas till en principiell nivå. Svagheten är när texterna tycks vilja stanna i Botkyrka och helst undvika principiella nivåer. Vissa artiklar förlorar sig emellanåt i lokala detaljer. Det gäller särskilt i det andra avsnittet om *Minnen*. Det är utmärkt med fördjupning i ett specifikt exempel, men det är då särskilt viktigt att också göra exemplet allmänt intressant genom att relatera det till en principiell och förhoppningsvis vidare giltig diskussion. Detta tycker jag saknas i några av artiklarna.

Jag har recenserat en ganska spretig skrift. Jag kan egentligen inte urskilja den röda tråden (förutom Botkyrka), och för att återvända till den fråga jag ställde inledningsvis, har jag lite svårt att urskilja bokens målgrupp. För den läsare som söker de principiella resonemangen vill jag särskilt nämna artiklarna av Ulin, Thedéen, Högberg och Pripp som givande läsning. Även det mest okända exempel kan bli av betydelse för en större omvärld, men då krävs en genomtänkt strategi. I den här boken lyfter några av texterna fram en plats så att den blir generellt intressant, medan andra texter har mer av hembygdsskriftens karaktär. Konsekvensen för publikationen blir att den uppfattas som ojämn.

Bodil Petersson, Lund

Säg det om toner och därtill i ord. Musikforskare berättar om 1900-talets musikliv. Olle Edström (red.). Carlsson Bokförlag, Stockholm 2009. 186 s., ill. ISBN 978-91-7331-251-8.

I denna antologi berättar fyra svenska musikforskare om 1900-talets musikkultur och *musikforskning*, med tonvikt på det kultureuropeiska jämte svenska *musiklyssnandet*. Här diskuteras mest musikens förhållande till örat, varseblivningen och värderingar, i viss mån innefattande notläsning och kompositionstekniker. Den innehåller färre rader om själva musikens grundförutsättningar, dvs. om det konkreta sjungandet och spelandet. Boken skulle därför kunna summeras med formuleringen ”snacka mer och sjung mindre”, en omständighet som understryks av dess retoriska titel, vilken skänker en omvänd återklang från raden ”Säg det i toner och inte i ord” – refrängen i schlagern ”Säg det i toner” (Sylvain & Karl-Ewert), ledmotivet i filmen med samma titel som var den första svenska ljud- eller ”tonfilmen” (Adolphson & Jaenzon 1929).

Boken börjar med en kortare introduktion av Olle Edström, tillika redaktör. Han skildrar det som han menar är en förekommande syn på musikforskning som säregen bland allmänheten. Som musikvetare är jag beredd att hålla med honom. Det förekommer uppfattningar som ställer sig frågande till att det går att forska i musik och till vilken nytta. Detta trots att musiken står människor nära, både till vardags och till fest. Paradoxalt nog är musikvetenskapen ett litet universitetsämne, åtminstone i Sverige, samtidigt som i viss mån konstmusiken och naturligtvis populärmusiken får utrymme i kulturutbudet. Utan tvivel är det så att musikjournalistiken tagit patent på att skildra musikkulturen. Den traditionella musikforskningen får å andra sidan plikta för att den emellanåt är konservativ och alltför sällan sysslar med det allmänheten är intresserad av.

Första artikeln, den omfångsrikaste, och huvudalstret, är även den skriven av Edström. Den är en exposé över hur musiklyssnandet och musikens plats i samhället förändrats under de senaste hundra åren. Författaren diskuterar inledningsvis estetiska och vetenskapsteoretiska problem, vid sidan av lösningar som uppkommit genom aktuella impulser och tekniska erövringar. Det lyser mellan raderna att han inte bara applåderar utvecklingen utan tycks uppskatta att dagens musikforskning är något bredare än förr. Han pekar även på förklaringar till varför musikvetenskapens metoder förändrats under

senare tid och nämner inslag av *postmodernism* och *Cultural Studies* som två skäl.

Därefter diskuterar Edström olika *lyssnarsätt* och går osökt in på den eviga frågan bland musikforskare, huruvida musikens mening är implicit eller explicit, dvs. om musiken enbart har sin egen inre mening, alternativt att den befinner sig utanför och bör förklaras i termer av känslor och associationer. Han för ett resonemang om människors *musikupplevelser*, där han förklarar att dessa är beroende av ett samspel mellan emotionella och kognitiva processer. Han stöder detta kanske föga överraskande resultat på neurologisk och musikpsykologisk forskning. Här uppfattar jag flera av Edströms iakttagelser som tänkvärda och lärorika. Någon gång blir de mindre övertygande, som när han jämför dagens studenter i musikvetenskap med studenter förr. Han mer än antyder att den yngre generationen har svårare att förstå traditionell harmonisk logik än den äldre. Detta för att de förra inte lyssnat tillräckligt på Mozarts musik, utan istället intresserar sig för nyfunnen harmonik. Rättare torde vara att de högst sannolikt förstår, men är mer motiverade att förkovra sig i samtida uttryck.

Edström går vidare in på hur vi värderar och använder musik. Han hävdar att idag är vårt förhållande till musiken generellt annorlunda jämfört med för hundra år sedan och en anledning till detta är att samhället förr var mer kollektivt inriktat, medan det idag tycks vara mer individinriktat. Detta är ett rimligt antagande, men att han i sammanhanget citerar en enskild musikpedagogs teorier i andra hand tycks förbryllande. Dessa teser säger att tidigare generationer lyssnade mer kontemplativt och hade en mindre kroppslig relation till musiken. Frågan kvarstår vilken kontext som egentligen åsyftas. Edström refererar i sammanhanget utan tvivel till musikforskaren Lilliestam som är skeptisk till en sådan teori. Samtidigt vill Edström ändå framhäva att förslagsvis jazzkulturens intellektuella ungdomar under 1920-talet ”spisade” jazz och samtalade på ett behärskat sätt, en företeelse han anser kan jämföras med dagens ungdomars umgänge när de ser och lyssnar på musikvideos. Jag tolkar uttalandet som att han har en diffus bild om vad dagens ungdomar har för intellektuell samvaro.

Artikelns två avslutande avsnitt är insiktsfulla. Författaren sätter först begreppet musikens *estetik* i en historisk kontext och hur begreppet närmast blev synonymt med klassisk konstmusik och i första hand instrumentalmusik. Han beskriver 1700-talets till en början närmast esoteriska föreställningar om känslornas musik. Vidare visar Edström på det estetiska omdömet i marknadsmäs-

siga, klassrelaterade och sociala förändringar, kulturinstitutionernas inflytande samt instrumentproduktionens betydelse. Han avslutar med en diskussion om konsumtion och redundans, där han adekvat ramar in dagens samhälle. Populärmusiken jämförs här gärna med en standardiserad vara bland andra produkter i multinationella kedjor. Edström menar att vi gång på gång utsätts för musik utan att vi egentligen "lyssnar" på den, vilket han understöder med att referera till aktuell forskning utförda av musikpsykologer.

I bokens andra artikel skriver Alf Björnberg om svensk *hifi-kultur* 1950–1980. Han bygger sin artikel till stor del på stoff han funnit i annonser och artiklar i tidstypiska tidskrifter om ljudteknik och liknande. Han menar att begreppet med koppling till grammofofoteknologin kom till vårt land i mitten av 1950-talet, närmare bestämt 1954. Han medger att det förvisso finns belagt från 1943, men då i koppling till "high-fidelity radio". Björnberg beskriver diskursen om *hifi* tätt sammankopplad med idén om och marknadsföringen av det perfekta och naturtroga ljudet, där lyssnaren når en högre upplevelse som suddar ut skillnaden mellan originalet och kopian, dvs. det verkliga eller inspelade. Han rubricerar träffande kapitlet om denna ljudfilosofi som "Den transparenta medieringens ideal" och beskriver, bl.a. genom att återge ett antal citat ur tidskrifter och annonser, den retoriska nivå som denna dialog vakade över. Författaren talar om ett återkommande drag i kampanjerna, vilka tycks beskriva att ljudkvaliteten var så bra, musiken så levande att lyssnaren tycktes förflyttad i rummet. I samma kapitel beskriver han också genombrottet för *stereofoniskt* ljud som kom 1958. Dylåka åsikter, som några år tidigare spreds om *hifi*, förmedlades nu om stereo och begreppen uppträder i viss mån synonymt. En annan intressant aspekt som tas upp är att lyssnaren rekommenderades att träna och anstränga sig i att lyssna utifrån den nya tekniken, dvs. ha rätt attityd.

Björnberg diskuterar genusperspektivet och hur detta förhåller sig till utvecklingen av *hifi*. Han menar att begreppet förvisso tillhör en mansdominerad värld, åtminstone historiskt, samtidigt visar han på forskning där "god ljudåtergivning" gärna kopplas till det kvinnliga omdömet. Han tar upp ett antal annonser som försöker spinna på dåtidens maktbalans i hemmet, där kvinnan står för heminredningen och mannen måste hitta på knep för att övertyga henne om att det behövs en både dyr och svårplacerad anläggning i hemmet. Uppenbart sexistiska annonser, förnedrande för kvinnan, beskrivs också.

Han tar även upp dåtida diskussioner som påtalade

att det nya ljudet nog kunde bli störande för grannarna. Diskursen innefattade därför råd, som att använda hörlurar i dåligt ljudisolerade bostäder, för den som försökte utnyttja en anläggnings hela kapacitet. Han skildrar även betoningen av det privata lyssnandet som en kommersiell förutsättning. I förlängningen av detta pekar Björnberg på intressanta kopplingar mellan den påstådda lustfyllda, nästan magiska upplevelsen av *hifi*, med liknande estetiska värderingar som går att hitta i 1960-talets psykedelia. Han gör också iakttagelsen att marknadsföringen betonade att både populärmusiken och konstmusiken motiverar en *hifi*-anläggning. Björnberg avslutar en givande läsning, om än något tungt och ekvilibristiskt skriven, med en syntes där han menar att den beskrivna diskursens anfäktande av ljudets naturtrogenhet både fortlöper och utvecklas något ytterligare genom 1970-talet och en bit in på 80-talet.

Antologins tredje artikel, skriven av Ola Stockfelt, har en något annorlunda vinkling. Författaren går förvisso in något på musiklyssnandet men i huvudsak resonerar han kring musikskapandets *etik*. Innovativt utgår han ifrån hur en användare skapar sin egen ringsignal i mobiltelefonen. Antingen genom att göra en enstämig melodi i den primitiva synthesizern betecknad "Komponeraren", vilken fanns inbyggd i en äldre modell av mobiltelefon som Stockfelt använde tidigare, eller utifrån collageteknik med hjälp av ett program i hans lite nyare mobiltelefon. Den senare kallades istället "Redigera ringsignal". Dylåka telefoner hade nu implementerats med stöd för polyfoniska ringsignaler, vilka föregrep de mp3-stödda telefonerna. Den aktuella teknologin innebar att användaren hade möjlighet att göra ringsignaler i en editor med färdiga musikblock (intro, vers, refräng och stick) tillhörande olika popmusikstilar i jämn taktart. Stockfelts dotter, som hade en exakt likadan telefon, använde sig gärna av denna möjlighet, varpå den kunde sändas till kompisar för berömmande. Han går inte närmare in på att jämföra med andra musikprogram och här bör nämnas att en liknande utgångspunkt för handlaget saluförts i produkter som "eJay", ett musikprogram riktat till yngre målgrupper och inspirerat av hiphop- och teknokultur. Behandlingen återkommer i musikprogrammet "Fruity Loops" och liknande produkter.

Stockfelts utgångspunkt är att det inte ansetts vara lika fint att göra musik efter färdiga *moduler* som att skapa på grundval av minsta beståndsdel, dvs. där komponisten utgår från den enskilda tonen/noten och är mer självbestämmande, vare sig det är över ett notblad

eller en synthesizer. Förklaringen till detta beror enligt författaren till stor del på rådande och traditionella uppfattningar om vad som är konstnärlig professionalism kontra amatörmässigt fuskande. Med hänvisning till sin egen möjligen föråldrade syn på vad som är en äkta komposition, var han först tveksam till om stycken konstruerade av förvisso väljudande byggklotsar verkligen kunde kallas kompositioner, även om resultatet faktiskt lät bra och i viss mån kunde klassas som original. Stockfelt finner frågan komplex och att svaret inte är ett entydigt nej, då musikkulturens faktiska situation säger emot; det finns således paradoxala exempel på att stödl av en hel melodi kan slingra sig undan *upphovsrätten*, medan lån (eller sampling) av musikaliskt stoff riskerar åtal. Det ska understrykas att författarens avsikt med diskussionen inte är att kritisera upphovsrätten utan att sätta nya strömningar under lupp.

Han tar upp ytterligare exempel där värdet av komponerandet kan problematiseras. Han beskriver målande en händelse han upplevde som ung student på 1970-talet. På EMS, Elektronmusikstudion i Stockholm, gav den nya superteknologin upphov till att komponister av elektronisk musik förmodades ha full koll på skapandeprocessens alla led. Stockfelt och hans studentkolleger blev snopna när de fick veta att ett av de mer kända verken som skapats i studion visade sig vara tillkommet mer fysiskt och improvisatoriskt, dvs. där tonsättaren inte alls hade full kontroll, utan använde studion okultiverat genom att trycka på knappar lite här och där.

Stockfelt avslutar sin finurliga och personligt färgade artikel med ett samtal om rätt eller fel med anledning av upphovsrättens legalitet. Han tar upp exempel där kända artister i princip kan bearbeta material som de behagar, dessutom få det värderat som konst, medan andra blir klandrade eller t.o.m. åtalade om de presenterar lånad musik som ny, vare sig den anses traditionellt komponerad eller gjord à la "Meccano".

Den fjärde och avslutande artikeln är författad av Lars Lilliestam och handlar om *musikvetenskapens framtid*. På flera sätt knyter den an till Edströms inledande ord. Lilliestam listar ett antal skäl till att musikvetenskapen, och i viss mån hela humaniora, delvis är föråldrad och inte har mer inflytande vare sig i akademierna eller i allmänhetens förståelse. En av de mest träffsäkra anledningarna som listas torde onekligen vara den att disciplinen "alltför lite behandlar nutida frågor och problem". Symtomatiskt är andelen avhandlingar om populärmusik fortfarande liten, de minskar snarare än ökar, även vid hans egen institution i Göteborg, vilken

han menar ändå betraktas som progressiv. Lilliestam är också inne på att kritisera de falanger av musikforskare som fortfarande vill känna sig trygga i att musiken är autonom, dvs. är enbart struktur utan bestämd koppling till sociala sammanhang. Artikeln går vidare med att klarlägga ett antal alternativa forskningsinriktningar som musikvetenskapen ändå innefattar. Vissa beskrivs som mer eller mindre obskura, andra håller författaren högst, som de musikantropologiskt inriktade.

Därnäst går författaren in på problemen med att *tala* om musik. Han menar att det finns ett glapp mellan det ljudande och språkets kapacitet att beskriva känslor och upplevelser av det. Likväl pratar vi ju om musik – vi kan inte låta bli, säger Lilliestam – och då torde vi väl ändå ha språkliga redskap för diskursen? Han listar, förutom de konstmusikaliska facktermerna, ett antal kul metaforer som brukar användas i diskussioner om populärmusik, om hur musiken betecknas i olika genrer, om hur speciell sång och enastående instrumentering kan låta osv. Artikeln redogör även för begreppet musikstil, i meningen genre, och det uppenbara behovet att dela in musiken i olika underavdelningar med benämningar mer eller mindre associativa och uppfinningsrika. Vidare går han in på musikstilars olika särdrag eller "topics", dvs. meningsbärande musikaliska attribut. Han gör en kufisk sväng över semiotiken där han hämtar ordet "tecken", vilket han likställer med sin uppfattning av stildrag i musiken. Här vadar Lilliestam för djupt och diskussionen blir rörig, med en brödtext som innehåller en mängd citationstecken.

Efter ett starkt kapitel om textanalys, där Lilliestam bl.a. pekar på det viktiga i att sångtexter måste ses i ett sammanhang med musiken för att tydligt kunna analyseras, kommer han in på fascinerande frågeställningar om harmonik. Speciellt är han intresserad av om och hur harmonik kan vara ett betydelsebärande drag i musik. Han tar bl.a. upp ett antal kända poplåtar som har samma ackordföljd men som inte är speciellt lika i andra avseenden. Harmoniken kan således vara av mindre vikt än vad musikvetare i allmänhet anser, alternativt begriper vetenskapen för lite om hur genomsnittliga lyssnare uppfattar den. Lilliestam framhäver detta som ett forskningsfält som borde uppmuntras inom musikvetenskapen.

Lilliestam avslutar en begriplig och motiverad antologi med att varsla om framtidens musikvetenskap. Han poängterar att den måste ha bestämda mål, vara "bra att ha", men framför allt bidra till att öka förståelsen för människan som kulturvarelse. Lilliestam tror att svaret kan vara – mer *musiketmologi*.

Patrik Sandgren, Lund

NOTISER

Britta Lundgren: *Oväntad död – förväntad sorg. En etnologisk studie av sörjandets processer*. Carlsson Bokförlag, Stockholm 2006. 178 s. ISBN 91-7203-783-0.

Britta Lundgren har skrivit en angelägen bok som behandlar ett område som rör och berör oss alla: sorg och död. Härmed skriver hon också in sig i en etnologisk tradition. Studier om seder och riter kring död och begravning tillhör ju som bekant ett klassiskt forskningsområde inom etnologin och folkloristiken. Lundgrens studie fokuserar i första hand på hastig och oväntad död, den som drabbar som en blixt från klar himmel och förändrar människors liv för alltid.

I inledningen tecknas bakgrunden till studien och en belysande bild av forskningsfältet ges. Forskning om död och sorg har nämligen bedrivits inom ett flertal forskningsområden. Studiens huvudmaterial består av intervjuer med personer som har erfarenhet av oväntade dödsfall. Ett bestickande faktum är att endast kvinnor har velat ställa upp som informanter, vilket Lundgren för ett resonemang om. Orsakerna kan naturligtvis vara flera, menar hon, men sannolikt spelar föreställningar om kön och känslor in i detta sammanhang. Kvinnor förväntas enligt könsschablonerna vara mer känslsamma och öppna när det gäller att visa känslor, medan män förväntas vara kontrollerade och rationella. Även om detta ingalunda är en beskrivning av verkligheten, kan det påverka mäns och kvinnors agerande i sammanhanget. Vissa män kan finna det svårt att ställa upp för intervju och berätta om svåra förluster, eftersom det kan tyckas vara oförenligt med ett förväntat manligt beteende. Lundgren är dock mycket noga med att inte dra förhastade slutsatser och framhåller behovet av fortsatt forskning på området.

I *Oväntad död – förväntad sorg* kommer vi informanterna nära och får ta del av deras erfarenheter. Det är omskakande berättelser som formuleras och som läsare känner jag mig starkt berörd, vilket kanske är ofrånkomligt. Vi får möta kvinnan som mist sin sambo, mödrarna vars barn ryckts ifrån dem och familjen som ”sorgeenhet”. Såväl familj som släktingar och vänner påverkas vid hastiga dödsfall, men även den yttre omgivningen reagerar. Samhället griper in på olika sätt och Lundgrens informanter vittnar ibland om hur de anser sig ha blivit illa behandlade av exempelvis myndigheter.

En av de mest centrala diskussionerna i boken gäller sätten att sörja och sättet att sörja ”rätt”. Det finns nämligen normativa mallar för hur en ”sann sorg” bör se ut och Lundgrens informanter berättar om de svårigheter de mött, när de inte följt en given mall. Det finns olika skolbildningar när det gäller hur sorg skall bearbetas och genomlevas. En dominerande tradition, som vetenskapliggjorts, gör gällande att sorgen skall bearbetas för att de efterlevande skall kunna gå vidare med sina liv. En annan skolbildning hävdar att så inte är fallet. Lundgrens studie visar att sorgen har många ansikten och att fenomenet sorg och sörjande är ytterligt komplext. Här visar sig också författarens goda etnologiska handlag tydligt: genom sitt material lyfter hon fram en mångfacetterad verklighet i det levda livet och pläderar för tolerans och förståelse. Omtanke och väntan är vad vi bör ägna oss åt, när människor i vår närhet drabbas av oväntad och hastig död. Britta Lundgrens bok utgör ett viktigt bidrag till forskningen om död, sorg och sörjande. Slutorden lyder: ”Var varsam. Vänta ibland. Men var kvar” (s. 171). Det är kloka ord, som manar till eftertanke.

Birgitta Meurling, Uppsala